

Ivan Tomašić

IZ MOJIH PUTNIH USPOMENA¹

(Prilozi za poznavanje nekih pojava našega najnovijega školstva.)

Motto: I od kamenja, koje na tebe bacaju, može biti podignut spomenik. – Samo treba da bude veliko i da ga bude mnogo.

H. Robert

Riječ je, i to posve istinita, kada tko kamo putuje, da imade i šta pripovijedati. Ja sam putovao već više puta, pa i dalje. Išao sam ne iz razbibrige, već iz duboko osjećane unutrašnje, duševne potrebe. Svako moje putovanje imalo je svoj cilj: da se što većma okoristim znanjem i iskustvom. Da taj cilj što bolje postignem, pripremio sam si za svako putovanje točnu putnu osnovu i program studija, proučio sam već unaprijed najnužniju literaturu i nastojao sam, da si u svakome mjestu, kamo sam imao doći, već unaprijed osiguram sastanak s najuglednijim kapacitetima pojedinih pitanja iz područja mojih studija. Na taj način, pak uz pripomoć školskih vlasti u tuđini, koje su mi gotovo posvuda najljubežljivijom susretljivošću bile na ruku, a i jer me je jačala neodoljiva ljubav i volja spram dobre stvari, mogao sam svagdje i u razmjerno kratko vrijeme proći više puta, pa ipak se za svoju svrhu obilato okoristiti. Nijesam nakan, da ovdje iznesem sve, što sam na svojim putovanjima doživio i čime sam se na njima okoristio, premda bi mnogo toga bilo i zanimljivo i poučno; jer bih trebao da napišem debelu knjižurinu. Naumio sam, da sada zabilježim samo nekoliko svojih uspomena, za koje sam uvjeren, da mogu koristiti dobroj stvari i kod nas, a da će zanimati i mnogog naobraženog čitatelja.

¹ Memoarske zapise o svojim studijskim putovanjima Ivan Tomašić pisao je 1906. godine planirajući ih objaviti kao knjigu. O tome i o Tomašićevoj ulozi u transferu europskih pedagoških ideja i praksi krajem 19. i početkom 20. stoljeća nešto više u članku na početku ovoga broja *Analiza povijest odgoja*. U Arhivskoj zbirci Hrvatskoga školskog muzeja (HŠM A 1016 Tomašić, Ivan) čuva se rukopis teksta *Iz mojih putnih uspomena*, koji je objavljen u drugom godištu *Hrvatskoga učitelja* (1922, br. 1, str. 10-12; br. 2, str. 45-47; br. 3-4, str. 89-95; br. 5-6, str. 153-164; br. 9-11, str. 218-226; br. 12, str. 338-347). Ovdje donosimo prijepis iz *Hrvatskoga učitelja* s ponekom bilješkom priređivača ispod crte. – Tekst je priredila Štefka Batinić u sklopu projekta *Europski korijeni moderne Hrvatske: transfer ideja na političkom i kulturnom polju u 18. i 19. stoljeću* (IP-2018-01-2539), koji financira Hrvatska zaklada za znanost.

Prvo putovanje godine 1895.

Početak rujna 1873. premješten sam iz Lipika u Zagreb. Mjesec dva zatim budem privatno pozvan k vladi. Kako sam bio jošte posve mlad učitelj, a nenaučan – što no riječ – „s gospodom zobati trešnje”, taj me je poziv silno uzbunio. Kako li sam se obradovao, kad me moj poglavar dočekaao prijatnim smiješkom.

„Vi ste”, reče mi, „u svojoj molbenici naveli među inim, da želite premještenje u Zagreb i rad toga, jer bi se rada što većma posvetiti i književnome radu. Mi smo vašoj molbi udovoljili. Sada vam se pako pruža zgoda, da nam se za to svojim perom odužite.”

„Od srca rado”, odgovorih, „u koliko to samo svojim slabim silama mogu.”

„No ovo ćete već sigurno moći; jer posao nije težak. Vlada je naime, kako vam je poznato, pozvala sve naše učiteljstvo, neka joj opiše igre, kojih se igraju djeca u pojedinim krajevima naše domovine. Tako je sabran vrlo obilan materijal. Stručnjaku pokojnome prof. Hochmanu² bilo je povjereno, da od ove građe priredi knjigu. On se je posla jedva prihvatio; a nato je obolio i umro. Vi bi sada mogli ovu knjigu izraditi.”

„Dobro! Ja ću vidjeti: kakav je to posao, pa ako budem sposoban za nj, ja ću knjigu izraditi.”

„Vi ćete sigurno moći to načiniti. Otiđite tamo i tamo i tamo i recite, neka vam dadu rukopis!”

Trebalo je gotovo pol godine, dok sam složio i upoznao svu golemu građu rukopisa. Zakanio sam se, da se prihvatim posla. No, jer se do tada nikada nijesam bavio dječjim igrama, morao sam se ponajprije ozbiljno spremiiti za svoj rad. U to ime proučih sve, što god je dotle na hrvatskome jeziku pisano o igrama. Zatim si nabavih i najvrnija strana djela o igrama, a naročito ona, vrlo bogate literature o tome na njemačkome jeziku. Proučivši pomno i to, dao sam se tek na svoj pravi posao: priredio sam si osnovu, a zatim sam po njoj izrađivao knjigu.

Ljeti godine 1895. svoj sam posao već prilično pritjerao kraju. Uto začujem, da ih se je našlo, koji nastoje, neka bi se ovaj posao predao njima; jer da ja za ovakav rad nijesam kvalifikovani stručnjak. Znao sam doduše, da sam se ja svojim studijama u ovom radu najsavjesnije spremio za specijalistu o dječjim igrama. Nije mi bilo poznato, da bi se kod nas itko drugi bio bolje specijalizirao isključivo u ovoj struci bogatoga područja nauke o tjelesnome uzgoju uopće, pak da bi za to bio i formalnim načinom kvalifikovan. Držao sam posve sigurnim, da će moj rad u svoje vrijeme najbolje potvrditi moju spremu za nj, ali sam znao i to, da mi jošte nijesmo tako daleko kao u

2 Franjo Hochman (1850. – 1893.), češki i hrvatski učitelj tjelovježbe. Zajedno s Andrijom Hajdenjakom pokrenuo časopis *Sokol* (1878.), pokretač i urednik časopisa *Gimnastika* (1890.). Autor priručnika *Rukovodnik za tjelovježbu u pučkoj školi* (1878.) i *Tjelovježba u pučkoj školi* (1884.).

Engleskoj ili u Americi, gdje se pita: kako je tko kadar koji posao obaviti, a ne tek: ima li formalnu kvalifikaciju za to?

Rad toga, da se ne može niti barem prividno opravdano prigovarati vlasti, koja mi je ovaj posao povjerila, odlučio sam, da se za ovu struku i formalno kvalifikujem na najuglednijemu za to tečaju u Njemačkoj, što su ga u *Görlitzu* rukovodili i to teorijski dio gimnazijski direktor dr. Eytner, a praktični dio nadučitelj *Jordan*.

Tečaj je bio svršetkom kolovoza i početkom rujna. Budući da kod nas prvoga rujna započinje škola, zamolih od gradskoga poglavarstva u ovu svrhu potrebni dopust. Da sam dopust dobio, javio mi je prvi jedan moj tadašnji kolega.

„Dakle sada zbilja ideš?” upita me na to.

„Ako Bog da”, odgovorih.

„A znaš li tko još ide u *Görlitz*?”

„Nemam o tome ni pojma.”

„Ide profesor B.³ na svoj trošak, grad šalje tamo školskoga nadzornika g. A.⁴; a i ja ću tamo, jer sam u tu svrhu dobio novčane pripomoći od grada i od vlade. A da li si ti u ovu svrhu tražio kakovu novčanu pripomoć za put?”

„Upitao sam na potrebnome mjestu o tome usmeno, ali mi je rečeno, neka toga ne tražim, jer da ne bih dobio. Dakako: kad grad u to ime dade potporu vama dvojici, a i vlada tebi, da ne mogu dati jošte i meni; no ja ću, da knjiga, što ju pišem po vladinoj želji, bude bolja, putovati na račun honorara, što ću ga u svoje vrijeme za ovaj rad dobiti.”

Po želji gospodina A. i svojega kolege krenem s njima preko Beča, Praga i Dresdena u *Görlitz*. Tu smo se sastali s profesorom B. učiteljem gimnastike iz Zagreba.

Svršivši tečaj, vratio sam se ja s kolegom preko Breslave⁵, Krakova i Budimpešte kući. G. B. krenuo je na drugu stranu, a g. inspektor bio je već prije drugamo otputovao.

*

Kad sam došao kući, upitao me jedan moj prijatelj, da li je istina, da će se moja knjiga o igrama, za koju je i on znao, da je već skoro gotova za tisak, objelodaniti pod imenom mojim i još druge dvojice gospode?

„A po čemu ti to sudiš?”

„Čitao sam to u pismu, što ga je taj i taj od ove dvojice gospode pisao tome i tome mojemu rođaku.”

3 Franjo Bučar.

4 Franjo Andres.

5 Wrocław.

Poslije toga bilo mi je jasno: zašto je i nakladnik moje knjige u posljednje vrijeme od mene tražio, da ju svršim u kumpaniji sa ona dva gospodina. Ja sam se tome mogao oduprijeti tek izjavom, da ću radije sav svoj dosadašnji ovaj rad spaliti. – Ovaj gordijski čvor rasjekao je muževno meni u prilog onaj gospodin od vlade, koji mi je povjerio izradu ove knjige.

Ova stvar o mojim literarnim nesuđenim kumpanijonima tumači i neke druge činjenice; no koje to činjenice mislim, prepuštam za sada, da se o tome doume sami štovani čitatelji, ako bi ih kojega baš interesirale.

God. 1896. sretno sam svršio svoju knjigu: „*Gimnastičke igre*. Vježbe za gimnastiku djetinjega tijela i duha. Po nalogu kr. zemaljske vlade, odjela za bogoštovlje i nastavu, sabrali ih i opisali pučki učitelji i učiteljice u Hrvatskoj i Slavoniji te pučke igre iz Dalmacije, Istre, Bosne, Hercegovine, Crnogore i Južne Ugarske. Sa dodatkom odabranih gimnastičkih igara za zreliju mladež i za odrasle. Za tisak ih priredio, predgovor i teorijsku uputu napisao Ivan *Tomašić*. Sa 120 slika i napjevima. Tisak i naklada knjižare L. Hartmana, Zagreb, 1896. Str. LXIV. + 200 vel. osm. Cijena u platno uvezana 5 K”. (Na svršetku ove knjige naznačena je i literatura o igrama.) Poslije toga sam se i nadalje bavio studijama dječjih igara, ali sam tu struku proširio, te sam proučavao dalje ukupno područje tjelesnoga uzgoja u najširem smislu riječi.

Kad je god. 1900. predsjednikom „Hrv. pedagoško-književnoga zbora” postao g. A. Cuvaj, htio je da i u „Zbor” unese života i korisna rada. Zaključilo se je, da se o pojedinim nastavnim predmetima pučke škole izdadu napatci za učitelje. Pošlo mi je za rukom, te je primljeno, da se izdadu *metodike*, a ne t. zv. *rukovođi*, koji nijesu drugo, nego praktične preparacije pojedinih partija izvjesne učevne knjige, npr. čitanke, računice i dr. Takove preparacije priređivati obično je stvar učiteljskih pripravnika; a knjiga takva gubi vrijednost, čim padne učevna knjiga, koje je građa u onome rukovođu obrađena. Metodika pako sadržaje ustaljene principe znanosti i umjetnosti pedagoške didaktike, po kojima se imadu ravnati i sastavljajući nastavnih osnova i školskih učevnih knjiga, a i sami uzgajatelji u svojem radu obrazovanja obukom.

Pozvalo se učiteljstvo, neka „Zboru” podnese točnu osnovu, po kojoj tko želi izraditi koju metodiku. Ja sam podnesao osnovu, po kojoj sam želio izraditi metodiku o tjelesnome uzgajanju školske mladeži. Knjigu sam htio izraditi prema najnovijim rezultatima moderne psiho-fizičke pedagogije. Tadašnji urednik „Zborove” učiteljske knjižnice⁶ držao je, da ne može dopustiti da se „u hrvatsku pedagogiju, što ju on gradi već oko tridesetak godina, uvlači novi duh i struja, što – po njegovom mnijenju – nemaju vrijednosti kao pedagogija, koju zastupa on”. Moja je ponuda odbita, premda sam član „Zborova” odbora. Značajno je, da „Zbor” tom zgodom nije objelodanio niti metodike

6 Urednik nakladničke cjeline *Knjižnica za učitelje* Hrvatskoga pedagoško-književnog zbora bio je Stjepan Basariček.

za ikoji drugi predmet; jer je Vukovićeve „Zemljopisna metodika” objelodanjena već prije. – Tako dakle nijesam u korist za našu školu i za samu stvar mogao upotrijebiti na ovome području stečeno znanje i iskustvo. Specijalno pako o tome slušao sam na ferijalnom tečaju u Jeni 1902. predavanje dra Nolla o fiziologiji moždana.

Poslije mi se prigovaralo, zašto ne pišem ovu knjigu; jer da je odbor „Zborov” otklonio *samo* principijelni dio moje predložene mu osnove, a da je prihvaćeno, neka bih odradio praktični dio njezin, t. j. da napišem mjesto metodike „rukovođ”, prem sam ja, prema prijašnjemu zaključku „Zborovu”, ponudio, da želim izraditi baš metodiku, a ne rukovođ. Na ovako pričinjanje se svetim kojekakvim izmotavanjima odgovorio sam: Jednom je jedan veliki dostojanstvenik u nekome narodu pozvao odličnoga narodnoga slikara, neka naslika, kako je u svoje vrijeme onaj narod doselio u one krajeve; ali da mu prije pokaže skicu slike. Donesavši mu je poslije slikar, stvar se je dostojanstveniku neizmjereno svidjela. Odabraše za sliku u dvoru najzgodnije mjesto.

„Dat ću vam”, reče, „10.000, ali ćete mjesto glave ovoga vođa na sliku metnuti ovu glavu” i pokaza mu svoju.

„Dobro”, odgovori slikar.

„Ali tada, kada kao vođ naroda budem naslikan ja, znate da već iz obzira na moj visoki položaj ne smije odmah do mene biti ova žena vojvodina s djetetom na prsima. Zato metnite njezinoga muža k meni, a nju iza njega.”

„Posve dobro!”

Slikar je donio svršenu sliku. Dostojanstvenik nije mogao da joj se nadivi. *Njegova* glava ondje osobito mu je krasno pristajala. Postaviše sliku na određenu stijenu. Sve je u najboljem redu. Slikar veseo, primio je ugovoreni honorar. Hoće da ode.

„Stanite, molim vas”, reče dostojanstvenik. „Umjetnici se običavaju potpisati na svoje umjetnine. Vi ste to valjda zaboravili.”

„Nijesam zaboravio” odvrati umjetnik.

„Pa zašto se nijeste potpisali; jer ja ovdje ne vidim vašega imena.”

„Nijesam smio da se na *ovu* sliku potpišem.”

„A zašto?”

„Jer ona – – nije *moja*.”

„Već čija?” upita tim odgovorom posve uprepašćeni dostojanstvenik.

„Vaša; jer je izrađena po *vašoj ideji*.”

I zbilja: to je jedini primjerak ove slike. Slika pako ob istoj stvari, kako ju je umjetnik poslije izradio prema *svojoj*, prvobitnoj ideji, raširila se je gotovo u sve otmenije kuće onoga naroda.

*

Najvrednija djela njemačke literature o gimnastici: *Euler C.*: Encyklopädisches Handbuch des gesamten Turnwesens und der verwandten Gebiete; *Euler C.*: Geschichte des Turnunterrichtes – in Kehrs Geschichte der Methodik, Bd. 5; *Schmidt F. A.*: Psychologie der Leibesübungen; *Schmidt F. A.*: Unser Körper. Handbuch der Anatomie, Psychologie und Hygiene der Leibesübungen; *Zettler M.*: Methodik des Turnunterrichtes; *Maul A.* Anleitung für den Turnunterricht in Knabenschulen; *Maul A.*: Lehrplan für den Turnunterricht der männlichen Schuljugend; *Maul A.*: Der Turnunterricht in Mädchenschulen; *Maul A.*: Lehrplan für das Turnen der weiblichen Jugend; *Guths-Muths*: Gymnastik für die Jugend; *Jans Werke*, neu herausgegeben von C. Euler; *Spiess A.*: Turnbuch für Schulen; *Rude*: Methodik, svez. II str. 475, 498.

Uto je nadošlo i moje drugo putovanje, o kojem evo izvješća:

Drugo putovanje god. 1902.

Pre četiri godine službovao sam na zagrebačkoj pučkoj školi u Samostanskoj ulici. Tu sam u razredu imao i trnjanske djece. Jedne nedjelje poslije podne otputio sam se sa svojom obitelji u Trnje⁷, da vidim, kako žive moja dječica i njihovi roditelji. Već iz daljega opazili smo na raskršću, gdje je sada škola, puno svijeta: starijih i mlađarije, muškaraca i ženskih. Čuo sam, kako školska djeca drugima dojavljaju: „Naš vučitelj”. Prišavši bliže, pozdravim ljude najprijaznije a oni mi svi bez razlike, kano dogovoreno, odvratiše najvećim prostaštvima i porugama. Kao da me je udario grom iz vedra neba. Zasramio sam se rad toga divljaštva pred svojom suprugom, dječicom i služavkom. Namah smo se vratili kući. Pod tim dojmom zavjerio sam se u duši svojoj, da nigda više ni živ ni mrtav ne ću zaviriti u ovo barbarsko gnijezdo.

No gle jada iznenada! Svršetkom kolovoza 1899. budem imenovan učiteljem novoustrojene škole trnjanske. Branio sam se i nogama i rukama. Htio sam iz Zagreba na najzabitije selo. Badava. Moradoh u Trnje barem da pokušam. Oblast mi povjerila, da „ovu novu školu dignem na visinu njezinih starijih družica u gradu Zagrebu”. U to ime išlo mi se najvećom susretljivošću sa svih strana na ruku. To me je pripitomilo.

I zaista: s početka išlo sve kao namazano. Na jednom stali kotači zapinjati; nekoja djeca nijesu dolazila u školu. Moje prijave nijesu koristile. To osokolilo i roditelje

7 Tada prigradsko zagrebačko naselje.

druge djece i ja nabrzo obučavao – prazne klupe. Ustražio sam najenergičnije, da se stvar uredi, Trnjane se zgrabilo, ali sada za sve njihove dosadašnje grijeha. Oni mislili, da ih ja naknadno pritežem za lanjski snijeg. Rekoše mi u lice pred kolegicom i kateketom, „neka si pripravim lijes, jer da me od njihove ruke čeka samo smrt”. Pritužih se i zamolih za premještaj sa gradske škole, ako nije moguće drugačije, a ono van iz Zagreba. Držalo se je, da bi to u onome trenu bila kapitulacija pred Trnjanima i zao primjer za budućnost. Moradoh ostati. Ogorčen u dno duše, otišao sam početkom ferija k roditeljima. Namah poznali na meni, da mi se je moralo nešto strašna dogoditi. Ispri-povijedih im sve po duši. Zaplakaše. Ne mogoh podnijeti teškoće suze iz njihovoga staračkoga oka. Pobjegoh natrag u Zagreb. Tu nijesam također mogao obstati. Neodoljiva neka moć tjerala me je; ali nekuda daleko, daleko, ponajrađe onamo, gdje ne bi bilo – „ljudi”, ili barem u strani, posve strani svijet, gdje ne bi poznao niti tko mene, nit ja koga. Pa ako bi mi tamo tkogod šta učinio našao, ne bi mi se toliko ni krivalo; ta, za one ljude barem nijesam ulagao života svoga!

To je bio povod, što sam augusta 1902. otišao na ferijalni tečaj u Jenu. Kad mi je na svršetku predavanja tajnikovica ovih tečajeva gospođa dr. Schnettger davala potvrdu o predavanjima, što sam ih slušao, nije mogla da se doista načudi, kako sam mogao izdržati, slušajući kroz 14 dana onako napornih devet predavanja, a uz to prateći i sve drugo, što god je za to vrijeme bilo važnije. Dakako, ona to nije mogla pojmiti, jer nije mogla ni slutiti, da onim prekomjernim radom zatomljujem svoju tugu i dešperaciju...

O tome tečaju izvijestio sam u „Školi” 1903.

Iz Jene otišao sam u Weimar, da u ovome gradu najčistije poezije upoznam dragocjenosti zbirki Goetheova i Schillerova muzeja. Odatle sam se otputio u Nürnberg, da se naužijem uspomena sredovječne klasične kulture Njemačke. Čarobna moć jednoga od najuglednijih umjetničkih centara njemačkih, domamila me je u München. Nauživši se dražesnoga vidika sa obje strane Salzacha među gorama stisnutoga Salzburga, krenuo sam u Innsbruck, da se divim nebatičnim gorama oko njega, kojima su glavice pokrivena vječnim snijegom i ledom. Brennerskom željeznicom otputio sam se zatim preko Franzenfesta u Cjelovac. Natrag sam se na parobrodu prevezao do Veldena. Odatle sam željeznicom preko Trbiža došao na stanicu bledsku. Razumije se, da sam i zvonio glasovitoj crkvi na „otoku bleškumu”. No dalje, samo dalje! I ja sam otišao na Bohinj, na Savicu, sve do slapa Savičina. Tu mi put presjekle neprohodne gore. Odavle krenuh u bijelu Ljubljanu; iz nje u Idriju. Tu sam prošao gotovo cijelim rudnikom, a zatim sam gledao, kako se iz rudače u talionici dobiva živa i priređuje rumenica. Poslije sam se u Postojnskoj spilji divio veličajnosti tvorevina Stvoriteljevih. U Skocijanskoj pako spilji kod sela Matavuna nedaleko Divače u Istri klecala su mi koljena iz strahopočitanja pred moću i silom Stvoriteljevom. Zatim danju i noću jednako živa luka Trsta sa arsenalom; dražesni dvorac Miramare; biser Kvarnera – Opatija sa svojom florom posve južnjačkog podneblja, pa ono kao nebo plavo naše more, poput oka nedužne

djevice; naša otuđena Rijeka; onaj nenadani, ali tim prijatniji i nezaboravniji doček u kući mojega druga i prijatelja Šime na Sušaku i ljubezne mu gospođe; e, poslije svega osjećao sam, da se već spokojen mogu vratiti u Zagreb, pak da ću tu – izmiren i sa udesom svojim, a i sa onima, koji mi onako teško našao učiniše – moći opet produžiti breme života; kulturnu misiju hrvatskoga školnika.

*

Nekoliko dana poslije mojega povratka pozvao me je k sebi jedan od najuglednijih marnika na našoj školskoj njivi.

„Čujem od drugih prijatelja”, reče mi, „mnogo lijepoga i krasnoga, što ste vidjeli, doživjeli i upoznali na svojem putovanju. Povukla me želja, da čujem to baš iz vaših usta.”

Drage volje saopćio sam, u koliko se je to dalo, što sam držao, da bi ovoga gospodina moglo najvećma zanimati.

„To su zaista prekrasne stvari”, reče mi on, saslušavši ovo pomno. „Tako se dakle bujno i živo radi vani u obrazovanome svijetu; a mi ovdje još drijemamo u zimskome snu, gotovo niti ne sluteći, da je drugdje gdje god na svijetu proljeće već u naponu svoje nove mladenačke snage, jer smo pritisnuti atmosferom poznate pedagogije još iz vremena od prije tridesetak godina. No sada je već gotovo krajnji čas, da se i naš drijemež rasprši kojom zrakom svijetla i zadahne životom. Budite nam u tome i vi na ruku: opišite nam sav onaj napredni i krasni rad. Ja ću se pobrinuti kod ‘Zbora’, da se to štampom priopći našoj javnosti, a naročito, da se tada svime time što izdašnije okoriste naši uzgajatelji: roditelji i učiteljstvo”.

Poznavajući upravu „Zbora”, slutio sam, da ne će htjeti zaploviti strujom novijega vremena, i to jednostavno s razloga, jer se radi svoga konzervatizma u stvari ne može da digne na potrebnu visinu, kao što je to učinio jedan od prvih zastupnika pedagogije herbartovske, što ih imade suvremeni svijet, dr. Rein⁸ u Jeni, kojemu je baš ova činjenica osigurala neprolazne, trajne zasluge i općenito uvaženje i priznanje.

Žalibože, da sam naše ljude i odveć dobro poznavao. Moja se je slutnja, naime, obistinila posvema. Kako sam poslije čuo, onaj se je gospodin zaista nekoliko puta bio za stvar zauzeo. I premda je on u našem pedagoškome svijetu onda bio jedna od najuglednijih ličnosti i svojim radom i svojom energijom i svojim položajem, sve to nije koristilo. Znalo se i njega svagda odbiti i to takvim načinom, da je i on došao do spoznaje, e je u ovo vrijeme vladanja privilegovane pedagogije najbolje sve ovo pustiti na miru.

8 Wilhelm Rein (1847. – 1929.), njemački pedagog, profesor Sveučilišta u Jeni, jedan od najutjecajnijih predstavnika pedagogije Johanna Friedricha Herbarta.

Moja se je malenkost ipak uslobodila biti drugoga mnijenja.

O predavanjima jenskoga tečaja, što su mi se činila najvažnija, nabavih potrebnu literaturu. Proučivši ju gotovo na dušak, pričeo sam najvrednije misli po mogućnosti i praktično izvoditi u svojoj školi. Hvalevrijednom upravo brigom i požrtvovnošću podupirale me u tome moje vlasti, što god se je samo bolje dalo. Čestito zagrebačko učiteljstvo, koje je uvijek bilo u prvim redovima, kada se je radilo o naprednim uredbama našega zvanja i staleža, dakako, da nije moglo ni sada uzmanjkati. Bio sam pozvan, da u skupštini „Učitelj. društva za grad Zagreb i okolicu” prikažem misli modernoga umjetničkoga pokreta u pedagogiji. Ja sam se toj želji svojih drugova i prijatelja odazvao vrlo rado: izložio sam stvar u predavanju praktičnomu i teorijskomu, a zatim sam upozorio na najvažniju literaturu. I premda je „Napredak”, glasilo hrvatskoga učiteljstva, člankom češkoga umjetnika Madle-a nastojao za ovo predavanje u našem učiteljstvu pripremiti „Stimmung”, da će od svih ideja ovoga pokreta, dok se kristaliziraju, ostati vrlo malo uporabiva, ipak je moje predavanje na slušače učinilo posve drugi dojam. Poslije predavanja upitao je predsjednik, sada već pokojni Klobučar⁹, skupštinu, da li želi da se o iznešenim mislima namah raspravlja ili da se rasprava odgodi za kasnije? Na to je primljen prijedlog društvenoga člana V. Popovića, da se rasprava odgodi, jer da je učiteljstvu nužno izložene nazore, od kojih je mnoge sada upoznalo prviputa, – radi njihove važnosti – prije rasprave temeljito proučiti.

Ali ni protivnici stvari nijesu mirovali. Kada već više nijesu mogli da zaniječuju važnosti ideja modernoga pedagoškoga preporoda, a oni su pokušali, da stvar bagatelišu time, što su ju prikazivali fantomom i pustili su, naime, krilaticu, da se misli, što ih zagovaram, ne će nigda ostvariti jer da ih u praksi nemaju ni oni, iz čijih sam ih knjiga ja upoznao.

Osupnuo me ovakav način borbe. Brzo sam bio načisto, kako mi je pokazati vrijednost te argumentacije. Zamolih dopust u svrhu, da stvar upoznam u praksi škola u gradovima, što su radi svojega školstva najugledniji u Austriji, Njemačkoj i Švicarskoj, te od prvih kapaciteta pojedinih područja modernoga pedagoškoga preporoda.

(Za najpotrebniju orijentaciju o modernom pedagoškom umjetničkom pokretu mogu poslužiti moji članci „Pismo o umjetnosti u školi” – „Škola, 1903.” i „Pedagoški umjetnički pokret” – 16. broj „Vijenca” god. 1903.)

Gradsko mi je poglavarstvo bilo na ruku najvećom susretljivošću: izvijestilo je vladi, da će grad za vrijeme mojega putovanja platiti suplenciju u mojoj školi, pak je preporučilo moju molbu za dopust i za putnu ispravu, što sam ih trebao od vlade. I kod

9 Josip Klobučar (1842. – 1910.), učitelj i pedagoški pisac, od 1889. do 1906. predsjednik Učiteljskoga društva za Zagreb i okolicu. – S obzirom na opasku o „sada već pokojnom” Klobučaru, očigledno je Tomašić dijelove teksta dopunjavao ili mijenjao naknadno, nakon 1906., kada je, kako navodi na nekoliko mjesta, pisao tekst.

vlade me primili prijazno, kad sam došao, da usmeno zamolim povoljno rješenje svoje molbe.

„E, kada grad plaća trošak vaše suplenције, pak vašu molbu i zagovara, kao korisnu potrebu za naše školstvo, pa kada vaš rad prema znanju i iskustvu, što ćete na putovanju steći, ne će od nas tražiti novčanih žrtava, ne može ni visoka vlada imati razloga, a da vaše molbe ne uvaži”, reče mi velikodušno tadašnji odjelni predstojnik Armin Pavić.

I ja sam dobio dopust i potrebnu mi legitimaciju.

Prije nego sam otputovao, pokazao sam praktičnim predavanjem u skupštini našega učiteljskoga društva: kako se kod školskih tumačenja raznih znanja i umijjenja imaju upotriebiti demonstracije skioptikonom. – I za ovo predavanje potrudilo se je glasilo hrvatskoga učiteljstva „Napredak” da priredi već prije spomenuti „Stimmung”: priopćilo je članak jednoga od najviđenijih naših pedagoga, koji zaključuje željom, „da nas Bog uščuva snobizma modernih Kunstenthusiasta!”¹⁰

E, sad me je već prošla sva ustrpljivost. Krenuvši namah poslije toga na put, ponio sam sa sobom više primjeraka ovoga „Napretkova” članka. Kako sam ih upotrijebio, vidjet će se naskoro.

Treće putovanje god. 1903.

Otputih se 12. listopada preko Graza u

WIEN.

Ovdje među inima potražih direktora „Austrijskog muzeja za obrt i industriju”, dvorskoga savjetnika baruna Mirbacha. On me je najljubežljivijom susretljivošću potanko uputio, kako je u Beču s pojedinim težnjama pokreta za moderni uzgojni preporod.

Čuvši, o čemu sve i kako pitam, zaželio je g. direktor, da mu potanko prikažem svoj putni plan, program studija i napokon, kako je do toga svega došlo. Kako li se je začudio, kad je doznao, da sve ovo poduzimam iz vlastite pobude, iz ljubavi spram dobre stvari i iz želje za naukom.

„A kako se drugi pozvani faktori kod vas drže spram vaših nastojanja?” Priopćih, da su oblasti stvari na ruku već time, što uopće dopuštaju moje pokušaje. Učiteljstvo uglavnome također nije stvari nesklono. Ali kad navedoh kako se spram stvari drže oni, koji se kupe oko „Napretka”, gosp. se je ravnatelj tome silno začudio. Morao sam mu

¹⁰ Tomašić se referira na članak Ljudevita Dvornikovića „Umjetnost u osnovnoj školi”, objavljen u *Napretku*, 46, 40 (1903), str. 625-630.

pročitati i na njemački prevesti iz „Napretka” onu zaključnu rečenicu, ime autora onoga članka, pak naslov „Napretka” i ime njegova urednika..... Na svršetku me je upitao:

„A uz koga ćete vi sada pristati poslije ovako sjajna poraza stvari?” „Ako me u svoje društvo prime ‘snobi’ i Kunstenthusiasti: Ruskin, Tadd, Prang, Lichtwark, Brinckmann, Rein, Götze, Spanier, Lyon, Kerschensteiner, Lesching, Hartung, Volkmann, Schmid-Bonn, Anthes, Scharrelmann, Gansberg, Paulsen, Fricke, Breull, Lange, Lukens, Pérez, Ricci, Sully, Preyer, Avenarius, Ament, Key, Th. Ziehen, Stimpfel, Tracy, Seyfert, Schmid-Monnard i mnogi drugi – svakako radije ću se pridružiti njima, nego li hrvatskim ‘Napretkovcima’” (!).

„Oni će vas zacijelo rado imati u svojem ‘snobističkomu’ i ‘kunstenthusiastičkomu’ društvu. Ja vam već unaprijed iskreno čestitam”, stisnu mi g. ravnatelj ruku na rastanku.

I u drugim mjestima, kudagod sam došao, upotrebio sam svaku dobru priliku, što mi se je nadala, da za „napredne” nazore naših „Napretkovaca” načinim – reklamu, što ju zavređuju.

BRNO.

Ovamo sam zastranio, samo da se o stvari porazgovorim s ravnateljem „Moravskoga umjetno-obrtnoga muzeja”, drom. Jul. Leischingom¹¹. Zato sam mu već unaprijed najavio, da ću ga u ovoj stvari pohoditi, a on mi je odgovorio, da me rado očekuje. No došao sam u najnezgodniji čas, kad je g. ravnatelj imao važan posao, kojega je morao bezodvlačno svršiti. U toj brizi, kad mu je podvornik najavio, da se želim s njime razgovarati, rekao je, neka stvar obavim s njegovim kustosom. Ali čim sam počeo s ovime razgovarati, reče mi kustos: „Ne zamjerite, o tome može da razgovara samo g. direktor. To je specijalno njegov studij. Ja ću mu odmah reći, što želite.”

Za čas evo g. direktora po mene. „U prešnome poslu”, reče mi, „nijesam pravo ni pogledao vaše sjetnice, pak se nijesam ni sjetio, da biste to vi bili. Mislio sam, da je netko, tko se zanima za muzejske prilike. Zato sam vas i otpustio svojem kustosu. No on, razumije se, da vam ne može dati informacija o stvari, radi koje ste mi pisali. Stog sam ga uputio, kako da onaj moj posao obavi on; a ja sam vam evo sada vrlo rado na uslugu. Molim vas samo: ne zamjerite mi radi ovoga maloga neugodnoga intermezza, što se je dogodio bez moje volje.”

Sa uvjerenjem učenjaka, koji je sebi svjestan, da je kapacitetom struke o kojoj se radi, saopćio mi je g. direktor rezultate, do kojih je došao vlastitim istraživanjima o umjetničkom ukrašavanju školskih prostorija. Od svega drugoga spominjem ovdje

¹¹ Julius Eduard Josef Leisching (1865. – 1933.), arhitekt, studirao u Beču i Dresdenu, posvetio se umjetničkom obrtu. Od 1894. do 1921. bio je ravnatelj Moravskoga muzeja za umjetnost i obrt, a zatim ravnatelj Muzeja Carolino Augusteum u Salzburgu do 1933. godine. Među ostalima, napisao je djelo *Kunsterziehung und Schule (Umjetnički odgoj i škola)*, objavljeno u Leipzigu 1902. godine.

samo to, da se je on uvjerio, da učitelji ne smiju ovoga umjetničkoga ukrasa djeci tumačiti, kao što čini n. pr. dr. Lichtwark¹² u Hamburgu.

Svaka riječ g. direktora odavala je potpuno uvjerenje, ustaljeno iskustvom, stečenim na temelju vlastitoga proživljenja svega onoga o čemu se radi, a kristalizovano najdubljim poznavanjem i duhovitim sudom o svemu.

Ja mu se zahvalih za njegove informacije; no zamolih ga: nije li u svojim istraživanjima došao i do kojih novijih rezultata, jer ovo, što mi je rekao, da mi je većinom poznato iz njegovih spisa.

Leisching je bio očito ugodno dirnut, kad je čuo da sam čitao njegova djela. To ga je zainteresovalo, da sazna, što mi je još ob ovoj stvari poznato. Upustismo se u živahan razgovor. On je namah uvidio, da ne samo temeljito poznajem gotovo svu literaturu ob ovoj stvari, nego da sam ju i sam u svojoj školi praktično prokušavao. Želio je, da podrobno upozna moj rad u ovome smjeru. Priopćih mu sve potanko. Radovao se je iskreno i najmanjim sitnicama i nije mogao da se dosta nahvali širokoga i pronicavoga pogleda naših vlasti, naročito vrijedne starine – mojega školskog nadzornika Petra Maričića, koji mi ovako važne pokušaje dozvoljuju; jer mu je poznato više slučajeva, gdje suhoparni birokratizam najtjesnogrudnije skućuje sve slobodnije, pa i najvažnije znanstvene i umjetničke pokušaje. Ali se je ipak silno osupnuo, kad sam mu posve otvoreno izjavio, da sam ja u pitanju tumačenja umjetničkoga ukrasa djeci ipak Lichtwarkovac.

„Pak uza sve to, što su vam poznati moji izvodi protiv dotičnih izvoda Lichtwarkovih?”

„Jest, gosp. direktore; jer sam se vlastitim radom uvjerio, da Lichtwark imade pravo.”

Leisching se trgnu, dirnut u dno svojega učenjakoga ponosa. Otvori ladicu svojega stola, izvadi jedno pismo, pruži mi ga i reče slavodobitno: „Evo čitajte!”

Posve mirno pročitah pismo. U njemu Leischingu piše Lichtwark, da je s velikim interesom pročitao dotične njegove izvode protiv Lichtwarkovih. Argumenti Leischingovi posve su ga uvjerali, da je bio na krivome putu, i da je znao, što sada znade, on dotične svoje knjige ne bi bio objelodanio.

12 Alfred Lichtwark (1852. – 1914.), istaknuti predstavnik pokreta za umjetnički odgoj u Njemačkoj i jedan od utemeljitelja muzejske pedagogije. U dobi od 34 godine postao je ravnatelj hamburškoga Kunsthalles i to ostao sve do smrti 1914. godine. Muzej za Lichtwarka nije bio samo zbirka umjetnina nego i mjesto obrazovanja naroda. Priređivao je vježbe promatranja umjetničkih djela. Zainteresirao je i okupio širok krug učitelja te je 1896. u Hamburgu osnovano „Učiteljsko društvo za njegovanje umjetničkog obrazovanja u školi” (Lehrervereinigung zur Pflege der künstlerischen Bildung in der Schule). Njegovom najvećom zaslugom smatra se organizacija triju savjetovanja o umjetničkom odgoju. Godine 1901. u Dresdenu se raspravljalo o nastavi crtanja i likovnoj umjetnosti, 1903. u Weimaru o jeziku i književnosti, a 1905. u Hamburgu o glazbi i gimnastici.

„No, što na to?” upita me triumfatorski.

„Ni samo ovo svjedočanstvo Lichtwarkovo ne može da podrma mojega uvjerenja; jer ja ovoga nijesam stekao ni čijim autoritetom već – vlastitim iskustvom.”

„To vi zaista mora da imadete neku čarobnu metodu, kojom ste radili, da ste došli do toga, pa jošte tako neoborivoga uvjerenja.”

„Ne znam, da li je i čarobna, ali znam, da je posve prirodna, a nada sve psihološka i umjetnička.”

„Pa dajte, molim vas, kažite mi, kako ste vi to radili?”

Na dva tri primjera protumačih mu svoj postupak.

Njegov duboki interes za moje kazivanje očito je zasvjedočavao treptaj svake žilice njegova veoma otmenoga i simpatičnoga lica, duhovita mu čela, intimnih očiju i živahnih kretnja.

Kad sam dokrajčio pristupi k meni, položi svoju ljevicu na moje rame, desnicom stisnu moju desnicu, pogleda me okom, punim tronuća srca, te mi reče blagim glasom:

„Hvala vam, dragi gospodine, od srca vam hvala! Sam vas je Bog k meni nanesao. Vi ste me riješili predrasude, u kojoj sam do sada živio. U najčvršćem uvjerenju, da imam posve pravo, malo da nijesam dobroj stvari nanio najveću štetu. Kad već idete u Hamburg, vi ćete zacijelo pohoditi i g. Lichtwarka. Molim vas, isporučite mu moj pozdrav i recite mu, da ste me osvjedočili, da je imao pravo i on i ja: On, ako je učitelj po svojoj naravi i naobrazbi bogoduhi pjesnik i umjetnik, kaošto sam ga upoznao evo u vama; a ja, ako je učitelj onaj svojim znanjem i osjećajem suhi, pedantni ‘Schulmeister’¹³, s kakvim imademo posla u svagdašnjem životu. – Želim da ovo vaše putovanje bude od najveće koristi za veliku stvar, kojoj smo obojica jednako od srca odani. Molim vas, učinite i vi od svoje strane, koliko je moguće, da od sada ostanemo što bolje u kontaktu. Ja vam u to ime zadajem svoju riječ i pružam ruku.”

I zaista: g. direktor iskupio je svoju riječ već prvom zgodom, kadno sam se na njega obratio molbom te nam je za našu izložbu risarija „Umjetnost u životu djeteta”, što smo ju u umjetničkom paviljonu imali početkom 1905., poslao one krasne radnje pučkih i građanskih škola grada Brna, što su u našoj uopće vrlo uglednoj izložbi svratile na sebe opću pozornost.

Prag mi je bio poznat jošte iz godine 1895. Sada sam u njemu imao kišovito vrijeme. K tome: sa Česima tamo ne želim bez prijeko potrebe govoriti njemački, a češki ne znam. To je sve bilo uzrokom, što sam ovaj put iz Praga, u koliko mi je to samo prije bilo moguće, otputovao u

13 Školnik.

DRESDEN.

Od uspomena odavle bilježim ovdje samo ovu:

Pohodio sam tadašnjeg predsjednika dresdenske mjesne skupine „Društva njemačkih učitelja risanja”, i vrlo odličnoga „Kunstpädagog”, ravnatelja gradske pučke škole B. Breulla¹⁴.

Iz nekoliko prvih rečenica, što ih izmijenismo, spoznao je, da sam dobro verziran u pojedinim granama modernoga pokreta za umjetnički preporad [*sic!*] uzgoja. To ga je ponukalo, te je zamolio, da mu saopćim, kako sam do svega toga došao. Ispriповjedih mu sve potanko. Sve ga je interesiralo, ali mu pozornost ipak narasla na vrhunac, kada je čuo, da sam u svibanjskoj skupštini zagrebačkoga učiteljskoga društva praktičnim predavanjem pokazao, kako se u srce i u dušu školske mladeži pretače umjetnička slika Hansa Thome „Pričalica bajki”.

Zaželio je, da mu pripovjedim, kako sam to predavanje upriličio. Pokazah mu sve točno.

„Gospodine”! reče mi on, pruživši mi najugodnije uzbuđen ruku, „ja vam od srca čestitam: vi ste predavanje zaista majstorski izveli i uspjeh sigurno nije mogao izostati”.

„Kako ne bi ovo predavanje bilo dobro, kad sam za nj imao onako izvrsna učitelja”!

„Šta, moj gospodine, vi ste se u nekoga ugledali, kad ste to predavanje priređivali”?

„Ni u koga drugoga, već u to i to vaše predavanje, gospodine!”

„Ta, je li moguće? A ja to sam ne mogu da prepoznam. Tako, moj gospodine, radite samo i sve drugo ovako: Nemojte, kao što se obično posvuda čini, biljki iz tuđine jednostavno presađivati k vama; jer i najsnažnije biljke na drugom tlu, u drugoj klimi i uz drugčiji postupak s njima ako baš i ne uginu, a ono barem oslabe i izvrgnu se; već činite ovako, kako sam vidio, da ste vrlo dobro uradili ovaj puta: Od najboljega u tuđim perivojima uzmite samo pobudu za ono, što vam vaša pamet i srce kažu, da je vašemu narodu potrebno. Tu pobudu pustite, da se kao posve samonikla biljka razvije u vašem sopstvenom biću. Takva će biljka tada pod južnjačkim nebom vaše lijepo Hrvatske zaista morati bujno uspijevati i najobilnije roditi za vaš čestiti narod korisnim plodom”.

Posredovanjem g. Breulla otvorena su mi vrata mnogih veoma uglednih školskih stručnjaka grada Dresdena. Poznanstvo o njima pribavilo nam je za našu već spomenutu izložbu risarija one onako vrijedne izložke iz Saske: kolekcije Elssnerovu, Pfennigwerthovu, Stiehlerovu i Sparmannovu. Zagovorom tih odličnih stručnjaka primljen sam ja za pravoga člana „Društva njemačkih učitelja risanja”. To je omogućilo,

14 B. Breull autor je knjige *Kunstpflēge in der Schule: auf Grund Dresdner Erfahrungen (Njegovanje umjetnosti u školi: na temelju iskustava iz Dresdena; Dresden, 1901.)*.

da su na izložbi ovoga društva, što je, kako je poznato, bila u Dresdenu o Duhovima 1905., uz risarije najuglednijih zavoda Njemačke bile izložene i to s najkrasnijim uspjehom i risarije školske djece mojega druga i vrloga pobornika, Vjekoslava Koščevića¹⁵, učitelja zagrebačke škole u Krajiškoj ulici, pak moje školske djece.

LEIPZIG.

Boravak ovdje ipak mi je jednom od najmilijih uspomena. A evo zašto: Nekoliko dana prije nego što sam krenuo na ovo putovanje, otišao je moj drug i prijatelj Milan Šafar u Jenu. On je rodom iz naših krajeva, ali je onda učiteljevao u Bosni ponosnoj. Odatle je otišao u Beč, da na tamošnjemu višem pedagogiju proširi svoje znanje. Druge godine nastavio je nauke na univerzi jenskoj, želeći da si kod dra W. Reina žednu dušu nasrče životonosnoga joj napitka iz vrela prve ruke. Sada je evo drugu godinu otišao u Jenu. Na našem rastanku ugovorili smo, da mu već iz Praga javim, kada ću prispjeti u Leipzig i gdje ću tamo odsjesti. On će doći iz Jene, da vrijeme, što budem u Leipzigu, provedemo tamo zajedno.

Tako je i bilo. Ja sam u Leipzig prispio večerom. Sutradan otputio sam se već rano za svojim poslovima u razne škole. U hotelu zamolih, ako me ustraži jedan gospodin, neka mu kažu, da me o podne dočeka dolje u restauraciji.

To prije podne bio sam u nekoliko škola. Zabavljena poslom, zateklo me je podne u jednome zavodu daleko od mojega hotela. Inače sam na svojim putovanjima običavao jesti onda, kada mi je to moj posao dopustio i ondje, gdje me je u taj mah vrijeme zateklo, ili gdje mi je bilo najnaručnije za moje daljnje poslove onog dana. Sada pako gonilo me je srce, da se što prije vratim na urečeno mjesto. Moj dragi prijatelj već me je čekao.

Ono poslije podne, noć i cijeli sutradan bili smo zajedno. Prokrstarili smo gotovo sav Leipzig, proučavajući najvrednije školske uredbe ovoga svojim školstvom vrlo naprednoga grada.

Čime smo se sve tom prilikom obogatili, ispričao je poslije moj prijatelj u stručnome časopisu „Školi”. Ja ću pako o tome izvijestiti na drugom mjestu, gdje ću stručnjački prikazati, čime sam se na svojim putovanjima okoristio. Ovdje pako zabilježiti ću samo jednu uspomenu iz ovoga mojega boravka s prijateljem.

15 Vjekoslav Koščević (1866. – 1920.) učitelj i pedagog. Učiteljsku školu završio je 1883. godine. Do 1895. službovao je kao učitelj u Valpovu, Novom Čiču, Brdovcu, Lipiku, Klanjcu i Karlovcu, odakle početkom 1896. dolazi u Zagreb, gdje će, uz pokušaj uvođenja inovacija u svoj praktični učiteljski rad, u prvom desetljeću 20. stoljeća intenzivno promicati ideje umjetničkoga odgoja, a neposredno pred Prvi svjetski rat i ideje radne škole. Angažira se u osnivanju Hrvatskoga društva za unapređenje uzgoja (1904.), čiji je dugogodišnji tajnik. Društvo je, ponajprije zalaganjem Tomašića i Koščevića, u Umjetničkom paviljonu u Zagrebu 1905. priredilo izložbu *Umjetnost u životu djeteta*. Koščević 1905. pokreće pedagoški mjesečnik *Preporod: list za roditelje, učitelje i sve prijatelje mladeži*. Izlazio je kontinuirano kao mjesečnik do 1914. godine.

Navečer drugoga dana imali smo se rastati. Ja ću dalje u Halle n. S., a prijatelj će se vratiti u Jenu. Otiđosmo na kolodvor. Čekajući na moj vlak, koji je prvi odlazio, načinismo bilancu o našoj duševnoj tekovini u ovome najvećemu gradu Saske. Glasila je vrlo povoljno.

„Pa kad smo se u ova dva dana obogatili ovdje s toliko korisnoga znanja i iskustva”, reče mi prijatelj, „koliko li ćeš tek na taj način dragocjenoga ti sabrati na svemu svojem golemom putu u ova dva mjeseca!”

„To imam zahvaliti samo protivnicima svojih nastojanja”, odgovorih, „koji su me na ovo putovanje ponukali tvrdeći, da idejâ, što ih zagovaram, nemaju oživotvorenih niti oni, iz čijih sam ih knjiga ja upoznao”.

„Tako mogu reći samo mudraci, koji orijaški napredak obrazovanoga svijeta poznadu kao i puž iz svoje kućice. No radi takvih ne trebaš si ni najmanje trti glave. Ja već evo treću godinu, što sam u svijetu, pratim taj napredak civiliziranoga svijeta, a osobito sada, otkako sam na vrelu u Jeni. Mogu ti otvoreno reći, da sam čvrsto uvjeren, da već nema snage, koja bi se mogla oduprijeti prevratu, što ga proizvodi moderni preporod uzgoja u umjetničkom duhu. To nam svjedoče i gotovo sve napredne školske uredbe, što smo ih poznali evo u Leipzigu. Ja sam s toga, prijatelju, svom dušom uza te; a to, mislim, da će tebi u tvojim nastojanjima vrijediti više, nego kad bi s tobom bili svi protivnici, nama i obrazovanomu svijetu zajedničke dobre stvari. Oni će joj u Hrvatskoj možda jošte koje vrijeme moći bacati klipove pod noge, ali joj naškoditi ne će moći, makar se protiv nje s njima urotio jošte ne znam tko mu drago”.

Ja sam poslije toga doživio raznih iskustava, pa i razočaranja; ali mi je sve to samo potvrdilo istinitost prijateljevih riječi.

S najugodnijim osjećajima u srcu o boravku u Leipzigu prispio sam poslije kratke vožnje u

HALLE NA SALI.

Sjutradan prisustvovao sam cijelo prije podne obuci u raznim razredima jedne dječjačke srednje škole (ovo su škole poput naših građanskih škola). Metoda i uspjesi, što ih postizava učitelj risanja Fr. Grüber, jesu među najboljima, što sam u ovoj struci na svojim putovanjima naišao.

Poslije podne pohodio sam jednoga od prvih tadanjih kapaciteta na polju školske higijene, sada već pokojnoga dra. Schmid-Monnarda¹⁶. Porazgovorismo se gotovo o svemu, čime se bavi moderna školska higijena: o gradnji i uredbi školske zgrade, njezinoj rasvjeti, zračenju, grijanju, čišćenju; o tome, kako se posve dobro slažu higijenske

¹⁶ Karl Schmid-Monnard (1858. – 1903.), njemački liječnik, bavio se istraživanjima na području pedijatrije i školske medicine.

i praktično-pedagoške uredbe školske zgrade sa modernim zahtjevima umjetničkoga obrazovanja školske mladeži; o školskome namještaju, učilima i učevnim sredstvima; o higijeni u nastavi kod pojedinih predmeta školske obuke, naročito o metodama, najprikladnijima za obučavanje u kojemu nastavnome predmetu; ob odmorima među naukovnim urama; o nerazdijeljenom vremenu školske obuke; o rasporedu učevnih sati; o važnosti školskih šetnja, izleta i putovanja za obogaćenje duševne sadržine učenikâ, a time i za higijenu obrazovanja nastavom; o priređivanju školskih zabava, te patrijotičkih i inih svečanosti; o vremenu i rasporedu školskih praznika; o valjanosti upotrebi gimnastike u školama; dječje pokretne igre, vježbe t. zv. školske tjelovježbe ili jačanja, kupanje školske mladeži (zimi u toploj vodi školskih kupaonica, a ljeti u kupalištima vani na direktnome sunčanome svjetlu, toploti i zraku), plivanje, sklizanje, sanjkanje, grudanje školske mladeži; o izdašnjem hranjenju siromašne mladeži; o zaštiti djece protiv iscrpljenja njezine snage prenapornim bilo tjelesnim, bilo duševnim radom; o kratkovidnosti, slabokrvnosti, tuberkulozi i drugim najobičnijim bolestima školske mladeži; i dr. sl.

Po uputi dra Schmida-Mon[n]arda razgledao sam zatim zgradu tamošnje obrtne škole i zgradu jedne najnovije pučke škole u Freimfeldestrasse na periferiji grada. Obje ove zgrade, a osobito potonja, jesu u svakome pogledu veoma uzorne školske građevine. Gradilo ih je glasoviti tamošnji građevni umjetnik Rehorst¹⁷, koji se je i svojim nazorima o gradnji školskih zgrada na poznatome umjetničko-uzgojnome zboru u Dresdenu god. 1901. iskazao kao jedan od najodličnijih stručnjaka svoje struke.

S njime sam se poslije vrlo ugodno zabavio u razgovoru o umjetničkim principima i idejama, što ih on izvodi, gradeći škole, pa kako se u praksi vrlo dobro dadu spojiti potrebe građevne, umjetničke, pedagoške i higijenske. – Tko se za ovu stvar potanje interesuje, upućujem na knjigu F. Lindemann: *Das künstlerisch gestaltete Schulhaus*. R. Voigtländer's Verlag, Leipzig; ali je vrijedno upoznati i nazore H. Th. Matthias-a Mayer-a u knjizi „*Das Schulstätten der Zukunft*”, Leopold Voss, Hamburg, pak časopis „*Das Schulzimmer*”. Herausgegeben und verlegt von P. Johs. Müller in Charlottenburg, Spandauerstr. 10a.

Gosp. Rehorst poveo me je za tim gradom Halle-om, da mi pokaže njegove umjetničke krasote. Tom zgodom smo se puno razgovarali o nazorima, što ih je u tome pogledu izložio direktor obrtne škole Camilo Sitte u svojoj knjizi „*Der Städte-Bau nach seinem künstlerischen Grundsätzen. Ein Beitrag zur Lösung moderner Fragen der Architektur und monumentalen Plastik unter besonderer Beziehung auf Wien*”. Verlag von Carl Graeser u. Co., Wien.

17 Carl Rehorst (1866. – 1919.), njemački arhitekt i graditelj. Od 1897. do 1907. bio je gradski građevinski inspektor u Halleu, odakle odlazi u Köln, gdje je živio do smrti i umnogome utjecao na izgradnju grada u to vrijeme.

Iz Halle-a oputio sam se u

BERLIN.

Ovdje sam mogao u škole dospjeti samo – što je riječ – „furtim”¹⁸. Evo, što je na stvari:

Nigdje do sada nijesam trebao od dotične oblasti dozvolu, da smijem u njihove škole. Ravnatelji sviju učevnih zavoda, šta više i pojedini učitelji, na koje sam se obratio, svuda su me do sada primali najsusretljivije i objašnjavali mi sve, što sam od njih trebao.

Gosp. Grüber u Halle-u upozorio me je, da za pohod berlinskih škola trebam posebnu dozvolu njihove oblasti. Komunalna školska oblast grada Berlina, da takovu oblast može podijeliti samo na temelju naročite za to dozvole ministarstva prosvjete. Budući da se ja zanimam i za risanje, uputio me je Grüber, neka ovu dozvolu zamolim u glavnoga referenta ove struke u ministarstvu prosvjete prof. dra. Pallata¹⁹, koji je dušom sadašnjega preporučaja risarske obuke u pruskim osnovnim školama poznatom osnovom, prema kojoj je sastavljena i nova normalna osnova za naše pučke škole.

U Berlinu sam se namah oputio u zgradu „Kultusministeriuma”, Unter den Linden. Nro 4.; no dr. Pallat nije bio u Berlinu, a na drugog se nikoga ama za cijelo vrijeme od 2 i pol sata marljivoga traženja po svim pisarnama slučajno (!) ne mogoh namjeriti; tko bi imao vlast da mi dade dozvolu za pohod berlinskih škola. – To mi dodija i ja odoh na svoju ruku u nekoje.

„Molim: imate li za to dozvolu našega ministarstva prosvjete”? upitalo me svuda. Ispripovjedih, zašto je nemam i iskazah se preporučenim pismom naše vlade. „Žalim”, odgovorilo mi se, „ali bez dozvole našega ministarstva prosvjete ne mogu ništa da vam pokažem”.

„Pa dobro”, odgovorih, „a vi mi molim vas, barem ovdje na dvorištu u par riječi objasnite, što mi je za moje studije najpotrebnije da znadem o školstvu grada Berlina, da – kada budem kasnije opisao svoje putovanje – ob ovome gradu ne moradnem zabilježiti samo to, kako ovdje stranac ne može da upozna vaše školske prilike”.

„Žalibože, nama je i to najstrože zabranjeno”.

Potražih školskoga nadzornika dra. Zeedena u njegovu privatnome stanu. Rekoh mu posve otvoreno, što sam imao na srcu.

¹⁸ Kradom, krišom.

¹⁹ Ludwig Pallat (1867. – 1946.), njemački arheolog i pedagog, od 1898. radi u pruskom Ministarstvu prosvjete na reformi nastave crtanja u kontekstu pokreta za umjetnički odgoj. Kao voditelj Središnjega instituta za odgoj i nastavu u Berlinu, imao je važnu ulogu u reformiranju njemačkoga školstva.

„Službeno ne bih ni ja bez dozvole našega ministarstva prosvjete smio da vam poslužim. Ali, kad vam je tako, mi ćemo se pomoći kakogod najbolje možemo: S ovom ceduljom otidite g. Stodtu. On je rektor te i te škole. Ona je u području mojega inspiciranja, jedna je od novijih i bolje uređenih škola”, reče mi gospodin inspektor dr. Zeeden.

Saslušavši rektor Stodt sve, što želim, bio mi je u svemu najljubežljivije na ruku. U duši sam se svojoj morao svaki puta nasmijati, kada me je gospodin Stodt u pojedinim razredima svoje goleme škole predstavljao učiteljima i učiteljicama, svagda značajno naglasivši, da me vodi „nalogom visokoga ministarstva prosvjete”. Srećom, kolege su svi bili tako ljubezni, pak nitko nije ustražao, da im se dotični pismeni nalog pokaže.

Za cijeloga daljnijega ovoga putovanja svojega propitkivao sam svuda: zašto se onemogućuje strancima, da upoznadu školstvo Berlina?

Napokon sjedoh u brzovlak, da se odvezem u glavnu metu ovoga svojega putovanja, u

HAMBURG.

I ja sam ogriješio svoju dušu sa nekoliko knjižica „za mladež”. No grižnju savjesti rad toga ublažuje mi činjenica, što su moje „Ljuboslavke” prijevod pripovijesti od Mad de la Faye-Brèhier i M. H. Lemaire; „Biserčice”, priča Krummacherovih; „Ljubičice” prijevod priča Herderovih, dakle sve literarno-umjetnička djela trajne vrijednosti u ovoj vrsti pisanja upravo klasičkih pisaca. „Najljepši ures duši i srcu dobre Hrvačadi” također je prijevod priča i pripovijesti iz djela gotovo ponajboljih voltižera perom, za koje se ne može reći, da su se za „umjetničko stvaranje” tek spremali, pišući za „mladež”. U knjižici „Niz bisera i dragog kamenja” možda je ipak barem koja vrijedna stvarca, nastala pod utjecajem spomenutih djela. „Djedove pripovijesti” jesu hrvatske narodne pripovijesti. U knjižici „Tugomil Jorgovanić” priča otac sinu svojim načinom narodno mišljenje o postanku nekih hrvatskih gradova, što opstoje ili su već porušeni, i znatnije povjesne uspomene, spojene s tima gradovima. Jedina je dakle knjižica „Dječje milovanje”²⁰, i to iz najranije dobi mojega „književnikovanja – za mladež”, na koju nijesam mogao dati svojega imena; no u njoj su mladeži većma namijenjene slike, koje nijesu moje djelo, nego li tekst.

20 Slikovnica *Dječje milovanje: pjesme i pripovijetke za hrvatsku mladež: sa slikama*, Zagreb: Hartman (Kugli i Deutsch), 1893. Ime autora teksta nije navedeno.

Došavši poslije savjesnoga obračuna o svojem „književnomu radu za mladež” do navedenoga uvjerenja, usmijelio sam se, da u Hamburgu ipak pohodim Heinricha Wolgasta²¹, koji je u svojem djelu „Das Elend unserer Jugendliteratur”, Hamburg, in Kommission bei L. Fernau, Leipzig, prvi „specifičnu literaturu za mladež” onako umno raščinio i bez svakoga smilovanja dobro isprašio deđa [*sic!*] onima, koji poput obrtnika fabriciraju pogubnu robu te ruke.

Wolgasta je zanimalo, što i mi u opširnu izvatku imademo njegovo spomenuto djelo prikazano od naše spisateljice Belović-Bernazikowske, pa ipak naša mladež mora jošte uvijek da se truje fabrikatima „specifične” u potpunome smislu ove žalosne riječi, što je tim gore rad toga, jer su kovači tih pilula kod nas po zvanju baš „uzgajatelji”, a fabricira ih najviše uz poznatoga nakladnika knjiga „sa šarenim omotima”, i druge neke privatne spekulante – žalibože – jedno „dobrotvorno”, jedno „bogoslovno” i jedno „pedagoško” društvo.²²

Kad sam se sa putovanja vratio kući, dočekala me je tu na stolu među inim i pošiljka Wolgastova, koji mi „na ugodnu spomen našega poznanstva” daruje neka svoja najvažnija književna djela. Ja sam mu kao revanche poslao spomenuti prijevod njegove knjige o omladinskoj literaturi od Belović-Bernadzikowske.

*

Putujući godine 1895. u Görlitz, došli smo u Prag baš za trajanja poznate tamošnje etnografske izložbe česke. Dakako, da smo među inim pohodili i izložbu. U ovoj nas je, razumije se, najvećma zanimalo bogato i vrlo vrijedno uređeno školsko odjeljenje.

Dok su moji suputnici pregledavali ovdje pomno ovo i ono, što im se je činilo najvrednije, ja sam gotovo sve druge skupine pogledao tek tako, da si o njima pribavim barem općenitu sliku, a pomno sam razgledao samo izložene mnogobrojne čitanke za pučke škole. Bilo ih je najraznovrsnijih: od prvih što su se u Českoj rabile, pak do najnovijih.

Na upit svojih suputnika: što toliko dubem po onoj gomili čitanaka? odgovorio sam, da tražim: nije li koja izrađena onako, kako ja mislim, da bi trebale biti čitanke za pučke škole.

Spominjem, da čitanke, kakvu sam tražio, nijesam našao ni u onoj bogatoj českoj čitanačkoj literaturi.

21 Heinrich Wolgast (1860. – 1920.), njemački pedagog, zalagao se za umjetnički odgoj, kritizirao je „specifičnu” tendencioznu dječju književnost i zahtijevao za djecu najbolja umjetnička djela. Godine 1896. objavio je popularno djelo *Das Elend unserer Jugendliteratur (Bijeda naše dječje književnosti)*. Glavne ideje djela prikazane su i na hrvatskome jeziku u raspravi Jelice Belović-Bernadzikowske *Naša omladinska literatura*, objavljenoj 1897. u sarajevskom *Školskom vjesniku*, a zatim i kao posebni otisak.

22 „Pedagoško” društvo na koje Tomašić cilja je Hrvatski pedagoško-književni zbor.

Nekoliko godina poslije toga raspravljalo je hrvatsko učiteljstvo u skupštini „Saveza hrv. učiteljskih društava” o čitankama za naše pučke škole. Referentom bio je Ljudevit Dvorniković. Ja sam prisustvovao skupštini. Bio sam u stvari posve drugih nazora; no nijesam ih u skupštini htio izlagati, jer sam bio uvjeren, da bih puhao uz vjetar.

Ali stvar je u meni sve većma dozrijevala. Napokon sam u svojoj školi upriličio o tome i neke pokušaje. Pošli su mi za rukom iznad svakoga očekivanja. Sa tim uspjesima vlastitoga rada držao sam, da mogu u Hamburgu stupiti i pred Fr. pl. Borstela, predsjednika udruženja komisijâ za omladinsku literaturu svega njemačkoga tada carstva.

Porazgovarasma se o stvari s najvećim oduševljenjem. Borstel mi autoritetom muža, koji na stvar gleda najširim i najdubljim pogledom, prikaza glavne principe, kojih se pri sastavljanju školskih čitanaka drže komisije udružene pod njegovim predsjedništvom. Veselio sam se, kao malo kada u svome životu, i uživao sam u njegovu razlaganju, koje se gotovo posvema slagalo s mojim nazorima o stvari.

Poslije toga ocrtao sam ja njemu svoje pokušaje u ovoj stvari. Prosudivši, kako sam radio, imajući na umu stvar uopće s osobitim obzirom na naše socijalne prilike, Borstel je s načinom i uspjehom mojih pokušaja bio sasvim zadovoljan. Obodrio me je na daljni rad u tome smjeru. Uz želju, da ga pokadšto obavijestim o uspjesima svojih daljnjih pokušaja u ovoj stvari, dao mi je nekoliko publikacija o nastojanju udruženja njihovih literarnih komisija za mladež.

Poslije sam jednom na kompetentnome mjestu kod nas saopćio o svojim pokušajima, prema kojima držim, da bismo sabrali najbolju građu za čitanke naših pučkih škola. Budući da su se moji nazori odobrili, predložio sam, neka bi se pozvalo sve naše učiteljstvo na saradnju ovijem načinom u toj stvari. Obreklo mi se je, da će me se naskoro pozvati, neka podnesem potanku osnovu, kako da se taj poziv na učiteljstvo upriliči. Toga poziva ne dobih. Zato sam se odvažio, da posebno cirkularom sam zamolim naše učiteljstvo na saradnju. Jer čitanke za naše škole prema kojoj nastavnoj osnovi sastavljaju drugi, razumije se, da će materijal, što sam ga sabrao, poslužiti samo za studij meni i drugima, koji se ovijem bave.

*

Ja sam se u učiteljskoj školi učio doduše i glazbi pjevanju; ali ipak po svemu, što od glazbe i pjevanja jošte znadem, može se sigurno reći, da sam u tome – samouk. No uza svu primitivnu svoju glazbenu obrazovanost, držim, da imam jak prirodni osjećaj za pjesmu i glazbu. To je uzrokom, zašto u njima silno uživam. Po tome pako znadem, kako su pjevanje i glazba uspješno uzgojno sredstvo. S toga nije ni čudo, što sam ja, koji sam putovao u misiji uzgoja, u svoj program studijâ uvrstio i pjevanje i glazbu.

U VII. kotarskoj školi grada Leipziga, Platostrasse 4, našao sam izvrsna stručnjaka u obuci školskoga pjevanja, učitelja O. Fichtnera. On ima svoju posebnu metodu,

kojom obučava i to s najboljim uspjehom. Tko se za nju zanima, može je upoznati iz knjige: Fichtner „Reform des Gesangunterrichtes” – (Verl. Dürr, Leipzig, Querstrasse).

Ali – u koliko je meni poznato – držim, da je tome ipak u svoj Njemačkoj prvak Fr. Friedrichs, ravnatelj hamburške djevojačke selektanske²³ škole u Wielandovoj ulici. Ja sam u njegovoj školi čuo 7-8 god. djevojčice, koje su s potpunim umjetničkim užitkom jednoglasno uz pratnju glasovira pjevale Reinikovu pjesmicu „Schneewittchen”, pak „Stroch, Stroch, Steiner”. Veće pak djevojčice, selektanke (u Hamburgu je obligatan 7-godišnji polazak pučke škole; no gotovo u svjema djevojačkim školama imadu i t. zv. selektu, osmo školsko godišće, što ga djevojčice dobrovoljno polaze samo iz želje za što boljom općom obrazovanošću) pjevale su, također bez nota jednoglasno u zboru, a uz pratnju glasovira, upravo majstorski: Beethovenovu „Kennst dud as Land, wo Zitronen blühen?” i njegovu „Mailied”, Schubertovu „Über allen Wipfeln ist Ruh”, njegovu „Haidenröslein”, „Nur wer die Sehnsucht kennt”, i neke druge pjesme od Mozarta, Mendelssohna, Franza i dr., dapače i Löwe-ovu baladu „Heinrich der Vogler”. – Nijesam mogao da se dosta nadivim metodi pedagoga Friedrichsa, kojom obučava. Kad sam se poslije vratio kući, saopćio mi je moj vrli prijatelj Vilko Novak²⁴, da mu je povjerena izradba pjesmarice za naše škole. Protumačio sam mu ideje Friedrichs-ove i dao sam mu njegovu knjigu „Weltliches Gesangbuch für Schule und Haus. Lieder für eine Singstimme mit Klavierbegleitung. Eigentum der Verleger Breitkopf und Härtel, Leipzig – Brüssel – London – New York”. Svidjele mu se vanredno i ideje Friedrichs-ove i njegova provedba ovih ideja; ali kako je Vilko mekane i upravo djevojački nježne naravi, nije se mogao zakaniti, da u našim prilikama pokuša krčiti put onakovu radu. Zaista: golema šteta; jer je baš Vilko svojim krasnim sposobnostima kano golubom odabran, da na tome našem ugaru otpara prve brazde. Ja sam u svojoj školi pokušao s obukom u pjevanju prema Friedrichs-ovim nazorima, dakako, u koliko mi je to moguće u mojim vrlo čednim prilikama; no uspjesi su svakako bolji, nego prije.

*

Na ferijalnom tečaju u Jeni 1902. slušao sam predavanje dresdenskoga umjetnika R. Bürknera „O umjetnosti u školi i u domu”. S tim je predavanjem bila spojena i izložba slika za umjetnički ukras školskih prostorija pak umjetničko obrazovanje školske mladeži. Istom zgodom slušao sam i predavanje Lehmensick-Landmana iz posebne didaktike. Jedna partija ovoga bila je demonstrirana praktičnim pokušajem, kako se duši i srcu djece predaje slikarska umjetnina. Na povratku iz Jene kući vidio sam u Innsbrucku izložbu umjetnina za ukras škole i doma, što je tada tamo priređena povodom I. Internacionalnoga kongresa u ovu svrhu. Poslije sam sa umjetničkim

²³ Njem. *Selektenschule*.

²⁴ Vilko Novak (1865. – 1918.), glazbeni pedagog i skladatelj, učitelj pjevanja i profesor na Ženskom liceju i Učiteljskoj školi u Zagrebu te Hrvatskom glazbenom zavodu, dirigent pjevačkoga društva „Kolo”.

ukrasom pokušao i u praksi svoje škole. To je pitanje dapače bilo i vrlo važnom tačkom mogega predavanja „O modernome pedagoškome umjetničkome pokretu”, što sam ga na poziv uprave „Učiteljskoga društva za grad Zagreb i okolinu” mjeseca maja 1903. praktično i teorijski imao u svojoj školi. S toga sam pitanje o umjetničkom ukrasu škole i doma, pak o umjetničkome obrazovanju školske mladeži, a po ovoj i naroda, uvrstio i u program studija za svoje putovanje 1903. U to sam se ime silno interesirao za stvar u bečkome „Austrijskome školskome muzeju”. Već sam priopćio, kako sam u Brnu krenuo naročito radi te stvari k direktoru moravskoga obrtnoga muzeja dru. Jul. Leischingu. Saopćio sam također kako sam u Dresdenu razgovarao sa direktorom Breullom, koji je osobito u toj stvari kapacitet. U Leipzigu sam sa svojim prijateljem Milanom također nastojao, da upoznamo u toj stvari ideje i nastojanje prvih kapaciteta: direktora VII. građanske škole, Reudnitz, Stephanieplatz, g. C. A. Lehmana, koji uređuje izdavanje poznatih slika Wachsmutove naklade, pa ravnatelja XXIV. kotarske škole, Plagwitz, Weissenfelerstrasse, 13. Potonji je svoje nazore prikazao u časopisu „Der praktische Schulmann”, II. Heft, 1903. Verl. Brandstädter, Leipzig. Djela pako prvoga i kod nas su već ponešto poznata. U Hamburgu sam radi te stvari pohodio ravnatelja umjetničke dvorane, prof. dra. Lichtwarka, koji je prvi njemački kapacitet u pitanju o tumačenju umjetnina školskoj mladeži. U tom je njemu, kao što sam već naveo, najvažnijim protivnikom dr. Leischung iz Brna. I Franfurtska „Musterschule”, o kojoj ću poslije govoriti, i jošte mnoge druge škole, što sam ih vidio u raznim mjestima, ukrašene su umjetninama; no nigdje u tome pogledu nijesam našao toliko čiste pojezije, toliko umjetničkoga ukusa i toliko pedagoškoga duha, koliko u hamburškoj djevojačkoj selektanskoj školi, Eimsbüttel, Hohe Weide, 10, kojoj je direktorom J. Lieberg, a učitelj risanja i pjevanja Voss. Oni su se odlikovali i fino proćućenim risarijama učenicâ svojega zavoda na našoj poznatoj izložbi „Umjetnost u životu djeteta”, 1905. Sa unutrašnjim ukrasom ove škole može da se takmi jošte jedino vanjsko ukrašnje fasade na münchenskoj školi u Heimhausenstrasse.

Tko se želi potanje uputiti u ovu stvar, preporučujem mu za studij uz neka već navedena jošte osobito ova djela: Die Kunst im Leben des Kindes. Herausgegeben von L. Droscher, O. Feld, M. Osborn, W. Spohr u. F. Stahl. Verl. G. Reimer. – Itschner: Über künstlerische Erziehung vom Standpunkt der Erziehungsschule. – Lange: Das Wesen der künstlerischen Erziehung. – Lange: Die künstlerische Erziehung der deutschen Jugend. – Lange: Das Wesen der Kunst. – Lichtwark: Die Erziehung des Farbensinnes. – Lichtwark: Übungen in der Betrachtung von Kunstwerken. – Lichtwark: Die Kunst in der Schule. – Lichtwark: Die Seele und das Kunstwerk. – Linde: Kunst und Erziehung. – Mittenzwey: Kunst und Schule. – Prang's Lehrgan für die künstlerische Erziehung. – Pudor: Die neue Erziehung. Essays über die Erziehung zur Kunst und zum Leben. – Rein: Bildende Kunst und Schule. – Tadd: Neue Wege zur künstlerischen Erziehung der Jugend. – Leisching: Die Kunstpflege in der Schule. – Leisching; Die Kunst im Leben des Kindes. – Harting: Künstlerische Kultur. – Versuche und Ergebnisse

der Lehrervereinigung für die Pflege der künstlerischen Bildung in Hamburg. – Kunst-
sterziehungstag: I. Bildende Kunst, II. Deutsche Sprache und Dichtung, III. Musik
und Gymnastik. – Schulze: Die Mimik der Kinder beim künstlerischen Geniessen. –
Spanier: Künstlerische Bilderschmuck. – Volkmann: Erziehung zum Sehen. – Breull:
Kunstpflge in der Schule. – Koch: Kind und Kunst. – Götze: Der Saemann. – Ross:
Pädagogische Reform (Vierteljahrs-Ausgabe). – Friese: Jahrbuch für den Zeichen- und
Kunstunterricht. Wie wir unsere Heimat sehen? Anregungen zur intimer Betrachtung
Leipziger Heimat. Herausgegeben vom Verein der Leipziger Zeichenlehrer. – Kinder-
mann: Volkswirtschaft und Kunst. – Münz: Goethe als Erzieher. – Schmarsow: Unser
Verhältnis zu den bildenden Künsten. – Tolstoi: Was ist Kunst? – Tolstoi: Über die
Kunst. – Kautzsch: Versuche in der Betrachtung farbiger Wandbilder mit Kunstwerken.
– Ehlers: Methodik des Zeichenunterrichts. – Scharrelmann: Weg zur Kraft. – Scharrel-
mann: Herzhafter Unterricht. – se: [*sic!*] Die Erziehung der Kinder zum plastischen
Sehen. – Mollberg: Erziehung des Auges.

Tko se želi temeljito uputiti u risanje po modernoj metodi umjetničkoga smjera,
preporučujem mu, da ponajprije prouči djela iz psihologije, što ću ih naznačiti u izvje-
štaju o Münchenu; zatim djela iz psihologije o djetetu, što ću ih također tamo navesti;
poslije toga djela o modernome pedagoškome umjetničkom pokretu, što ih naprijed
navedoh u izvještaju o hamburškoj djevojačkoj selektanskoj školi, Eimsbüttel, Hohe
Weide, 10; napokon ova djela o risanju i to redom, kojim ih ovdje navodim: L. von
Volkmann: „Die Erziehung zum Sehen”. – Kuhlmann: „Das Ge[d]ächtniszeichen”.
– Dr. Diem: Grundlagen des Gedächtniszeichnens – Kuhlmann: Das Pinselzeichnen.
– Fr. Grüber: Pinselspiele. – Chr. Schwartz: Neue Bahnen. Ein Lehrplan für den Kun-
stunterricht an mehrklassigen Schulen nach modernen Grundsätzen. – Götze: Metho-
dik des Zeichenunterrichtes. – Ehlers: Methodik des Zeichenunterrichts. – Tadd: Neue
Wege zur künstlerischen Erziehung der Jugend. – Prang's Lehrgan für die künstlerische
Erziehung. – Dr. Levinstein: Kinderzeichnungen bis zum 14. Lebensjahr. Mit Prallen
aus der Urgeschichte, Kulturgeschichte und Völkerkunde. – Dr. Kerschensteiner: Die
Entwicklung der zeichnerischen Begabung. Neue Ergebnisse auf Grund neuer Unter-
suchungen. – Poslije svega toga neka prisustvuje informacijonome tečaju društva „Le-
hrervereinigung für die Pflege der künstlerischen Bildung in Hamburg”; neka upozna
praktični rad: bečkoga građanskoga učitelja K. Janoscheka; pučkih i građanskih škola u
gradu Brnu; K. Elssnera, O. Pfennigwertha, O. Sparmanna u Dresdenu; G. Stiehlera u
Frankenbergu u S.; Fr. Weissenborna i W. Krötzscha u Leipzigu; Fr. Grübera u Halle-u
n. S.; Götze-a, Schwartz-a, Müllera, Ehlers-a, Vossa i Friedrichsa u Hamburgu; Kuhl-
manna u Altonu; W. Freunda i Müllera u Frankfurtu n. M., pak škola grada Münchena.
Napokon neka upozna koju izložbu društva „Verein deutscher Zeichenlehrer” i ko-
načno neka upozna rad i izložbe „Internacionalnih kongresa za unapređivanje risanja”,
od koji su dosada bila dva. – Upoznadu li moderno risanje na ovaj način gospoda, koja
su mu kod nas do sada najljućim protivnikom, uvjeren sam, da tada sigurno ne će više

ni oni naivnih dječjih risarija nazivati „jopcima”, izložiteljâ ovakovih risarija „hauzire-rima”, a izložbi takvih risarija „haiziranjem”, kao što je to učinio jedan od njih u svojim člancima u „Hrvatstvu”, potpisanim sa „Pedagog”, povodom izložbe risanja „Umjetnost u životu djeteta”, što ju je početkom godine 1905. priredila u Zagrebu umjetnička sekcija „Hr. društva za unapređenje uzgoja.” Ali, što je najljepše, on te izložbe nije ni vidio. Držim, kad bi gg. prigovarači moderno risanje upoznali na spomenuti način, da bi samo tada pod svoje članke o tome risanju s pravom smjeli potpisati „Pedagog”; te bi istom tada uopće mogli pisati o modernome risanju. To vrijedi i za sastavljača nastavne osnove, pak naputke za slobodno risanje.

Želio sam svakako, da se porazgovorim i sa autorom „Školnika Flachsmanna”.

„To će biti teško, jer se je Otto Ernst²⁵ bogato oženio, odrekao se učiteljovanja, pak od tada samo za umjetnost živi u svojoj vili u okolini Hamburga, a ovamo dolazi tek po poslu”, reče mi gosp. Götze, predsjednik hamburškoga „Učiteljskoga društva za njegovanje umjetničkoga obrazovanja”, prikazujući mi raspored mojih studija u Hamburgu, kojim se je pobrinuo, da u kratko vrijeme od osam dana, što ću tamo boraviti, vidim i naučim, što se je dalo više, a da pri tome ne izgubim ni jedan čas dragocjenoga vremena. „Ali, ipak da”, nastavi poslije kratkoga razmišljanja. „Za vrijeme vašega boravka ovdje priređujemo i jednu umjetničku glazben-deklamatornu zabavu za puk. Na njezinu programu sudjeluje i Ernst. Ja ću mu namah javiti, da ćete se tom zgodom s njime sastati.”

Bilo mi je puno do toga, da i lično upoznam ovoga divnoga pedagoga čiste umjetničke duše. Po njegovim knjigama „Die Lyrik in der Schule, Buch der Hoffnung” (svez. I. i II.) znao sam, da je Ernst uz dra. Löwenberga, pak Anthesa (O. Anthes: Dichter u. Schulmeister. R. Voigtländer, Leipzig), nadučitelja u Lübecku, jedan od najuglednijih savremenih njemačkih stručnjaka u stvari, kako se u školama treba tumačiti proizvode pjesničke literature?

Götze mi je za Ernsta interes jošte povećao, saopćivši mi, da Ernst nije samo ugledan umjetnički pedagog, nego i vrlo talentiran i uvažen pjesnički i uopće književni umjetnik, obrazovan i veoma rado čuven pjevač, a za deklamatora da se je kod najboljih za to umjetnika naročito osposobio. „On nam svojim odličnim sposobnostima”, završi Götze, „u našim nastojanjima služi najbolje, te je u našem nastojanju oko preporoda uzgoja u duhu umjetnosti jedan od najrevnijih i najvažnijih pobornika”.

25 Otto Ernst (1862. – 1926.), njemački pjesnik i dramatičar. Najpoznatiji mu je kazališni komad *Flachsmann als Erzieher* (1900.), u kojem prikazuje sukob stare i nove pedagogije. Prvu utjelovljuje školnik Flachsmann, a drugu mladi učitelj Flemming.

I došla je ta toliko željno iščekivana večer. Sa ulaznicom, što mi ju je za ovu zabavu jošte na vrijeme pribavio g. Götze, pošao sam za rana na onu stranu Hamburga, gdje se je nalazila zabavna dvorana. Premda jedna od najvećih dvorana, napunila se je slušateljstvom skoro u tinji čas.

Sjedio sam blizu pozornice. Već za prvoga odmora došao je k meni Ernst, koji me je prepoznao po Götze-ovu opisu.

„Pogledajte, molim vas”, reče mi u prijatnu razgovoru, „malo pozornije ovu našu publiku: najbjedniji stvorovi, koji glibu u kalu Hamburga. Ne daj vam, Bože, ni znati, gdje i kako sve živu; jer bi vas s čemera duša zaboljela. Pa ipak, kako se krasno i fino vladaju ovdje, gdje znadu da će se naužiti božanstva čiste umjetnosti! Ja sam vam najsretniji, kada svojom umjetnošću na podijumu ili pozornici stupam pred ovakove bijednike; jer znam, da svaki puta spasim po koje ovih bića, koje bi inače propalo. Zato i priređujemo ovakove zabave.”

Ja sam poslije motrio i publiku i Ernsta, kada je pjevao i deklamovao. On je zaista – spasavao.

Poslije zabave pošli smo u jednu restauraciju, gdje smo se jošte uru-dvije zabavili u ugodnu razgovoru o stvarima, što nas obojicu jednako i zanimaju i vesele. „Bože moj!” pomislio sam, vraćajući se u svoj stan, „kolike li razlike između ovih i naših hrvatskih ‘pedagoga’; ovi život spasavaju, a naši –?”

*

U „Narodnim novinama” od 31. prosinca 1905. prikazao sam, kako u Hamburgu upriličuju t. tzv. školske roditeljske sastanke. U „Dnevnome Listu” od 10. i 11. siječnja 1906. priopćio sam, kako sam bio primljen u Hamburgu i potanko sam opisao njihov umjetnički koncert za mladež pučkih škola, kojemu sam prisustvovao. Jošte mnogo koješta lijepa i dobra upoznao sam ja i naučio od divnih stručnjaka u Hamburgu; no od svega toga, a naročito o risanju ne ću ovdje više ništa spominjati, jer je mojim protivnicima pošlo za rukom, da su „gore” influirali, da ja ni ne mislim na drugo, već samo na – risanje. Iz ovih pako mojih prikazivanja može se, komu je stalo do istine, najočitije uvjeriti, da su u ovoj stvari oni, koji su mojim protivnicima povjerovali, zaista nasjeli zlobi svojih besavjesnih informatora.

Na dan Sviju svetih poslije podne otputovao sam vlakom iz Hamburga u

BREMEN.

U Beču pohodio sam i novootvoreni „Austrijski školski muzej”. Bili su baš uređovni sati, ali na moju sreću publike vrlo malo. Kad su stručnjaci, koji publici tumače pojedine skupine muzeja, čuli u koju svrhu i kamo putujem, u tren se zgrnuli oko mene.

Vodili me od skupine do skupine; pokazivali mi i tumačili sve do u najmanje sitnice; pripovijedali mi svaki po koji svoj putni doživljaj ili koju važniju uspomenu iz svojega školnikovanja; upoznavali su me na ovu ili onu vredniju pojavu iz školskoga života, za koje su po mojemu govoru mogli naslućivati, da bi me zanimala.

Tako sam tamo saznao, da mladi bečki učitelj Johann Friedrich sa svojom školskom djecom kultivira pismene sastavke kao dječju umjetnost.

Ta me je vijest silno obradovala, jer sam u svojoj praksi i ja tako radio. Žalio sam, što mi vrijeme nije dopustilo, da i osobno upoznam toga vrloga mladoga pregaoca i njegov rad. Sada, kad ovo pišem, žalim to još većma; jer sam po knjizi „Sonnenschule. Ein Wiener Probejahr” (naklada Herm. Seemanna naslj. – Leipzig i Berlin. 3. izd. 1905. Cijena 2 M) upoznao, da je Friedrich školnik po mojem ukusu. – Tu sam knjigu kasnije prikazao u 11. broju „Škole” od god. 1905.

Tako sam žalio i što ovaj put ne ću moći pohoditi jednoga od njemačkih prvaka u ovoj struci, Otta Anthesa²⁶, nadučitelja u Lübecku; jer mi je to bilo sasvim izvan ruke. God. 1905. upoznao sam i njegov rad u ovoj struci „Der papierne Drache. Vom deutschen Aufsatz”, Naklada R. Voigtländera u Leipzigu. Cijena 80 feniga.

Zato nijesam mogao propustiti, da u Bremenu pohodim Heinricha Scharrelmanna²⁷, koji je također jedan od savremenih prvaka na ovome polju u Njemačkoj.

Aj, to je bio užitak, ovaj naš razgovor! Ta pismeni sastavci dječji, kako ih mi shvaćamo, odraz su najčistije pojezije svete djetinje duše u bistrome vrutku umjetnosti. A mi obojica jednako ljubimo dječiju dušu i pojeziju i umjetnost.

Čuo sam i vidio, kako radi Scharrelmann. Obradovao sam se, saznajući, da će svoj rad objelodaniti u posebnoj knjižici. Sada ju, hvala Bogu, već imam. To je knjižica „Im Rahmen des Alltags”. – S najvećom pohvalom govorio mi je o radu Anthes-ovu.

Upozorio sam ga na Bečanina Friedricha. Spomenuo sam mu, da i ja pismene sastavke u svojoj školi obrađujem kao umjetnost djece. Radovao se je očito. Budući da nije nade, da bi on moj rad mogao upoznati, ako bi kada bio štampan, jer ne zna hrvatski, morao sam mu ovaj svoj rad od početka do svršetka posve potanko prikazati. Bio je uznešen, kako izborom građe, tako načinom obradbe, a najvećma predočenima mu uspjesima, što smo ih postigli.

26 Otto Anthes (1867. – 1954.), njemački pedagog i pisac, u Leipzigu i Halleu studirao teologiju, klasične jezike i germanistiku. Od 1891. do 1926. radio je kao učitelj i profesor. U Lübecku je predavao u višoj djevojačkoj školi i bio aktivan u kulturnom životu grada. Napisao je desetke pedagoških i književnih djela.

27 Heinrich Scharrelmann (1871. – 1940.), njemački pedagog i pisac, pripadao je skupini bremenskih učitelja koji su promicali ideje reformne pedagogije, osobito pokreta za umjetnički odgoj. Napisao je nekoliko desetaka pedagoških knjiga i rasprava.

Bože moj, kada sada, motreći sva spomenuta djela i poslije svih divnih uspjeha onoga svojega krasnoga rada pomislim na svu pustoću i odvratnost onoga nesretnoga slovničarenja, kojim Pejnović²⁸ u svojim nuputcima o pismenim vježbama po našim novim normalnim nastavnim osnovama, što izlaze u „Napretku”, sadanju hrvatsku pučku školu pretvara u jednu vrstu negdašnjih t. zv. „gramatikalnih” škola, koje zatu- pljuju dječji duh, zaboli me i srce i duša od sućuti spram bijedne naše školske mladeži i od brige za našu patnicu školu i jadni narod, što su eto na milost i nemilost izručeni usrećivanju takvom pedagogijom.

*

Već sam prikazao, kako sam se zanimao za moderne nazore o školskim čitankama. No u školskoj čitanačkoj literaturi sačinjava pitanje o početnicama posebni, vrlo važni odsjek. S toga sam stvar o početnicama u svoj program studija uvrstio kao posebnu točku. Prije nego li sam krenuo na put, proučio sam iz literature o početnicama, što sam do tada mogao, naročito knjige: R. Dietlein „Des Kindes erstes Lesebuch. Illustrierte Fibel mit farbigen Bildern. Verlag von J. F. Schreiber, Esslingen und München”; O. Fritz „Im Sonnenschein. Erstes Lesebuch für die Kleinen. Mit vielen Originalzeichnungen von Karl Thoma. J. Lang's Verlagsbuchhandlung, Karlsruhe”; L. F. Göbelbecker „Das Kind im Haus, Schule und Welt. Verl. Otto Nemnich, Wiesbaden”; Göbelbecker „Lernlust, eine Comenius-Fibel. Verl. O. Nemnich, Wiesbaden”; J. Frey „ABC-Buch. Stuttgarter Vereins-Buchdruckerei”; Burkhardt, Laas, Schrader „Deutsche Fibel, Ausgabe B. Theodor Hofmann, Leipzig”; Paul Henchoz „Pour les Petits. Payst & Cie, éditeurs Lausanne”.

Tako spremljen, pohodio sam bremenskoga učitelja Fritza Gansberga. On je svakako jedan od prvih specijalista njemačkih u literaturi o početnicama. Pokazao mi je, kako priređuje svoju „Fibel für SdadtKinder; Beo uns zu Haus”, koja je 1905. objavljena nakladom R. Voigtländera u Leipzigu. Nazore što mi ih je tada izložio o bijedi običajnih početnica, o početnici budućnosti, kako ćemo čitati i što ćemo pisati – predao je kao popratnicu svoje početnice javnosti također 1905. nakladom Voigtländerovom u knjižici „Fiebelleid und Fibelfreud”. Divno je to djelo, puno dragocjenoga bisera. Ja sam ga čitao s najvećom nasladom, što mi ju je u srce ulilo jošte pobožno čuvstvo, kojim sam onda o stvari slušao govoriti umnoga i oduševljenoga autora ove knjižice. Kolike li je razlike između ove pedagogije i pedagogije, kojom se je u svoje vrijeme priredilo „Početnicu” za 6-7 godišnju dječicu hrvatskih pučkih škola, kojoj se je knjizi na svršetku moralo pridati cijeli rječnik, kano tumač našoj djeci nepoznatih riječi početnice, što je za nju napisana u materinskome jeziku naše djece!

28 Milan Pejnović (1876. – 1915.), učitelj i pedagog, profesor Učiteljske škole u Zagrebu, suurednik i suradnik *Pedagogijske enciklopedije* i časopisa *Napredak*, suautor udžbenika za osnovnu školu, od 1912. do 1915. predsjednik Hrvatskoga pedagoško-književnog zbora.

Iz Bremena otputovao sam u

DÜSSELDORF.

Ovdje me je snašlo, što i u Berlinu. Rektor evangeličke gradske pučke škole Ibach poslao me je, da si od školskoga savjetnika pribavim dozvolu za hospitovanje. Savjetnik je bio nekamo otputovao, pa me od njega otpravili školskome nadzorniku C. Grussu. Ovoga sam našao u jednoj katoličkoj školi, koju je baš inscipirao. Sa žaljenjem izjavio mi je, da mi ni on bez pismene dozvole ministarstva prosvjete ne može izdati dozvole za hospitovanje. Ali saslušavši kuda sve putujem, za što se sve zanimam, pa kako sam prošao drugdje, naročito u Berlinu, saopćio mi je, da će mi biti vrlo rado na ruku, u koliko samo može. I zbilja: odveo me je osobno u jednu od najnovijih i najmodernije uređenih škola na periferiji grada. Tu me je najtoplije preporučio svojem prijatelju rektoru Maaszenu. Ovaj mi je najvećom pripravnošću pokazao zaista prekrasnu školsku zgradu, kojoj sam premicu dotle našao samo onu već spomenutu pučku školu u Halle-u n. S. Zgradi posvema odgovara i upravo prekrasni školski namještaj, a po početcima učilâ, što ih je ova posve nova škola već dobila, sudim, da će za koju godinu biti opskrbljena i potrebnim najboljim učilima. Pred školom je prostrano igralište, koje je uređeno i za gimnastiku ljeti, dočim se zimi gimnasticira u posebnoj za to dvorani. Spomena je vrijedna školska kupaonica, kuhinja za obuku djevojčica u kućanstvu, pak higijenske uredbe zgrade: rasvjeta, ventilacija, grijanje, čišćenje, zahodi. Moram istaći umjetnički ukras školskih prostorija i pokućstva. Ne smijem zaboraviti, da upozorim na krasno uređenu školsku aulu, risaonicu, ravnateljsku pisarnu, učiteljsku zbornicu, predavaonicu za fiziku i kemiju za amfiteatralnim sjedalima za učenike i posebnom spremom za razvijanje otrovnih plinova. Maaszen mi je obrazložio i kojim se metodama na njegovoj školi obučava u pojedinim nastavnim predmetima. Kad mi je na pojedinim primjerima tumačio s kako se divnim uspjesima upotrebljuje metoda prikazivanja pripovijedanjem, razvijanjem i predočivanjem (Aug. Gräve: *Der darstellende Unterricht*. Pädagogischer Verlag C. Marowsky, Minden i. W. – Fritz Lehmensick; *Wesen, Bedingungen und Gefahren des entwickelnd-darstellenden Unterrichts*. Bündner Seminar-Blätter, herausgegeben von Seminardirektor P. Conrad in Chur; VIII. Jahrgang. Davos, Hugo Richter, Verlagsbuchhandlung), iskreno sam žalio, što tada uza mene nijesu bila gg. naši „pedagozi”, koji se u školi ne mogu ni maknuti, a da se kao pijan plotka ne drže šablone „pet formalnih stupnjeva”, što su – po njihovu znanju – za sve nastavne predmete najbolja i po njihovu uvjerenju za našu školu jedino spasonosna metoda. (Dr. Richard Seyfert; *Die Unterrichtslektion als didaktische Kunstform*. Verlag von Ernst Wunderlich in Leipzig).

No mene je ovdje ipak najvećma zanimalo dvoje: školski vrt i stan rektora. Vrt je pravi botanički vrt, uređen u potrebnome opsegu čisto u svrhu školske uzgojne obuke. Slično uređen vrt našao sam god. 1902. kod vježbaonice pedagoškoga univerzitetskoga

seminara u Jeni, kod t. zv. „Musterschule” na Oberwegu u Frankfurtu na Majni i u jednoj od najnovijih škola na periferiji grada Münchena. Tu se djeca vlastitim radom uče: ka[k]o se za koju biljku priređuje zemlja; kada i kako se sije sjeme koje bilje; motre klijanje sjemena, nicane i rast biline; gledaju utjecaj vlage, toplote, svjetla i raznovrsnih gnojiva na pojedine biline; promatraju cvjetanje bilina; upoznaju plod bilina od njegova zametka pa do zrelosti; uče se: kako i kada se biljke i plod pobiru, pa u koju se svrhu, gdje kada i kako upotrebljuju? Goje se samo one biline, koje kod njih uspijevaju i o kojima je potrebno da se u njihovoj školi uči. O bilinama, koje se u školskome vrtu ne mogu gojiti, drže oni, da je u njihovim školama potrebno učiti samo onda, ako razvoj tih bilina školska djeca u prirodi sama ili na školskim šetnjama mogu motriti onako pozorno, kao onih u školskome vrtu. – Tako se uči poznavati i životinje: ponajprije – u kolikogod se samo može – život i djelovanje slobodnih životinja u prirodi; u drugome redu žive životinje, gojene u zvjerinjama, pak u njihovim životnim zajednicama u školskim akvarijima i terarijima; a u najprečoj samo potrebni [*sic!*] upoznaju se životinje u školskoj sobi na nadjevenim primjercima. Koliko je samo moguće, uređen je školski vrt kao „životne zajednice” samo da djeca dobiju što vjernije pojmove o životu u prostoj božjoj prirodi. – Kod njih se dakle iz prirodnih nauka uči samo ono, što djeca vlastitim radom i motrenjem mogu da nauče direktno u prirodi samoj; u drugome redu, ono što se sa samih predmeta, donešenih u školsku sobu iz prirode, dječjim motrenjem mora da uči baš u školskoj sobi; u trećem redu istom služi se, i to samo u najvećoj nuždi, učenjem na nadjevenim i inače prepariranim životinjama i drugim prirodninama. Vrlo se izdašno služe mikroskopom i skioptikonom. – Kako rade u prirodnim naukama, tako čine – u kolikogod se samo više može – i u drugim predmetima „stvarne obuke”. – Modele iz svojih škola posve izbacuju. Slikama, i to samo posve umjetnički izrađenima, služe se, da kao pjesničkim ukrasom svoju obuku poljepšaju, zaslade i zadahnu životom.

Tako po našim „pedagozima” kod nas toliko ozloglašivanja „snobistička efemerna pedagogija modernih kunstenthuzijasta”. Tome pako naprotiv provodači nove normalne nastavne osnove za hrvatske pučke škole prema svojoj pedagogiji „naprednoga” duha proglašuju u svojim komentarima, da čitanka i obzirom na stvarnu obuku služi kao „učevna knjiga”, što znači, da se po njihovoj pedagogiji prirodu imade i nadalje upoznavati u školskoj sobi na temelju štiva školskih čitanaka, koja učitelj, dakako: u najboljem slučaju – objašnjuje i to: mrtvim životinjama, modelima i slikama vrijednosti da se Bog smiluje! – No, kad je tako, ja sam ipak jošte uvijek radije za „efemernu pedagogiju snobizma modernih kunstenthuzijasta”, nego za „ipak u naprednome duhu” pretpotopnu pedagogiju naših pedagoga, koji – kako čujem – proglašuju, da su oni u hrvatskome učiteljstvu nenadoknadivi; jer osim njih dvojice, ili jošte možda kojega, da u Hrvatskoj više ni jedan učitelj ne zna pedagogije. Ako je zaista tako, kako mi vele, da naša gg. pedagozi prikazuju na stanovitome mjestu „gore”; što onda vrijedi

sav dosadašnji rad vođe²⁹ kad je od svega hrvatskoga učiteljstva, koje je pedagogiju učio ili on sam ili su ga nju učili drugi a po njegovim knjigama, – pedagogiju naučio jedini – Pejnović?

Bio sam upravo zadivljen nježnošću skrbi i tankočudnošću susretljivosti uprave grada Düsseldorfa spram svojega učiteljstva, kad sam vidio stan rektora Maaszena. Za ovaj su upotrebene najkrasnije prostorije u I. katu ove školske zgrade. Pobrinulo se je za sve moguće potrebe i udobnosti: spavaonica, blagovaonica, soba za primanje pohodnika, soba njemu za rad, premda za školske poslove imade u zgradi posebnu ravnatelj. pisarnu, soba za djecu, kuhinja, smočnica, soba za služavku, kupaonica, kuhinja za pranje rublja, zahodi, hodnik, a sve – štoto u nas riječ – pod jednim ključem i posve odijeljeno od ostalih, školskih prostorija. Sve su mu prostorije prostrane; rasvijetljene su direktnim sunčanim svjetlom; dadu se grijati iz centralnoga loženja navlaženim posebice od prašine i inih škodljivih primjesa očišćenim uzduhom, što dolazi sa otvorenih vrtova i prostranih polja; zgodnom ventilacijom iskvareni se zrak u njima neprestano zanavlja čistim zrakom iz vana; u potrebi može se grijati i plinom; sve se mogu rasvijetliti električnim svjetlom; graditeljski su izrađene najboljim umjetničkim ukusom. Uz stan imade i primjeren vrt za kućnu porabu. – U zgradi imade primjeren stan i školski podvornik.

Kada sam sve ovo vidio sjetio sam se, kako u gradu Zagrebu ni u jednoj školi nema stana ni ravnatelj, a kamoli jošte koji drugi učitelj, što sam drugdje također nailazio. – Čuo sam iz dobro upućena vrela, kada se je 1899. gradilo školu trnjansku, da je predložen nacrt, po kojem bi se onako posve priprost i jednostavan kao što je i sama školska zgrada sagradio i stan za učitelja i to poglavito iz razloga, što je škola daleko od grada, put do nje vrlo rđav, a mora se do nje baš pješice jer nema ni tramvaja niti ikojega drugog općila. Nacrt nije bio odobren. Mislilo se je, da je otklonjen stoga, što se je želilo stan graditi pod istim krovom sa školskim prostorijama, prem od njih sasvim odjelito. Predložilo se s toga drugi nacrt, po kojemu bi stan bio u posebnoj zgradi. Na najveće iznenađenje i začuđenje i taj je nacrt zabačen i sagrađena je škola na otvorenu polju, bez svakoga bližnjega susjedstva: samo dvije školske sobe sa hodničćem, od kojega se je istom poslije na moj zahtjev odgradila sobičica u koju se učitelji mogu skloniti zimi, kad im je u razredu vjeroučitelj i gdje se mogu spraviti barem najvrednija školska učila. Škola nema ni stan za podvornika, koji bi pazio, da se u izvanškolsko vrijeme ne dogodi kakva nesreća, na pr. zimi požar ili noću provala, kojom bi se pokrala, uništila i oštetila mnogo vrijedna školska učila i namještaj. Zato ipak ima ova škola pivnicu, koja se svagda napuni vode, čim Sava ma i najmanje naraste, jer je ovo tlo naplavljeno, pa njime provire voda. Rekli su mi, kada je gradilište birano za školu, da su trnjani [*sic!*] radi istaknute okolnosti, a i rad toga, što bi za čestih poplava Save bilo bolje moguće

29 Tomašić misli na Stjepana Basaričeka. U rukopisu je navedeno pa prekrizišeno Basaričekovo ime (HŠM A 1016 Tomašić, Ivan. *Iz mojih putnih uspomena*).

djeci dolaziti u školu i to sa svih strana školskoga područja, tražili neka bi im se školu sagradilo bliže kod paromlina. Bilo bi tada bliže u školu djeci, koja jutrom raznose mlijeko po gradu. Ni najveće poplave ne bi sprječavale dolazak do škole. U pivnici ne bi bilo vode. Djeci iz gotovo svega školskoga područja bilo bi jednako do škole. Roditelji bi bolje mogli paziti, da li im djeca zbilja polaze školu i kako se uče, jer ih većina onuda svaki dan prolazi. No ipak je prevladalo drugo mnijenje, te se je školu sagradilo ovdje, motivirajući, da je ovo središte školskoga područja. Ali pri tom se nije imalo sa [*sic!*] umu da je ovo mjesto blizu samo djeci iz vrlo malo okolišnih kuća; dočim većma školske djece imade od nje onoliki put, koliki bi bio, da je škola sagrađena kod paromlina. U svemu je jošte samo ta mala razlika, da djeca sa strane školskoga područja, odakle je baš najviše školu polazi, sada nemaju nikakova puta a kamo li cestu, nego moraju gaziti močvarama, gnojištima, tuđim vrtovima i inim usjevima, uslijed česa skoro za svake poplave ni ne mogu u školu. Do paromlina pako imadu djeca iz svega školskog područja, prem rđave (trnjanske!) ali ipak ceste; a i učiteljstvo se ne bi ubijalo tegotnim hodom, na kojemu je za ružna vremena i njegovo zdravlje izvrženo najvećim pogibeljima, kao što to sada mora. – Poslije mi je objašnjeno, da vlada nije dopustila školu graditi kod paromlina, jer je nedaleko u Baroševoj cesti privilegovana magjarska škola, koja u hrvatskoj ne smjede dobiti konkurentice. Gradnju stana pako da nije dozvolila, jer bi dotični učitelj tada dobio i ogrjev, pak bi bio nešta bolje materijalno situiran nego sa propisanom stanarinom od god. 200 K, a hrvatskom učitelju valjalo je „jasle visoko držati”. – Nečuveno, ali – žalosna istina!

Odavle krenuh u

KÖLN.

Ovdje se je u svoje vrijeme imalo smisla, da se sagradi veličajni hram božji, s kojega će Köln jošte dugo biti na glasu po svemu obrazovanom svijetu. Ali oni, kojima se je sada brinuti da prosvjetom podižu napredak i blagostanje građanstva te dobar glas grada Kölna, kano da u tu svrhu mnogo baš ne čine. Držim, da je tome kriv ponajviše poznati duh pruske birokratske uprave, koji na polju školstva ne dozvoljuje niti najmanje slobode razvoja. Sudim to po tome, što me se je i ovdje pitalo: imadem li od školskoga savjetnika dozvolu za hospitovanje. Budući pako, da me se je namah upozorilo, da ću tu dozvolu jedva dobiti, nemam li za to pismene ovlasti od berlinskoga ministarstva prosvjete, izjavio sam, da k školskome savjetniku niti ne idem, nego ću što prije namah dalje otputovati i to tim radije, jer ovdje ne znam ni za kojega stručnjaka, koji bi se ma kojim pitanjem moderne pedagogije intenzivnije bavio. Na to mi starina rektor škole Hirtz, s kojim sam razgovarao, potvrdi, da – žalibože – o njihovim prilikama imam pravi sud. On mi je ipak krišom pokazao ono, što i kako oni uopće imadu. „Ali”, reče mi, „što javno ne smijem ni ja ni drugi, to smije moja učiteljica obuke u praktičnome kućanstvu, jer je ona kćerka školskoga savjetnika”. – I zbilja: gospođica

mi je učiteljica najvećom pripravnošću pokazala i protumačila sav svoj rad, koji mi se je – kad sam ga sravnio sa svim drugim, što sam u toj stvari našao na svojim putovanjima – vrlo svidio. Tà, da: mora biti sredstava za školu – kćerke gospodina školskoga savjetnika!

Iz Kōlna sam se otputio u grad uspomene na Ivana Guttenberga, u

MAINZ.

Pod utjecajem industrije kano da se je ovdje, a na uštrb idealnih dobara naroda, i odveć razvio duh praktičnosti, koji se u najnovije vrijeme i kod nas u školstvu proklamira devizom „što treba u životu”. Da je veoma pogubno, kada nad uzvišenijom, idealnom stranom čovječjega bića odveć preotme mah pusto kramarstvo, najboljim je dokazom i činjenica, što u Mainzu ipak nemaju gotovo ništa od svih onih krasnih školskih uređaba, kojima se mogu pohvaliti mnogi drugi, pa i manji i siromašniji gradovi Njemačke.

Upravitelj pučke škole Schen pokazao mi je vrlo rado svoj zavod, gdje sam u više razreda prisustvovao i obuci bez svake posebne dozvole njihove školske oblasti, te mi je protumačio njihove školske uređbe i prilike.

Od svega me je najvećma iznenadila uređba: Čim učitelj razrednik opazi, da koje školsko dijete ne dolazi u školu, a njemu nije prijavljeno: zašto?, on ispuni tiskanicu ovoga sadržaja: Školski kotar ... Škola ... Gospodinu nadučitelju ... s molbom da učenik(ca) ..., koji(a) stanuje ... kbr ..., a u školu ne dolazi od ..., dade policajno u školu dopremiti. Mainz, dne N. N. učitelj. – Nadučitelj ispuni na istoj tiskanici dalje: ... policajnom kotaru na izvršenje. Mainz, dne ... N. N. nadučitelj. – Policija završi ispunivši na istoj tiskanici: Izvršeno. Vraća se. Mainz, dne policijski kotar.

Ovakova uređba bila bi nužna i kod mene u školi, a sudeći po službenim statističkim podacima trebali bismo ju – žalibože – jošte i gotovo u cijeloj Hrvatskoj.

Po naputku g. Scheua razgledao sam i „Mainzer Frauenarbeitschule”. Brine se za nju posebno društvo. Ovomu je svrha: Osnovati i uzdržavati u gradu Mainzu školu, u kojoj će se za kućanstvo ili za zvanični rad naobražavati djevojčice koje svrše osnovnu školu; nadalje: surađivati na težnjama, što imadu služiti dobrobiti ženâ. – Škola ima odjele: I. stručni; II. za kuhanje; III. trgovački; IV. odio, u kojem se svake srijede od 12-1 i petkom naveče od 7-8 besplatno daje savjet u pravnim prilikama i V. slobodna mjesta, u kojima se naobražava za razna zvanja.

Kakoli sam se sretnim ćutio, kad sam poslije upoznao sve one prekrasne napredne školske uređbe, kojima tako obiluje i inače otmeni grad.

FRANKFURT NA MAJNI.

Predstavio sam se školskome savjetniku dru. Lüngenu. Saslušao je vrlo pomno moj potanki izvještaj o svemu, što i kako sam gdje našao na svojem dosadašnjem putovanju, za koji me je naročito zamolio; o daljnjem mojem programu studija na ovom putovanju; a naročito i o tome, kako je do ovoga putovanja došlo. Na svršetku mi se je vrlo usrdno zahvalio za moje kazivanje, iz koga je, kako naročito naglasi, i sam profitirao mnogo lijepo i dobro zrnce. Zatim je – budući da je sam morao otputovati u službenome poslu – zamolio svojega zamjenika školskoga nadzornika Linkera neka mi mjesto njega bude na ruku, da upoznam sve, što se prema svrsi mojega studija kod njih uopće može da upozna. Dobio sam dozvolu, da mogu upoznati rad u svjema učevnim zavodima, u kojimagođ hoću. Ja sam pohodio one zavode, što mi ih je preporučio g. inspektor čuvši, za što se sve interesujem i da ovdje mogu ostati samo tri dana. Spominjem, da me ipak nigdje nisu pitali za dozvolu oblasti.

Prvi zavod, što sam ga pohodio, bio je t. zv. „Musterschule”. To je realna gimnazija od devet godišta sa trogodišnjom pripravnom školom. Prava je to „uzorna” škola; jer je tako sagrađena školska zgrada; tako su joj uređene sve prostorije; tako je opskrbljena učilima; tako joj je uređeno igralište, a naročito školski vrt za obuku prirodopisnu; te u posebnoj zgradi stan za direktora. No jošte je većmo „uzorna” ova škola svojim radom: za svaki nastavni predmet postavljen je najvrsniji stručnjak, pak, se na tome zavodu obučava samo najuzornijim metodama. Ja sam jedan cijeli dan hospitovao kod obuke u risanju raznih razreda. Učitelj risanja W. Freund akademički je naobražen slikar, koji sâm kao umjetnik vrlo uspješno radi; a uz to je – što je najvažnije – metodičar „par excellence”. Kad smo ono početkom prošle godine (1905.) imali izložbu risarija u umjetničkome paviljonu, spremili su na moju molbu direktor dr. Walter i g. Freund za nas jednu kolekciju risarija svojega zavoda; no budući da su trebali slati u inozemstvo, morali su tražiti dozvolu pruskoga ministarstva prosvjete. Ono pako, premda je frankfurtska školska oblast njihovu molbu zagovorila, nije im toga dopustilo. Žao mi je to; jer bi njihova kolekcija u onoj našoj vrlo odličnoj izložbi zacijelo bila među najgledanijima. – Sjutradan sam ovdje slušao obuku gotovo svih drugih nastavnih predmeta, a u raznim razredima.

Prije podne trećega dana hospitovao sam u t. zv. „Elisabethenschule”, kojoj je direktorom dr. Keller. Ovo je viša djevojačka škola, nadopunjena ženskom učiteljskom školom. I ovaj je zavod vrlo uzoran, kako svojom vanjštinom, tako i unutrašnjim, nastavnim radom. – Poslije podne sam prisustvovao obuci u pučkoj školi rektora Saura. Tu mi je učitelj risanja Diehl s drhtavim rukama na učeničkim risarijama tumačio, kako obuku u risanju počinje štapom, („und zwar mit einem echt (d)teuschen Stock“; a risalo se je otprilike onako kako se je radilo kod nas po risankama Šmidtovima. – Nakon obuke razgledao sam uzorno sagrađenu zgradu pučke škole, zvane „Karmelerschule”, koju mi je pokazivao rektor Eymer. – Pred večer sam se interesirao

za rad des „Ausschusses für Volks-Vorlesungen in Frankfurt am Main“ und zugleich des „Verbandes der Rhein-Mainischen Vereine und Ausschüsse für Volks-Vorlesungen und verwandte Bestrebungen“ (kazališne predstave za puk; pučki koncerti velikih pjevačkih i glazbenih društava; pučki zbor; popularna predavanja iz naravoslovnih znanosti, iz filozofije, iz povijesti umjetnosti, iz književnosti, iz astronomije, iz javnoga zdravstva). – Ovako se radi i u Hamburgu, samo što tamo javna predavanja upriličuje vrhovna školska oblast; a druge istaknute stvari spomenuto učiteljsko društvo.

Iskreno sam žalio, što jošte neko vrijeme nijesam mogao ostati u ovome gradu krasnoga napretka; no dani mojega dopusta bili su točno odbrojani, moja putna karta glasila je jošte na daleko, moj se učiteljski i onako ne baš odveć preteli buđelar sve većma splašnjivao a nije mi moglo dopustiti ni srce ni duša da ma samo i pomislim na jošte makar i najmanju žrtvu svoje obitelji koja mi je ovo kao i već spomenuta moja putovanja 1895. i 1902. omogućila time, što je od vlastitih usta otkinula zalogaje. Zato sam otputovao u

MANNHEIM.

Već na mojemu dosadašnjemu putu preporučili su mi mnogi ugledni stručnjaci, kad sam im rekao, da u Mannheimu želim pohoditi školskog savjetnika dra. A. Sickingera³⁰, neka to svakako učinim. On je zaslužan, što je u školstvu grada Mannheima, koji imade vrlo razvitu industriju, uveo sasvim osobit školski sistem. (Za orijentiranje ob ovome služe među inim ova djela: Dr. A. Sickinger, *Der Unterrichtsbetrieb in grossen Volksschulkörpern sei nicht schematisch einheitlich, sondern differenziert einheitlich. Zusammenfassende Darstellung der Mannheimer Volksschulreform.* 172. str. J. Bensheimer, Mannheim, 1904. Mk. 3.2. U tom su spisu navedeni svi prije objelodanjeni spisi za ili protiv mannheimskoga školskoga sustava. *Organisation grosser Volksschulkörper nach der natürlichen Leistungsfähigkeit der Kinder.* Vortrag, gehalten auf dem I. Internationalen Kongres für Schulhygiene in Nürnberg am 7. April 1904. Von Dr. A. Sickinger, Stadtschulrat in Mannheim, 35 str. Mannheim 1904., J. Bensheimer. Mk. 0.8. – *Das Sonderklassensystem der Mannheimer Volksschule.* Ein Beitrag zur Hygiene der Unterrichts. Nach einem auf dem I. Internationalen Kongress für Schulhygiene in Nürnberg erstatteten Referat von Dr. med. Julius Moses, Arzt in Mannheim. 70 str. Mannheim 1904., J. Bensheimer. Mk. 0.8. – *Die Scheidung der Schüler nach ihrer Begabung.* Ein Wort wider das Mannheimer Schulsystem Dr. Sickingers von Georg Heydner in Nürnberg. Nürnberg 1904., Fr. Kornische Buchhandlung. Mk. 0.3.)

Ovaj sistem na svaki način računa s duševnim razvojem djece i to tako, da se što većem broju djece omogući postići cilj pučke škole. Žalim, što već ovdje ne mogu

30 Joseph Anton Sickinger (1858. – 1930.), njemački pedagog i gimnazijski profesor, zajedno s Juliusom Mosesom osmislio *mannheimski školski sustav*, koji je diferencirao učenike prema sposobnostima. Predstavio ga je na školskom kongresu u Nürnbergu 1904. godine.

da potanko prikažem tu vrlo važnu pojavu školske organizacije; no prvom zgodom prikazat ću ju čitateljima „Hrvatskoga Učitelja”. Sickingerov je sistem u pedagoškome svijetu izazvao svu silu rasprava. Mnoga su mjesta svoje stručnjake izaslala u Mannheim, da vlastitim očima upoznadu tu organizaciju. Protiv ovoga sistema izrazili su se među inima: Berlinsko učiteljsko društvo, učiteljsko društvo u Schönebergu. Za njega se među drugima izjaviše: Učiteljsko društvo u Erfurtu, školsko znanstveno obrazovno društvo u Hamburgu. O njemu se je raspravljalo u Nürnbergu 1904. na I. internacionalnome kongresu za školsku higijenu. Iste se je godine za njega izjavio jedan od najkompetentnijih za to sudija, naime njemački „Verein für Kinderforschung” u svojoj skupštini, obdržavanoj u Leipzigu 14. – 16. listopada. God 1905. predavao je o njemu prof. dr. Sickinger na ferijalnome tečaju u Jeni. Samo faktori, koji vele da su kod nas sagradili pedagogiju i da u školstvu vode naše učiteljstvo, nijesu pronašli svoje pedagogije vrijednim, da na ovu stvar ozbiljnije svrate pažnju naših pedagoških krugova. Ili možda i na to, kaošto i na mnoge druge važne i napredne školske uredbe, nijesu dospjeli, jer su na pr. povodom pisanja „Srijemskih novina” morali u „Napretku” mene učiteljstvu objediti, a vlasti denuncirati, kao onoga, od koga našem učiteljstvu dolazi – propast!

U „Agramer Zeitungu” od 9. siječnja 1904. prikazao sam potanko, kako se radi u mannheimskoj školi za kućanstvo.

Ovdje želim iznijeti samo jošte jednu uspomenu, što sam ju iz Mannheima ponio u srcu. To je slika A. Dieffenbachera „Rastanak” u tamošnjoj galeriji slika. Evo joj sadržaja. Burno nebo. Ustalasano more. Kraj obale lađa. U nju jednom nogom zakoračio čovjek najbolje muževne dobi. Čelo mu je ovito bijelim rupcem, na kojemu je krvava mrlja. Rukav mu je odrt. Tužno gleda ženu, koja mu se zdvojno o rame ovjesila. Nju za skute i za pregaču očajno drži dijete. Iz lađe ovaj prizor srdito gleda stražar. Ovome je o ramenu puška, a na njoj bod. Kraj njega lađar čeka na nalog, da krene lađu. Za mužem i ženom na obali starac gologlav kleči. Drži ga zdvojna ženska (valjda kći, sestra onoga čovjeka) razbarusanih vlasi. Jedan stranac s naramkom na leđima i puškom o ramenu, kao da im veli, neka se umire, jer tako mora biti. Za njima jedna žena očajno lama rukama, jedan muškarac drži zabrinut ruke u džepovima, usplahirene žene s djecom. Na brežuljku kućica, pred lađom kraj obale također kuće.

Vidio sam umjetničke zbirke u Budimpešti, Beču, Pragu, Dresdenu, Berlinu, Hamburgu, Karlsruhu, Münchenu i drugdje. Svagdje sam našao umjetnina, koje su me osvojile; no Dieffenbacherov „Rastanak” jedva da ću igda zaboraviti.

Iz Mannheima sam otputovao u

KARLSRUHE.

U selektanskoj djevojačkoj školi u Wielandovoj ulici grada Hamburga, koju sam pohodio da vidim moderno risanje, koje se ovdje vrlo uspješno upotrebljuje i za obuku u ženskome ručnome radu, a osobito da upoznam umjetničku metodu obuke u pjevanju glavnoga učitelja Friedrichsa, upoznao sam prof. O. Hasslingera iz Karlsruhea, stručnoga inspektora risanja za srednje zavode Badenske. Gospodin se je profesor obradovao, kad sam mu saopćio, da ću za kratko vrijeme doći u Karlsruhe, gdje – osim ostaloga – želim upoznati ravnatelja zavoda za naobrazbu učiteljâ gimnastike, dvorskoga savjetnika Maula i učitelja risanja na učiteljskom seminaru Eytha, koji je ujedno i nadzornik za obuku risanja u osnovnim školama badenskima. Po njegovoj želji najavio sam mu svoj dolazak. Znajući, za što se sve interesujem, g. mi je profesor svojom ljubezljivošću utr'o put, pripravivši sve, što je bilo potrebno, da u što kraće vrijeme, što sam se mogao zadržati u Karlsruheu, vidim i upoznam čim više potrebnoga za svoje studije.

Dvorski savjetnik Maul jedan je od najuglednijih savremenih gimnastičkih stručnjaka u Njemačke. Dvije su, naime, struje u sadanjoj gimnastici: higijenska i pedagoška. On je pristaša ove druge. Ova drži gimnastiku sredstvom, kojim se ima razvijati i jačati djetinja tjelesna snaga, pri čemu se razvija i duh, jer on određuje i ravna svaki pokret mišića, koji moraju da budu ne samo lijepi, već i bez pogibelji za djetinje tjelesno i duševno zdravlje. – U gimnastičkoj dvorani i na igralištu hospitovao sam praktičnome vježbanju školske mladeži nekih razreda. Tom prilikom mi je g. Maul potanko razložio svoj gimnastički sustav i metodu, naglasivši pri tome osobito njihove razlike od ostalih gimnastičkih sustava i metoda Njemačke i nekih drugih kulturnih zemalja. – Vrlo ga je radovalo, kad sam mu saopćio, da naše pučke škole prema naredbi kr. zem. vlade od 7. kolovoza 1895., br. 11.743, moraju imati igralište tako veliko, da na svako dijete škole dodje 5 m² površine; nadalje, da je vladinom naredbom od 13. svibnja 1892., br. 5.628, određeno za gimnastiku svaki školski dan vrijeme od pol ure; napokon da prema vladinoj naredbi od 13. prosinca 1895., br. 17.667, gimnastika treba da se sastoji u izvođenju dječjih igara. Posve se je slagao s mojim mišljenjem, da je za nas u Hrvatskoj prema našim klimatskim prilikama najbolje, da se gimnastika ne kultivira u zatvorenim prostorijama, već na igralištu: na direktnome zraku, sunčanome svjetlu i toplini. Odo-bravao je, što smo imali bivši gimnastički tečaj. Žalio je, što nemamo i t. zv. igralačkih tečajeva, u kojima bi se učiteljstvo uputilo u racijonalne metode za uspješno kultiviranje pokretnih igara u školama. Vrlo mu se je svidjela naša uredba obligatnih školskih šetnja. Zamolio me je, da mu za uspomenu pošaljem svoju knjigu „Gimnastičke igre” (Hartman, Zagreb, 1896). Ja sam to učinio tim radije, što sam se time odužio ovome odličnome stručnjaku, koji mi je ovom zgodom za uspomenu dao neke svoje spise. – Kako mi je dvorski savjetnik Maul s radošću naglasio, da je Hrvatska uredbama, što

sam ih malo prije spomenuo, u stvari školske gimnastike visoko natkrila mnoge druge, inače veoma kulturne zemlje, tako su mi to priznali i gotovo svi drugi stručnjaci, s kojima sam na svojim putovanjima imao zgrade da o tome govorim. Zato mi je žao, što su neke od spomenutih naprednih uredaba, za koje su nam i napredniji narodi mogli zavidati, novom normalnom osnovom za naše pučke škole potisnute unatrag, te sada na pr. za naredbu o igralištima malo tko jošte i znade; za naprednu ustanovu školskih šetnja gotovo se više niti ne haje; gimnastiku imademo na tjedan samo dva puta po pol ure; odmori nijesu među svjema naukovnim urama; igre nijesu više glavnom građom gimnastike u pučkoj školi, već su uz druge vježbe trpljene, i dr. Mislim, da bi bilo bolje, da se je spomenute korisne i napredne ustanove zadržalo, prema potrebi ih samo popravilo (na pr. da gimnastika ne bude za vrijeme „odmora” poslije prve pretpodnevne naukovne ure), pa da su se i kod nas poprimile i druge školske higijenske uredbe (vidi u ovim člancima izvještaj o mojemu pohodu kod dra. Schmida-Monnarda u Halle-u na Sali), kojima se drugi obrazovani narodi brinu za što bolji razvoj svojega naraštaja.

*

U program svojih studija na ovome putovanju uvrstio sam i pitanje o knjizi slikovnici za djecu. U to sam ime proučio izvještaj G. Weihraucha u knjizi „Versuche und Ergebnisse der Lehrervereinigung für die Pflege der Künstlerischen Bildung in Hamburg” (Alfred Janssen, Hamburg, 1901.), raspravu o stvari na I. Kunsterziehungtagu u Dresdenu 28. i 29. septembra 1901. (Voigtländer's Verlag in Leipzig); prikaz W. Spohra u djelu „Die Kunst im Leben des Kindes” (Georg Reimer, Berlin, 1902.), prikaz u knjizi Jul. Leischinga „Die Kunst im Leben des Kindes” (Verlag des Maehrchen Gewerbemuseums, Bruenn, 1902.); von Seidlitz: Kinderbücher, Kunstwart, 1890.; Wolgast: Über Bilderbücher und Illustration, 1893.; Konrad Lange: Bilderbücher, Reins Encyclopädie; i neke druge. U „Austrijskomu školskom muzeju” u Beču vidio sam lijep broj krasnih djela ove vrste, tako i 1902. u Münchenskoj permanentnoj izložbi učila. U „Moravskom obrtnom muzeju” našao sam veoma krasnu izložbu učeničkih risarija prema modernoj metodi umjetničkoga smjera iz srednjih zavoda raznih provincija Austrije, pak slikâ za umjetnički ukras školskih prostorija i umjetničko obrazovanje mladeži. S njome je bila spojena i izložba najvrednijih knjiga slikovnica za djecu iz literature njemačke, engleske, francuske, švedske, holandske, norveške, danske.

Od naprednijih dakle zemalja Evrope nije bila zastupana samo Belgija, Italija i Ruska. – Direktor muzeja g. dr. J. Leisching bio je tako ljubezan, pak me je naročito upozorio na najvrednija djela te ruke u ovoj bogatoj izložbi, od kojih evo napominjem: Die Arche Noah. Mit Bildern von H Eichort, O. Fickentascher, A. Haueisen, F. Hein, K. Hofer, H. v. Volkmann, Bertha Welte. Leipzig, B. G. Teubner, 1901. – Hans v. Volkmann: „Afrika”. Leipzig, Breitkopf und Härtel. – Randolph Caldecott: Picture Book, containing The Diverting History of John Gilpin, The House that Jack built, The

Babes in the Wood and An Elegy on the Death of s Mad Dog. Engraved and printed by E. Evans. London, G. Routledge and sons. – Randolph Caldecott: Picture Book 2, containing The Three Jovial Huntsmen, Sing a Song for Six pence, The Queen of Hearts, The Farmer's Boy. Engraved and printed by E. Evans. London, Fred. Warne. – Randolph Caldecott: The Hey Diddle Diddle Picture Book, containing Where are you going my pretty maid? A Frog he would a-woeing go, The Fox jumps over the Parson's gate. Kao gore. – Kate Greenaway: Mother Goose or the old Nursery Rhymes, engraved and printed by E. Evans. London, G. Routledge. – Kate Greenaway: Am Fenster. Der deutsche Text von Katharina Freiligrath-Kroeker. München, Th. Stroefel. – M. Boutet de Monvel: Nos Enfants. Scènes de la ville et des champs. Von Anatole France. Paris. Hachette, 1900. – M. Boutet de Monvel: La civilité puerile et honnête expliquée par l'oncle Eugène Paris, Plon, Nourrit et Cie. – Jobet Marthold: Le grand Napoleon des petiis enfants. Kao gore. – Carl Larsson: Ett Hem. 24 Malningar. Stockholm, Bonnier. – T. v. Hoytema: The Ugly Duckly von H. Chr. Andersen. London, D. Nutt, 1894. – T. v. Hoytema: De twee hanen von H. Chr. Andersen. Amsterdam, C. M. von Gogh, 1898.

Ovako spremljen pohodio sam g. Eytha³¹, koji i sam sastavljač vrlo obljubljenih knjiga slikovnica za djecu. U učiteljskome seminaru hospitovao sam njegovu obučavanju u risanju. Tom zgodom protumačio mi je on svoj učevni put i metodu obuke u risanju; a zatim izložio mi je, kako je sa risanjem u osnovnim školama Badenske³², za koje je on inspektorom. Poslije toga proveo me je tamošnjom galerijom slika. Najvrednije umjetnine u ovoj tumači on učiteljskim pripravnicima. Ta tumačenja objelodanio je u knjižici: H. Eyth „Ein Gang durch die Gemäldesammlung der Karlsruher Kunsthalle”. Verlag der G. Braun'schen Hofbuchdruckerei, Karlsruhe, 1902. Zatim me je poveo gradom, te mi je pokazao njegove znamenitosti i umjetničke krasote.

U svome stanu Eyth mi je pokazao svoje književno djelovanje. U to vrijeme baš je na poziv oblasti izrađivao početnicu za osnovne škole grada Karlsruhea. Tom zgodom smo se potanko porazgovorili o problemu početnice, školskih čitanaka i knjiga slikovnica za djecu prema zahtjevima moderne umjetničke pedagogije.

*

Zamjenik gradskoga školskoga savjetnika Spechta protumačio mi je školske prilike u gradu Karlsruheu i u Badenskoj uopće. Zatim mi je preporučio, da pogledam pučku školu „Nebeniusschule”. Nadučitelj ove Schmidt pokazao mi je uzorno sagrađenu, učilima opskrbljenu i umjetninama ukrašenu školsku zgradu. Zatim me je odveo u razred glavnoga učitelja A. Kneuckera, urednika „Allgem. btan. Zetischrift”. S njime sam se vrlo ugodno porazgovorio i o našem bijelom Zagrebu, pak o životu našega

31 Heinrich Eyth (1851. – 1925.), njemački umjetnik i pedagog, učitelj crtanja i ilustrator slikovnica.

32 Pokrajina Baden, danas dio pokrajine Baden-Württemberg.

naroda uopće, jer ih Kneucker dosta dobro pozna, budući da je u svrhe botaničkih studija već dvaputa bio u Zagrebu: jednom na putu u Dalmaciju, a drugiputa putujući u Bosnu i Hercegovinu. Razglednicom od 27. prosinca 1903. javio mi je Kneucker, da 8. veljače 1904. polazi u svrhu svojih botaničkih studija na 4 mjeseca u Arabiju.

Želio sam pohoditi jošte glasoviti tamošnji „Künstlerbund”, koji objelodanjuje nakladama R. Voigtländera i B. G. Teubnera u Leipzigu i kod nas dobro poznate umjetničke kamenopise, što kao umjetnički ukras školskih prostorija služe za umjetničko obrazovanje mladeži. Rado sam htio da upoznam te zaslužne umjetnike, a osobito njihova Nestora Hansa Thomu. S ovim sam društvom i u pismenom saobraćaju.

Poslije toga gosp. prof. Hasslinger dočeka me je najljubežljivije u svome obiteljskome krugu. Njegova umna gospođa i mila kćerčica imadu poznanku, koja je dulje vremena kod svojih rođaka boravila u Zagrebu. Ona im je o našem gradu, narodu i uopće prilikama vrlo mnogo pripovijedala. Zato sam ono nekoliko časova u njihovu krugu sproveo najugodnije.

Večer prije svojega odlaska sproveo sam jako ugodno u društvu najodličnijih tamošnjih školskih stručnjaka i nekih inih uglednika, što su ih gg. Hasslinger i Eyth meni u počast pozvali u jednu tamošnju restauraciju.

Tom zgodom objasnio mi je držanje pruske školske vlasti u Berlinu ovako: „Otkad si je osnutkom Njemačkoga carstva u savezu njemačkih država kraljevina Prusija uzurpirala hegemoniju, nije mislila na druga nego da ju ne samo održi već i što više proširi i ojača. Francuske milijarde od Sedana poslužile su joj za to. Kultura se naglo digla, dakle i školstvo. No Prus ne bi bio Prus, kad ne bi svu snagu kulture upotrijebio u naprijed spomenutu svoju svrhu i povodeći se za starim Rimljanima sav svoj život – militarizirao: časnik i plemić postali sve i sva, svi drugi pako – nitko i ništa. Tomu molohu treba da služi i uzgoj. Provodeći tu zadaću upravo do apsurdna, držali su u svojoj pobjedničkoj opojenosti, da su školstvo usavršili. Stali k njima hodočastiti stranci: Američani, Englezi, Škandinavci, Holandezi, Belgijci, Talijani, Rusi, Japanci, pa i sami Francuzi i drugi narodi, a i mi Nijemci iz ostalih saveznih državica carstva te iz Austrije, da upoznademo njihovu kulturu, dakle i školstvo. Vrativši se ti stručnjaci kući, podnijeli su svojim vlastima a i javnosti izvještaje o svojim studijama u Pruskoj, navlastito u Berlinu. Za Pruse, koji su, držeći glavu u pijesku, obmanjivali sebe, da oni prednjače svemu svijetu, nijesu rezultati tih studija pokazali povoljnu bilancu. U izvještajima se često i odlučno kritizirao prusistički sistem, organizacija, uredbe i vrednoće njegovih uspjeha pa se otvoreno isticalo, što su pohodnici imali boljega kod kuće... Pod tim tušem pruska je vlast rezervatno izdala najstrožije odredbe, prema kojima se u njihove prilike gotovo onemogućuje uvid ne samo inozemcima, već i samim nama – Nijemcima iz ostalih saveznih državica carstva”.

Kratki boravak u Karlsruheu ostat će mi za vazda jednom od najugodnijih uspomena sa ovoga mogega putovanja.

Iz Karlsruhea oputio sam se u

STRASSBURG.

premda su me gospoda u Karlsruheu, čuvši, kako sam bio primljen u mjestima pod pruskom upravom, svjetovala, neka u Strassburg ne idem; jer da je u Elzas-Lotrinskoj jošte veća skučenost uslijed špijnskoga sistema pruske policajne i birokratske uprave, koja je bez svakoga duha. Ipak sam otišao, jer sam u Strassburgu imao da pohodim dva odlična risarska stručnjaka: Leibrocka i Schmida, te profesora pedagogije dra. Zieglera. Čutio sam potrebu, da vidim i grad, u kojem je postala veličajna himna slobodi – „Marseljeza”, a sada je i po priznanju samih poštenih Nijemaca, u okovima s tiranstva i nekulture daleko čuvenoga – pruskoga militarizma; da upoznam grad, koji pjesma veliča: „Strassburg, o Strassburg, du schöne Stadt!”

I doista: ovdje nađoh sve lijepo i krasno, kaošto sam očekivao; ali i na podjarmljenost ojađeno, kaošto sam već bio upućen. Zato sam brzo oputovao u

STUTTGART.

Jošte prije jedan, dva do tri desetaka godina vladala je u školskim krugovima težnja, da se putem pučke škole u gradovima unaprijedi obrt, a na selima gospodarstvo, i time podigne narodno blagostanje. U to je vrijeme uz Švicarsku svojim školskim uredbama Evropi gotovo prednjačila Würtemberška, a ponajpače glavni joj grad Stuttgart. Ali ni najraznovrsnijim, a gdjekada upravo i preveć skupocjenim eksperimentima, nije se željene svrhe ipak postiglo. Uprkos tome školstvo se, osobito würtemberško, većinom jošte i danas nalazi u svojem konzervativizmu. I premda se nijesu tu baš svi pedagozi napretka ostaloga svijeta sasvim ogradili zidom, kao prvaci i predstavnici pedagogije u Hrvatskoj, koji proglašuju, da je za nas najbolje, dapače jedino spasonosno samo ono, što iziđe iz njihove puževe kućice, – ipak im je većina stvari, za koje sam im pripovijedao, gdje i kako sam koju na svojem putovanju našao, bila nepoznata.

Iz razgovora sa školskim stručnjacima u Stuttgartu opazio sam, da ih prilike njihova školstva pritišću poput more. A kako i ne bi, kad je kod njih za svaku i najneznatniju stvarcu sva sila propisa do u tančine, iz kojih se, kano iz teških negava, ne može da makne niti najjača učiteljska individualnost, koja u duši svojoj već od prirode osjeća, da je uzgajanje umjetnost nad umjetnostima, a prave umjetnosti da ne može biti bez posvemašnje slobode stvaranja.

U Stuttgartu se međusobno silno glože katolici i evangelici. Svaka je stranka opazila posve dobro, da moć imade onaj, koji imade školu. Zato su ovdje i podijelile školu. Tako je tamo škola jošte gotovo posvema u službi i pod upravom crkvi. Obratio

sam se na rektorat evangeličkih škola. Mjesto školskoga savjetnika – svećenika – koji je, dakako, zabavljen svojim svećeničkim zvanjem, vrši u spomenutom uredu gotovo sav posao njegov tajnik, učitelj Schink. On mi je prvi protumačio školske prilike u Würtemberškoj, a naročito one u Stuttgartu; dao mi je najvažnije njihove propise i pripisiće; a zatim mi je pokazao jednu od njihovih „najuzornijih” škola, t. zv. „Jakob-schule”, gdje sam u nekoliko razreda i hospitovao kod obuke. – Poslije podne vodilo me je nekoliko kolega zbirkama školskih učila u obrtno-umjetničkome muzeju. Zatim su mi pokazali znamenitosti grada. Pred zgradom, u kojoj je „Museum der bildenden Künste” spomenik je cara Vilima. Nalik je našem Jelačićevu spomeniku, samo što je car – poput našega Preradovića na Akademičkom trgu – gologlav i ljeti i zimi, premda je inače odjeven u vrlo tople haljine. Tako su i Hamburžani nesretni sa svojim spomenikom cara Vilima na trgu pred divnom zgradom gradske vijećnice; jer veliki konj, na kojemu car jaši, ima glavu malenoga ždrebeta.

Ali premda su ta dva grada slična svojom nesrećom u tima spomenicima, ipak su kao nebo i zemlja jedan od drugoga različiti u pedagogiji; jer dok u Stuttgartu još drže, da je učiteljstvo automat koji uzgaja onim, što u njega s druge strane propisima i odredbama udahnuju pedagoški birokrate, – u Hamburgu se barem u „Učiteljskom društvu za njegovanje umjetničkoga obrazovanja” okupila jaka četa pedagoga i naučenjaka raznih struka, koja je svojim naprednim ali odvažnim radom i samu tamošnju konzervativnu školsku oblast prisilila, da njezin rad respektuje i da dozvoli prokušavati u nekoliko zavoda napredne školske ideje. Brilljantnim uspjesima pako u tim zavodima uvjeriše se i školske oblasti, a i najširi pedagoški krugovi o valjanosti tih ideja, pak se je uslijed toga moderni pedagoški umjetnički pokret, za koji hamburški prvaci dobiše pobude iz Amerike, Engleske, Francuske, Holandije i Belgije, sada munjevitom brzinom i nesavladivom snagom raširio gotovo po cijeloj Njemačkoj, odakle prelazi i u druge manje napredne zemlje. – Da li je dakle čudo, što mi g. Schink iz Stuttgarta na razglednici 22. II. 1904. piše i ovo ... „i želim samo, neka bi se pružila zgoda, da opet mognem osjetiti koji dašak Vašega zvaničnoga oduševljenja”.

Pred večer otpratiše me kolege na kolodvor i ja otputovah u

SCHAFFHAUSEN.

Sjutradan se najprije predstavih u pisarni gradskoga školskoga savjetništva. Zamjenik savjetnikov Schönholzer preporuča me direktoru „kantonske škole” dru. Jul. Gyselu i direktoru gradske osnovne škole Ot. Wanner-Mülleru.

Kantonska je škola u posve novoj, veoma krasnoj školskoj zgradi, sagrađenoj na zaravanku otvorena brežuljka. Razvila se je iz gimnazije, a sada imade 3 odjela: humanistički, realistički i seminaristički. Učenici prvoga odjela imadu ove nastavne predmete: Religiju (na tjedan 2 ure u svakome godištu), njemački (po 3 ili 4 ure), latinski (po 2, 3, 5, ili 6 ura), grčki (po 6 ura), francuski (po 3 ili 4 ure), engleski (neobligatno,

po 2 ure), talijanski (neobligatno, po 2 ure), hebrejski (po 2 ure), povjest (po 2 ili 3 ure), zemljopis (po 2 ure), matematiku i geometriju (po 2 ili 3 ure), fiziku (po 3 ure), naravoslovlje (2 ure), kemiju i kemički laboratorij (po 1, 2 ili 3 ure), prirodopis (po 1, 2 ili 3 ure), filozofiju (2 ure), pisanje (2 ure), stenografiju (neobligatno, dva usporedna tečaja po 1 i pol ure), slobodno risanje (po 2 ure), pjevanje: a) opća glazbena teorija, b) pjevanje (po 1 uru), jačanje (po 2 ure). – Druga (realistička) skupina ima ove predmete: Religiju, njemački (4), francuski (3, 4, 6), engleski (1 ili 3), talijanski (neobligatno), povijest (3), zemljopis (kao i human.), matematiku i geometriju (2, 3, 5, 6, 8), fiziku (4), naravoslovlje (kao i human.), kemiju i kemički laboratorij (2), prirodopis (1, 2), pisanje (1), slobodno risanje (2, 3), linearno risanje (po 2), pjevanje i jačanje (kao i human.). – Treći (seminaristički) odio ima nastavne predmete: Religiju (2 ure); njemački (kao real.); francuski (1); pedagoški predmeti: povijest pedagogije (po 1), psihologija (2), nauka o uzgoju (2 i 4), nauka ob obuci (4), praktične vježbe na gradskim osnovnim školama (2, 4); zemljopis (2), povjest (3); matematiku i geometriju (1); narodno gospodarstvo (1); fiziku (kao real.); kemiju (2); prirodopis (1, 2); pisanje (1); slobodno crtanje (u I., II. i III. god. kao real., u IV. god. 1); linearno risanje (kao u real.); pjevanje (1); orguljanje (1); guslanje (1, 2); nauka o harmoniji (1); jačanje (1). – U koliko je samo moguće, spajaju se kod obučavanja jednaka godišta svih triju skupina.

Direktor dr. Gysel pokazao mi je školsku zgradu, njezino veoma praktično i krasno uređenje i namještaj, pak vrlo vrijedne zbirke učila. Zatim me je upoznao sa profesorom pedagogije drom. J. Erni-em i učiteljem risanja C. Jezlerom. Prisustvovavši obuci u nekim godištima seminarističkoga i realističkoga odjeljenja, oprostio sam se od gospode na ovome kasnome [*sic!*] učeavnome zavodu. Ravnatelj mi dade tom zgodom opis zavoda i godišnji izvještaj za 1902./3.

Gradska elementarna škola direktora O. Wanner-Müllera jest također posve nova i najmodernije uređena, a leži i ona na otvorenu brežuljku, u neposrednom susjedstvu „Kantonske” škole. Opskrbljena je vrlo krasnim zbirkama učila. Obučava se u njoj najboljim metodama, izuzamši slobodno risanje, gdje se još radi po šabloni.

Pred večer ovoga dana odvezao sam se električkim tramvajem slapova Rheine. Pratile me je nekoliko kolega. Tom zgodom objasnili su oni meni školske uredbe i prilike u Kantonu schaffhausenskomu, a naročito u gradu Schaffhausenu. Ja sam pako njima za uzvrat prikazao naše prilike, pak svoja dosadašnja putovanja. U vrlo ugodnu i zanimljivu razgovoru o svemu tomu sproveli smo i večer; a ujutro sam oputovao u

BASEL.

Konduktar je baš bio u prekljati željezničkih kola, gdje sam sa nekoliko suputnika sjedio i ja. Vani najaviše postaju „Säkkingen”. Pogledah kroz prozor na gradić. Konduktar me je razumio i reče mi: „jest, gospodine, to je ona gorska uvala, kojom je odjekivala trublja Wernerova”. Vidjevši, da sam stranac i da se za stvar zanimam,

nastavi: „Ja sam vam rodom iz Säkkingena, pak sve ovo dobro znam”. I produži o tome, kako su „burši” u Heidelbergu bili relegovani; kako su došli u Säkkingenu bio primljen u dvoru grofa Wildensteina, gdje se je upoznao i uzljubio sa Marijom, kćerkom „Freiherra” von Schönana, koju je odgajala ovdje sestra pokojne „Freiherrice”, a grofova žena, od njega rastavljena; kako je uslijed spleta Werner bio otpravljen iz dvora grofova. I konduker u najvećemu zanosu zapjeva:

„Behütet dich Gott, es wär' so schön gewesen, behütet dich Gott, es hat nicht sollen sein!”

Tom pjesmom da je odjekivala ona gorska uvala u zaleđu Säkkingena, kad se je Werner dijelio od Marije. Napokon se je Werner, umirivši pobunjene seljake, vratio u profovski [*sic!*] dvor. Tu se je sada po jednome znaku na njegovoj ruci spoznalo, da je on stariji sin grofov, kojega su bili ukrali cigani. Time je prestala zapreka, da se on i Marija uzmu i da se Marijina tetka vrati k svojem mužu grofu. – Jošte mi je pripovijedio konduker, kako je sve to opjevao Viktor v. Scheffel, po njegovu tekstu libreti načinio Rud. Bunge, za koji je glazbu složio skladatelj Viktor E. Nessler. I tako je postala obljubljen opera u 3 čina sa predigrom, naime „Säkinški trubljač”.

On mi je to kazivao s takovim oduševljenjem i žarom, da sam, motreći njega, mogao vjerovati, što su mi na mojemu putovanju češće rekli, naime: kada sam im govorio o Hrvatskoj, da je iz mojih inače posve bezživotnih očiju upravo sipala vatra, koja je pekla „kao ono žarko sunce južno, što grije vašu krasnu otadžbinu ‘wo die Zitronen blühen’”.

Ovakvu sam jednu zgodu doživio i minulih velikih školskih ferija u Zagrebu. Moj pobratim i prijatelj Šafar upoznao me je sa Teodorom I. Červarovom, s kojim se je spoznao i sprijateljio na univerzi u Jeni. Družili smo se već dulje vremena, a da od g. Č. nijesam mogao izmamiti druge riječi osim običnoga pozdrava i odzdrava. Prijatelj mi je Milan protumačio to time, što je g. Č., premda inače mlad čovjek, u svome životu već vrlo mnogo propatio. No jedne večeri bilo nas je više u društvu. Slučaj je htio, da sam se baš ja morao zabavljati sa g. Č. U tome trenu sjetim se konduktera säkinžanina. Zapitam vrlo delikatnim načinom g. Č. o njegovoj domovini. Ta sveta riječ odveza jezik i njemu, kojemu su ga tolike patnje bile skoro posve ušutkale: i g. mi Č. sasvim razgali svoju dušu: Mlad učitelj osnovne škole stupio je u tajno udruženje – bugarske komite, kojima je lozinka „Macedonija – Macedoncima”. Protiv njih su bili – bugarski nacionaliste, podstrekavani iz Bugarske i srpski komitlje, pomagani iz Srbije, koji su oboji širili propagandu za svoje sunarodne države; ali najviše – vlast turska „u interesu države”. Borba je bila žestoka i nesmiljena. Jednu je noć iz kruga svoje obitelji tajanstveno iščeznuo tirjanin – beg. Pohvatali „sumnjivce”. Među njima u tursku apsanu dospio i Č. Paklensko mučenje. Potkupi tursku stražu i piše ocu. Ovaj dobro podmaže i – sin preobučen pobježe u Zagreb – na sveučilište; zatim, da zametne trag, u Beč – na viši pedagogij; odatle na sveučilište u Jenu i evo ga sada opet u Zagrebu. – Od toga

trena prijateljstvo se i nas dvojica. Naskoro zatim vratio se i on – poslije više nego trogodišnjega bjegunstva – u svoju mučeničku domovinu Macedoniju, gdje je u svojem rodnome mjestu Skoplju dobio upravu bugarske osnovne škole. Pišemo si često, jer g. Č. širi tamo napredne školske uredbe i misli. I nedavno sam mu odavle poslao više knjiga, pa kolekcije risarija školske mladeži mojega vrloga druga g. Koščevića i moje školske djece, što su u svoje vrijeme bile izložene u Dresdenu.

Čarobna je, sveta riječ – domovina. I ja ćutim silnu snagu imena tvojega, o, otadžbino moja, osjećajući riječ „pjesnika sirotâ” Palmovića, koji pjeva:

„Domovino, ime svetih osjećaja,
stoput blažen onaj, koj' te jasno čuje!
Moj duša samo s tobom blaženstvuje”...

G. Albert Tuchschnid-Warth, školski nadzornik primarnih škola grada Basela, inspicirao je škole. U uredu školske oblasti saslušao je moje želje njegov tajnik. Nakon toga reče mi, da se poslije podne u 3 sata potrudim u stan g. inspektora, kojega će on obavijestiti o mojemu dolasku i željama.

Odavle se otputih u nedaleku dječjačku sekundarnu školu. Rektor W. Zürer pokazao mi je svoj zavod, gdje sam i kod obuke hospitovao. Zatim mi je protumačio školske uredbe u gradu i u kantonu Baselu; dao mi je o tome nekoja izvješća, broruše [*sic!*] i knjige. Poslije toga poveo me je u gimnastičku školu u Pestalozzievoj ulici, gdje su mi protumačili njihove gimnastičke uredbe, a prisustvujući obuci upoznao sam i njihov učevni put i metodu. Napokon smo otišli u djevojačku školu Kanonengasse. Ovdje mi je rektor K. Merk protumačio uredbu svojega zavoda, koji ima dva odjela: višu djevojačku i žensku učiteljsku školu. Zatim sam razgledao školske prostorije, namještaj i zbirke učila, te sam prisustvovao obuci u jednome razredu više djevojačke i u jednome godištu učiteljske škole.

Školski nadzornik Tuchschnid-Warth primio me je, kako stranca može da primi samo veoma fino naobraženi čovjek, koji sa strancima imade neprestano posla. Ipak se je malo začudio, kad sam mu rekao, da sam iz Zagreba. „Agram, Agram, das ist irgend wo unweit von der türkischen Grenze”³³.

Primih to smiješečke za šalu i otpovrnuh, da g. inspektor valjda pod „turskom” međom misli Bosnu, u kojoj su nekada također vladali Turci, ali koja sada spada pod Austro-Ugarsku monarkiju, i u kojoj ne žive Turci, već Hrvati i Srbi, koji su vjere muslimanske, pravoslavne i katoličke, i gdje sada evropska kultura upravo krasno napreduje.

Sjedosmo; no ipak mi je upalo u oči, što me je g. nadzornik smjestio, da je među nama, i to dužinom svojom, bio ovalni stol.

33 „Zagreb, Zagreb, to je negdje nedaleko od turske granice.”

„A čime mogu da vas poslužim”? upita me g. nadzornik.

On si je bilježio, a ja sam mu kazivao svoj program studija.

I. *Uzgajanje djeteta u predškolskoj dobi.*

Soba za djecu. Uzgojne igračke. Knjiga slikovnice.

II. *Uzgajanje djeteta u školi (svagdanjoj i produžnoj):*

1. Moderna školska zgrada. 2. Najzgodniji školski namještaj. 3. Najbolja učila i učevna sredstva. 4. Uređenje neposrednoga školskoga okoliša: igralište i dvorište. 5. Rad u školi: A. Moderne nastavne osnove. B. Moderne školske knjige i knjige za školske učeničke biblioteke. C. Najbolje metode za obučavanje u: a) jezikoslovlju, b) risanju i modelovanju, c) gimnastici i igrama, d) ručnome radu za dječake i za djevojčice, e) pjevanju i glazbi, f) školske šetnje i vježbanje u motrenju lijepoga u prirodi i u umjetnosti, g) pohađanje zbirke s učenicima, h) metoda prikazivanja: pripovijedanjem, razvijanjem i predočivanjem, i) uporaba skioptikona, j) školski vrtovi. D. Umjetničko ukrašanje školskih prostorija. E. Školske higijenske uredbe. F. Školski sastanci za roditelje, kazališne predstave i koncerti za školsku mladež. G. Proučavanje dječje duše.

III. *Skrb škole za uzgoj djece, koja se otpuste iz škole.*

Osnivanje t. zv. školskih općina.

IV. *Organizacija, uprava i nadzor škola.*

V. *Naobrazba učiteljskog osoblja.*

VI. *Produžna naobrazba učiteljskog osoblja:*

a) Literatura; b) društva; c) stručni i ini tečajevi; d) izašiljanje na poučna putovanja u tuđinu, i sl.

VII. *Materijalni i ini pravni odnošaji učiteljstva*

Poslije ovoga gospodin je inspektor na pojedine točke meni odgovarao, a ja sam bilježio.

Svršivši to, upitao me je: da li jošte šta trebam? Zamolio sam ga, neka mi dade izvješća, tiskanice, knjige, brošure i sl., iz kojih bih, kada dođem kući, mogao čitati ob onome, o čemu mi je on evo kazivao. U koliko on ne može da mi toga dade, neka mi naznači naslove dotičnih spisova i njihove nakladnike, da si ih poslije naručim. I to je učinio.

„A mogu li jošte da vam čime poslužim”?

– Vi ste, gosp. inspektore, evo čuli, za što se sve ja zanimam; no možda vi imadete šta posebnoga, na što ja do sada nijesam nigdje naišao, pak toga niti nemam u svojem programu. Ako imadete šta takova, molim vas, izvolite mi jošte i to reći.

I zbilja sam na ovo pitanje dobio odgovorâ, kojima sam se obradovao. To je način, kojim se g. inspektor brine za prehranu siromašne školske mladeži, pa kupanje školske djece, što je oboje specijalno njegov t. zv. „Steckpferd”. Napokon sam doznao i to, da grad Basel svoj školskoj djeci bez razlike daje badava sav za nauk potrebni školski pribor.

Ovako kako sam svoju stvar obavio sa Tuchschiidom, činio sam skoro posvuda sa školskim oblastima. Poslije njihovih informacija išao sam hospitovati u škole, i potražio sam – gdje sam ih imao – kapacitete pojedinih struka, da se s njima porazgovorim o njihovu specijalnome studiju.

U Baselu sam bio u školama već prije, nego što sam došao g. Tuchschiidu. Stoga sam se sada zahvalio za njegovu dobrotu i htjedoh poći; no on mi reče u prijaznu smješku:

„Ja sam vama, gospodine, vrlo rado učinio, štogod sam samo mogao. Ali sada bih i ja vas nešto zamolio”.

– Molim: izvolite samo!

„Bi li sada jošte koji čas mogli vi meni žrtvovati”?

– Od srca rado. Izvolite samo reći: čime vam mogu poslužiti?

„Hvala! Molim izvolite jošte malo sjesti”!

Sjedoh, a sjede i g. Tuchschiid; ali na moje veliko čudo, ne više od mene na protivnoj strani stola, već tik uz mene.

„Oprostite, dragi gospodine”! reče mi, „što vas uznemirujem; ali ja se ne mogu s vama rastati, a da vas prije nešto ne upitam. Ja sam doduše tim pitanjem indiskretan; ali, nadam se, dragi prijatelju, da mi vi ipak ne ćete s toga zamjeriti. Ta, mi smo kolege, pak nije potrebno da bar u zvaničnim stvarima jedan od drugoga skrivamo tajne. Ali, prije nego li vam kažem, što od vas baš želim, dozvolite mi – molim vas – da vam kažem, što me upravo nagoni na to”.

– Izvolite, molim!

„Kako vam je poznato, Basel je točka kroz koju prolazi gotovo najveći dio prometa i to ne samo između pojedinih zemalja Evrope, već i Amerike, a i drugih dijelova svijeta. Švicarska je već odavna na glasu radi svoga naprednoga školstva. Stoga u nju, a osobito u Basel, mnogo dolaze stranci, da naše prilike upoznadu. Ja ih imadem svaki dan oko desetak. Vi ste danas sedmi, a do noći tražit će me, sigurno, jošte dvojica-trojica. I bilo ih je do sada kod mene gotovo iz svijetu poznatih zemalja svijeta. Tako isto i

najraznijih zvanja i staleža: od najvećih učenjaka, pa do glupana, umjetnika školnika razna soja i kova, veleindustrijalaca, posebnika, trgovaca, obrtnika, gospodara, i dr. No kod sviju njih opazio sam jedno: svaki se je interesirao samo za koju stvar. Jedan se je n. pr. zanimao samo za školske klupe; drugi za školske podove; treći za loženje, rasvjetu ili ventilaciju škola: četvrti za školske zahode; peti za školska kupališta; šesti za gimnastičke dvorane i igrališta; sedmi za gradnju školskih zgrada i za raspored prostorija u njima; osmi za ova ili ona učila; deveti za ovaj ili onaj naukovni predmet; deseti za ovu ili onu školsku uredbu, i t. d. Ali vi ste mi do sada prvi, koji se interesirate gotovo za sve, o čemu se u današnjemu školstvu uopće može govoriti. To me posve prenerazuje. Dajte s toga, molim vas, recite posve otvoreno: kako je došlo do toga, da ste se vi za sve zainteresovao i u sve se tako intenzivno uputio? To je ono moje prvo pitanje; a uzrok mu je evo ovaj: Vi ste opazili, da sam vam na neka pitanja odgovorio slabo, a na druga da sam vam odgovor dapače ostao dužan. To su većinom stvari najnovije moderne pedagogije. Nijesam vam mogao o njima govoriti; jer ih mi još nemamo. Nemamo ih pako zato, jer smo se uslijed toga, što smo negda bili u školstvu prvaci, precjenjivali, držeći da smo to još i sada. Nije[s]mo se brinuli o tome, što i kako drugi rade. Ali, kako opažam iz toga; gdje, što i kako ste vi na svojem dosadašnjemu putovanju našli, drugi su zbilja radili i napredovali su, pak su nas i pretekli. Hvala vam od srca, koji ste me na to upozorio. Ja ću učiniti sve, što mogu, da tu pogrešku čim prije popravim. U to ime biti će mi sada prvo, da među svojim učiteljstvom potražim kojega – vas. Morat ću se doduše zadovoljiti s mnogo manjim, naime biti ću veseo, nađem li ih, koji se uopće budu htjeli dati truda, da se upute u moderne napredne školske uredbe. Ja vam pako, gospodine, jamčim, da dotični naši učitelji ne će u to ime trebati prikraćivati svoje obitelji, nego će oni, a s njima i one, dobro osjetiti, da mi zaista znademo i cijeniti i poduprijeti onoga, koji radi za dobru stvar naroda”. – „Šteta”, zaključi, napola u šali, „što nijeste Nijemac, zarobili bismo sada Vas, pak ne bih morao istom tražiti drugoga”.

Poslije toga proveo me je g. Tuchschnid gradom, pri čemu me je upozorio na vrednije znamenitosti. Zatim smo se svratili u jednu reštauraciju na večeru. Tom sam mu zgodom posve potanko odgovorio na ono njegovo pitanje. Napokon me otpratio do mojega hotela. Na rastanku zamolio me je: neka naše današnje poznanstvo primim i držim kao – prijateljstvo. Tu za mene odličnu ponudu primio sam od srca rado; jer mi je bila dokazom, koliko želi popraviti svoju skroz nehotičnu prvobitnu zabludu: bojazan sam ja, jer sam Hrvat „aus Agram irgend wo unweit von der türkischen Gränze”, – Balkanac, koji je prodahnut zanosom za „viteška” djela svojih pređa – hajduka-„junaka”... u isto vrijeme, dok ti se ropski klanja, ponizno metaniše, lukavo se smije, pa uz to s tobom jede i pije, u srcu za te tri ljute guje grije i svaki čas ruku za kuburom i bodežom pod haljinu krije – – – kako mi je to u srdačnu razgovoru kod večere sasvim iskreno objasnio. – Vrlo mi je teško bilo rastati se iz ovoga dragoga društva; no morao sam ranije na počinak; jer mi je sutra trebalo dobro podraniti za put u

BERN.

Već na putu opazio sam bregove pune snijega. U Bernu me dočekaio pljusak kiše. Kako sam bio već izmučen od puta, uvidio sam namah, da mi u Bernu ne može u ovim prilikama biti duga opstanka. No ipak učinih, što sam mogao. Šef gradskoga školstva, općinski savjetnik Rud. Schenk protumačio mi je školske uredbe u gradu i u kantonu Bern; objasnio mi je – u koliko mu je bilo moguće – njihove prilike obzirom na pojedine točke mogega programa studija; dao mi je potrebne mi spise o njihovu školstvu; informirao se je o našim školskim prilikama, te o mojem dotadašnjem putu, radu kod kuće, pak o tome, što i kako namjeravam, kad se vratim sa ovoga putovanja.

„Vi već sigurno znadete, kako se vaše znanje i iskustvo sa ovoga putovanja namjerava upotrijebiti, kad se sada vratite kući”? upita me.

– Ja putujem samo iz vlastite pobude, odgovorim.

„Ali nije moguće: i na vlastite troškove”?

– Pa ipak jest!

„A zar ste vi hrvatski učitelji tako sjajno plaćeni, da možete putovati na svoje troškove”?

Rekoh mu, kolika mi je plaća.

„I vi uz tu kukavnu nagradicu ovako daleko putujete bez svake pripomoći i zemlje i grada, a znajući, da vam se žrtve, što ih vaša obitelj i vi za to doprinosite, ni poslije ne će nagraditi ničim drugim, van time, što se nadate, da vam se barem ne će zakratiti, da ono, čime ste se golemim svojim studijama tako obilno okoristili, u svojoj školici upotrebite”?

– Jest, tako je. Mene na sve žrtve za moje studije ne nukaju čisto nikakove druge ni želje ni nade. Moj je sav užitek u dobroj stvari, za koju se žrtvujem.

„Gospodine! svijet ne može propasti, doklegod imade na njemu heroja; a vi ste jedan od ovih, i to heroj najplemenitije vrste. Ja vam se zaista divim i čestitam vašoj domovini”!

Jošte sam pohodio ovdje „Švicarsku permanentnu školsku izložbu”. Iz nje se školama bez svakih troškova posuđuju potrebna učila, a učiteljstvu knjige. Kada se je 1884. počelo knjige posuđivati, reklo se je: „Ah, ta učiteljstvo ništa ne čita!” Da se to dokaže, spomenulo se je sudbinu negdašnje kantonalne učiteljske knjižnice, koju se je rad toga, što ju se nije rabilo, moralo razdijeliti. No pogrješka je očevidno bila u knjižnici. Pokazuje se, da učiteljstvo daje prvenstveno najnovijim pojavama literature, što se može pojmiti, a i samo odobriti. Za ropotariju je i onako – ropotarnica. – To bi mogle na umu imati i neke knjižnice u gradu Zagrebu.

U škole Berna nijesam išao; jer me je nevrjeme odavle prije reda otjeralo u

LUZERN.

Po mojemu ukusu ovo je uz Nürnberg jedan od najljepših gradova, što sam ih do sada vidio.

Nürnberg mi se sviđa; jer usred žurbenoga poslovanja života našega strijelovitoga vremena ne odrazuju se zaista nigdje na svijetu tako čarovito prošli, krasotama obasjani dani pričâ iz uspomena – nema bogatih kulturnih epoha, kao u njemu. Nigdje nije usrdnije zagrljena sijeda prošlost sa zelenim životom, nego u ovom starom, gostoprivnom gradu. Kada sam g. 1902. Nürnberg prviputa upoznao, lako sam pojmio, zašto su strani učenjaci taj grad, časno nazvali „Schatzkästlein des deutschen Reiches”.

Luzern pako jest glavno stjecište stranaca, koji dolaze u Švicarsku. On privlači svojim vanredno slikovitim položajem. Leži ondje, gdje Reussa istječe iz Vierwaldstättskoga jezera, koje je veličajnošću i mnogostranošću svoje obale i bregova, koji okružuju, jedno od naj slikovitijih jezera ne samo u Švicarskoj, nego i u Evropi. Uz to je i ovaj gradić od nešta preko tridesetak tisuća stanovnika kao malo koje drugo ovoliko mjesto upravo krcat raznih vrijednih znamenitosti.

No dok se vrli čitatelji, prenesavši se barem u duhu među krasote i znamenitosti Luzerna, naužiju naslade, neka me za kratko vrijeme dobrostivo ispričaju, da se već poznatim svojim načinom o prilikama školstva u gradu i u kantonu Luzernu porazgovorim sa direktorom gradskoga školstva, gradskim savjetnikom g. E. Decloux-om.

Oboružavši me zatim jošte potrebnom literaturom o svojem školstvu, otputio me je g. direktor u primarnu, sekundarnu i produžnu školu rektora Karla Egli-a. Tu sam hospitovao: kod obuke risanja u najvišem djevojačkomu, a zatim dječaćkomu razredu sekundarne škole, u potonjem razredu i kod obuke u kemiji, te kod gimnastičke obuke jednoga razreda.

Od sviju hrvatskih pjesnika mojoj je duši najbliži i srcu najdraži „pjesnik sirotâ” Andrija Palmović, a volim ga poglavito s toga, jer niti njega, pa žalibože jošte niti danas, naš narod pravo ne shvaća, a kamo li da mu divni rad dostojno cijeni. I taj osjećaj, što ga u duši imam spram svoga ljubimca pjesnika, obuzimao me je sve većma, što sam se iz Lucerna željeznicom bliže primicao u

ZÜRICH.

A što je uzrok tome? Kao što je s pjesnikom Palmovićem u našem narodu, tako je i sa Ivanom Henrikom Pestalozziem u pedagoškome svijetu. I njega stara pedagogija, pa ta i današnjega vremena, prikazuje sasvim krivo; ona njega pozna samo kao jednoga od prvaka za unapređenje duševnoga uzgoja mladeži. Istom moderna „Kunstpedagogija” popravila je tu njemu od stare pedagogije nanešenu krivicu; upozorivši na dokaze iz

njegovih spisova i ostaloga rada, da je on posve dobro znao, da je „zdrava duša samo u zdravu tijelu”, pak da se je prema tomu posvema brinuo, kako bi uzdržanjem ravnojesja u tjelesnome i duševnome razvoju svoje mladeži oživotvorio princip harmonijskoga uzgoja njezinog bića. I u svemu drugomu drži Pestalozzija jednim od najboljih svojih uglednika moderna „Kunstpädagogija”, kojoj sam ja svom dušom odani privrženik i u čijoj sam misiji ovo svoje putovanje baš i poduzeo. No jošte je jedno, rad čega je Pestalozzi osobito prirastao srcu i duši mojoj; a to je, jer je sav rad i život posvetio time, što ga je izveo prema svojoj anđeoskoj devizi: „Sve biti drugima, ništa sebi”.

S čuvstvima duboko ćućenoga pijeteta upravio sam stoga prve svoje korake na tlu Pestalozzijeva rodnoga grada k spomeniku ovoga velikoga čovjeka i školnika, što je u krasnim nasadama perivoja pred školskom zgradom Linthescher-ovom. Ona je na desnoj strani 1 km duge Bahnhofstrasse. Ovom se od kolodvora dolazi do Züriškoga jezera, iz kojega Limmata protječe tim lijepim gradom.

Odavle sam krenuo u „Švicarski zemaljski muzej”. On je jedna od sjajnih točaka grada. Prostorije su mu prekrasne. Tu me je najvećma zanimala soba iz vremena renaissance, uređena namještajem iz kuće Pestalozzijeve u Chiavenni (1585).

Zatim sam se otputio u „Pestalozzianum”, glasovitu švicarsku zbirku učila. Tu sam u čitaonici našao svu silu kolega i kolegica. Primiše me onom prijaznošću, koju sam na ferijalnome tečaju u Jeni 1902. spoznao kao karakteristiku naobraženoga učiteljstva slobodne republike Švicarske. Provedoše me kroz sve prostorije, nakrcane bogatim zbirka. Bio sam u svome elementu, razgovarajući se s njima.

Gdje mi je samo bilo moguće, ja sam na svojim putovanjima nastojao, da upoznam izložbe i zbirke školskih učila. Od svega, što sam vidio, mogu po duši reći, da najviše vrijedi novi „Austrijski školski muzej” u Beču, „Izložba učila i školskoga namještaja” u Münchenu (Blumenstrasse, 28), pak „Pestalozzianum”. Da ne spominjem drugoga, našao sam u njemu gotovo svu do tada objelodanjenu mnogobrojnu literaturu o modernome umjetničkom pokretu u uzgoju.

Razgledavši sve zbirke, dobio sam od uprave potrebne izvještaje i druge spise o „Pestalozzianumu”.

Više kolega pošlo je samnom zatim u jednu restauraciju. Tu smo večerali i sproveli večer u najugodnijemu razgovoru. Njih je većina također bila već kojgdje u tuđini; jer Švicarska vrlo mnogo izašilje svoje učiteljstvo radi naukâ u inozemstvu. Stoga se i oni, kao i svi drugi, kad su čuli, da ja putujem na svoje troškove, nijesu mogli tome da načude; ali kad sam im ispričovijedao, kako je do toga došlo, pak su saznali, da sam posve slobodno mogao prokušavati u svojoj školi napredne školske uredbe, tad su napokon mogli da shvate i moju požrtvovnost, a i liberalnost mojih školskih oblasti ugodno ih je iznenadila. Poslije mi je sa više strana javljeno, da su se i njihove školske oblasti povele za ovim krasnim primjerom, pak su svojem učiteljstvu, u kojega su se napredni

rad mogle pouzdati, dale također potpunu slobodu, i zgodu da pokuša razne napredne pedagoške ideje i moderne školske uredbe. Ne dvojim ni najmanje, da je to, što su se za tim uzornim primjerom povelili i oni, koji nas kulturom inače visoko natkriljuju, za opću kulturu čovječanstva putem prosvjete urodilo samo najboljim plodovima.

Sjutradan sam pohodio školsku oblast grada Züricha. Prvi tajnik ove, g. Naegeli, dao mi je potrebne informacije, izvještaje i ine spise, pak legitimaciju za hospitovanje u gradskim školama. Gosp. B. Fritschi, predsjednik gradskoga školstva, nalazio se je tada na studijama školstva u Engleskoj.

O zavodima pako u Zürichu, koji spadaju pod zemaljsku upravu ovoga kantona, kao i školskim prilikama u samome kantonu, dao mi je, u ravnateljstvu kantonske uzgojne oblasti nužne obavijesti i programe g. F. Zollinger. Njemu me je preporučio man[n]heimski školski savjetnik g. dr. Sickinger. Baselski pako škol. nadzornik g. Tuchs Schmid-Warth preporučio me je vođu švicarskoga učiteljstva Nationalrathu g. Friedr. Fritschi-u.

Sva mi ova gospoda preporučiše, da pohodim škole na Hirschengrabenu (Seefeldstrasse, V, 58) i na Bühlu (Zürich, III). I zaista: imao sam šta da vidim. Kako školske zgrade svojim uređenjem, namještajem, tako i zbirke učila, a i sav nutrašnji školski uzgojno-obrazovni rad, sve je to upravo uzorno. Vidjevši sve to, mogao sam posve dobro pojmiti, zašto me je kustos „Švicarske permanentne izložbe učila” u Bernu onako zanosno po nekoliko puta upozorio na tabelu, na kojoj je grafičkim načinom bilo predočeno, kako Švicarska od svih civilizovanih država razmjerno najviše troši na školstvo i prosvjetu, jer poreza u krvi i u novcu za oružanu silu treba samo u toliko, u koliko joj je ova nužna za održavanje unutrašnjega mira.

Napokon sam pohodio učitelja g. Ed. Oertli-a koji službuje u školi Neumünsterstrasse, Zürich, V. On je jedan od prvih švicarskih stručnjaka za početnu obuku u ručnome radu. Njegovu nagrađenu radnju o tome objelodanilo je pod naslovom „Handarbeit für Elementarschüler” (naklada Art. institut Orell Füssli, Zürich) u tri sveska za prve tri školske godine „Švicarsko društvo, koje unapređuje ručni rad za dječake” uz novčanu pripomoć „Švicarskoga opće korisnoga društva”. – Već u „Pestalozzianumu” protumačio mi je g. Oertli tamo izložene razne sisteme ručnoga rada, kao züriški, koji je za prva tri godišta upriličen prema spomenutom djelu Oertli-eva, a za ostala godišta prema djelu „Illustrierte Lehrgänge für den Unterricht in Knabenhandarbeit”, von Heinr. Hiestand, Zürich, IV.; pariški; leipziški (direktor seminara za dječaćki ručni rad dr. Alwin Pabst); berlinski (direktor dr. Jesson); charlotenburški; strassburški; švedski (slöid) i münchenski. – Hospitajući kod Oertli-eva obučavanja, utvrdilo se je u meni posve dobro mnijenje, što sam ga o švicarskome sistemu ručnoga rada stekao, prisustvujući u školi na Bühlu obuci u modelovanju, koje je jedan ogranak švicarskoga sistema ručnoga rada i čime se ovaj dovodi u najužu vezu sa obukom u modernome risanju i u drugim nastavnim predmetima.

I spomenuta gospoda od školskih oblasti züriških, i tamošnji vrijedni sudrugovi s kojima sam se upoznao, a i ja sam, – svi smo žalili, što radi kratkoće mogega boravka u Zürichu ne mogu da upoznam jošte mnogo toga i dobra i korisna, čime njihovo školstvo tako obiluje. No ja sam morao dalje. To je bilo i razlogom zašto sam prosljedio put u

ST. GALLEN

gdje sam od srca želio, da vidim rad g. dra. Ulricha Diema, koji je najvažniji moderni prepovoditelj [*sic!*] risarske obuke u Švicarskoj, a svojim književnim djelima, navlastito temeljnim „Grundlage des Gedächtniszeichnens” jedan je od savremenih prvaka uopće na ovome polju.

Kod njega sam vidio primjer: kolika je šteta, što ovaj vanredno spremni i energični mladi moderni školski radnik mora da svoju snagu troši i u to, da se od'rva gotovo bezočnim nasrtajima uslijed zle sudbine nadređenoga reakcionarca Puppikoffera.

Odavle preko Bregenza i Lindau-a na Bodenskome jezeru preko Alpa otputovah u

MÜNCHEN.

Po želji vladinoj pozvala je god. 1900. uprava „Saveza hrv. učiteljskih društava” u „Savezu” udružena učiteljska društva, neka u svojim skupštinama rasprave minimalnu naučnu osnovu za hrvatske pučke škole od g. 1895., pa neka izjave: da li ona odgovara savremenome stanju pedagoške znanosti i prilikama i potrebama našega naroda i škole; a ako ne odgovara, kako ju se imalo promijeniti? – Društva su svoje rezolucije podnijela upravi „Saveza”. Ova je to pitanje stavila na dnevni red onogodišnje opće skupštine „Savezove”.

Čuo sam jednoga gospodina, koji imade vrlo odlučnu riječ u našim školskim stvarima, kako je s bagatelanjem govorio o ešofiranju našega učiteljstva za ovu povjerenu mu zadaću. Tvrdio je, da je najbolja nastavna osnova valjan učitelj, a gdje njega nije, da je uzaludna i najbolja osnova. Ja sam mu na to odvratio, da je valjan učitelj ne samo najbolja osnova, već i štaviše i najbolja škola; no za ovo da treba veoma mnogo: ponajprije je nužno, da je učitelj – uzgajatelj, poput svakoga drugoga umjetnika, za svoj poziv Bogom posebice nadaren; zatim, da se on za taj poziv temeljito spremi; i napokon, da mu se svjema potrebnim uredbama omogući raditi onako, kako treba. U ime potonjega jedno je od najvažnijega, da se učiteljima za uspjeh njihova uzgojno-obrazovnoga umjetničkoga rada dade potpuna sloboda, bez koje onoga ne može da bude. Ako bi pako to sve bilo, da onda, dakako, ne bi trebalo ni nastavne osnove, ni učevnih knjiga, štaviše za pogodna vremena niti same školske sobe, kao što je nije trebao niti Platon.

„No takve prilike nijesu kod nas, niti će ih igda igdje biti.”

„Zato moramo, da štetu uslijed nedostataka, što ne može biti tako, barem donekle nadomjestimo umjetnim sredstvima, a među te spadaju: školske zgrade, nastavne

osnove, učevne knjige, učila i dr., i što su ta sredstva savršenija, to su uz učiteljstvo, kakvo nam je moguće imati, zajamčeni i bolji uspjesi škole. Dužnost nam je dakle nastojati, da ta sredstva budu što bolja.”

Ovo moje mišljenje bilo je i uvjerenje svega hrvatskoga učiteljstva. Ono je pregnulo svom svojom snagom, da povjerenju mu zadaću prema svojim prilikama i mogućnosti što bolje riješi. Dr. Turić držao se je dužnim, da našem učiteljstvu taj posao, koliko je mogao, olakša. Objelodanio je u „Napretku” najprije „Teoriju”, a zatim „Nacr” nastavne osnove. Međutim, držim, da svojim trudom nije uspio. Ja sam se mnogo trsio, da se okoristim njegovim pisanjem; ali „Teoriju” sam mogao shvatiti istom iza kako sam ponukom svojega čestitoga prijatelja, poslije kr. školskoga nadzornika g. Vukovića, u Reinovoj „Pedagogijskoj enciklopediji” proučio članak o teoriji nastavne osnove. Turićev pako „Nacr” morao sam apsolutno baciti.

Kako je bilo samnom, tako je bilo valjda i sa ostalim našim učiteljstvom, samo što većina ovoga nije mogla doći do onoga članka u Reinovoj pedagogijskoj enciklopediji. Time si barem tumačim ono, što se je poslije dogodilo, a evo, što je bilo:

Za izvjestitelje ob ovome pitanju na skupštini prijavila su se dva naša najuglednija tada pedagoga dr. Turić i Ljudevit Dvorniković. Bili su jedan drugome posve oprječni i u principu i konzekvencama.

Bio sam zaista vrlo ljubopitljiv: kako l' da li će se predsjednik „Saveza” prof. Basariček provući između ove Scille i Karibde? Moram priznati, da je on to učinio upravo majstorski. U konferencijama prije skupštine dao je najprije raspraviti „principe”. Prema prihvaćenim principima imao se je za skupštinu složiti konkretan prijedlog. Kako li su se prenerazili i Turić i Dvorniković, kad je mjesto njihovih elaborata predloženo nešto posve drugoga.

„Gosp. predsjedniče!” upitao je dr. Turić, „molim vas, a tko nam ovo predlaže?”

„Jeste li vi član kojega u ‘Savezu’ udruženoga učiteljskoga društva?” upitao ga je na to prof. Basariček.

„Jesam.”

„Imadete li kao takav pravo ovdje šta predložiti?”

„Imam.”

„E, onda valjda imade to pravo i svaki drugi član ma kojega u ‘Savezu’ udruženoga društva, pak pošto sam ja i g. društveni tajnik Kirin članovi jednoga takvoga društva, mislimo, da i mi imademo to pravo i na temelju toga prava predložemo evo ovaj nacrt, izrađen na temelju principâ, što ih je usvojila konferencija. Konferenciju pako molim, neka odluči, prima li ovaj nacrt, što ga predložemo, za podlogu rasprave u glavnoj skupštini?”

Konferencija je, dakako, primila nacrt predsjednikov i tajnikov. Gospoda pako Turić i Dvorniković, valjda samo s toga, da svaki od svojega elaborata spasi barem ono, što se uopće još mogne spasiti, primiše izvjestiteljstvo na skupštini. I sad se je dogodilo nešta, čemu valjda niti slična, a kamo li ravna, nijesam do sada još nigdje našao: gospoda izvjestitelji onim znanstvenim uvjerenjem i žarom, kojima su se oboruzali, da jedan protiv drugoga brane svoju stvar, izvoštili su na skupštini pobjedu njihovima posve oprječnoj stvari Basariček-Kirinovoj.

Dvorniković je zatim prešao u Bosnu.

Turiću je pako za nagradu, što je od vuka postao janjetom, povjereno, da o prihvaćenome nacrtu osnove napiše komentar. Ali već za kratko vrijeme Turić javlja Basaričeku, da otklanja prihvaćenu zadaću: jer da je skupštinom usvojeni nacrt osnove, za koji je na skupštini sam vojevao, protivan njegovu uvjerenju. On dapače šalje i opsežnu vrlo oštru kritiku toga nacrta; no Basariček te kritike ne objelodanjuje u „Napretku”.

Tako se odigrala ta komedija.

*

Na ferijalnome tečaju u Jeni g. 1902. slušao sam predavanje dra Reina iz opće didaktike. Jedna od najvažnijih partija toga predavanja bila je ona o teoriji nastavne osnove. Poslije toga sam ob istome pitanju proučio više djela, od kojih ovdje spominjem samo neka najvažnija: Dörpfeld „Grundlinien einer Theorie des Lehrplans”; Grüllich „Lehrplan für die einfache Volksschule. Ein Beitrag zur Methodik der Volksschule”; Kockel „Lehrplan für die einfachen Volksschulen des Königreichs Sachsen”; „Grundlehrplan der Berliner Gemeindeschulen”; dr. G. Kerschensteiner „Betrachtungen zur Theorie des Lehrplanes”.

Budući da sam i pitanje o nastavnim osnovama imao u programu svojih studija, nastojao sam da svagdje, gdje god je to bilo moguće, kuda sam na svojim putovanjima došao, dobijem informacije i podatke od najboljih stručnjaka u ovoj stvari. Zato mi je u Münchenu bilo glavnom zadaćom, da se i o nastavnim osnovama porazgovorim sa jednim od najvažnijih autoriteta u ovoj stvari, šefom gradskoga školstva školskim savjetnikom drom. Kerschensteinerom³⁴, koji je i inače kao školski organizator jedna od najodličnijih savremenih pedagoških ličnosti u Njemačkoj. On je bio učitelj, pak je uslijed svojega vanredno odličnoga rada postao školskim savjetnikom, šefom školstva grada Münchena. Tu si je stekao takvih zasluga, da mu je vrhovna školska oblast

34 Georg Kerschensteiner (1854. – 1932.), njemački pedagog, začetnik pokreta radne škole. Od 1895. do 1918. bio je gradski školski savjetnik u Münchenu, gdje je pokušavao svoje reformske pedagoške ideje provesti u praksi. Iako po matičnom obrazovanju usmjeren na prirodne znanosti (studirao je matematiku i prirodne znanosti), objavljuje brojna pedagoška djela (više od 30 samostalnih djela i preko 100 članaka i rasprava). Kerschensteiner polazi od činjenice da je svrha javne škole, a time i odgoja uopće, odgojiti „upotrebljivoga građanina”.

nedavno podijelila odlikovanje, koje zapada samo najvrednije trudbenike za unapređenje narodnih duševnih dobara, naime časni naslov „Studienrata”.

Jedan naš vrlo ugledni književnik pripovjedio mi je u vrijeme, kadno je umro naš dr. Franjo Rački, kako su u redakciji „Obzora” bili svagda upravo sretni, kad je on među njih došao. Ako im i nije donio koji svoj članak, koji su im svagda bili dragocjeni, članovi su uredništva u ono nekoliko časova, što su ga slušali, dobili toliko raznih pobuda, da su list kroz više dana mogli opskrbiti valjanom građom.

Takvom snažnom individualnošću čini se meni dr. Kerschensteiner. U ono nešto preko pol ure, što sam s njime razgovarao, dobio sam toliko krasnih pobuda, da ih za svoga vijeka ne bih mogao sviju izvesti, kad bih u najboljim za to prilikama radio snagom ma i desetorice neumornih marnika.

Upoznao me je sa svojim znanstvenim istraživanjima dječje duše. Sedam potpunih godina bavio se je sabiranjem i proučavanjem građe. Plod tih studija jest djelo „Die Entwicklung der zeichnerischen Begabung. Neue Ergebnisse auf Grund neuer Untersuchungen von Studienrat Dr. Georg Krschensteiner, Stadtschulrat von München gem. Wissenschaften zu Erfurt. München, Druck und Verlag von Carl Gerber, 1905.” – Ja sam to djelo sa djelom „Kinderzeichnungen bis zum 14. Lebensjahr. Mit Parallelen aus der Urgeschichte, Kulturgeschichte und Völkerkunde. Dazu 169 Figuren aut 85 Tafeln und 18 Tabellen im Text von dr. phil. Siegfried Lewinstein. Mit einem Anhang von Dr. phil. LL. D. Karl Lamprecht kgl. sächs. Gech. Hofrat und Professor an der Universität Leipzig. R. Voigtländer's Verlag in Leipzig, 1905.” – potanko prikazao u članku „Stogodište djeteta”, objelodanjenu u „Dnevnome Listu” od 14., 15. i 17. veljače 1906.

Veoma sam se obradovao, što sam u ovako umnomu i uvaženomu pedagogu, kakvi je dr. Kerschensteiner, našao jednoga od najodlučnijih pobornika moderne pedagoške struje, kojoj sam i ja odan svom dušom. Ona nastoji, da uzgoj preporodi time, što bi ga vratila na kolotečinu prirode i to prirode ili naravi uopće te prirode gojenčeve napose. Od te kolotečine je uzgoj na stramputicu navrnula sadanja učevna škola, koja stožerom svojega rada ne drži gojenca, već ono enciklopedijsko znanje, kojim se – po mnijenju pedagogâ te stare škole što ju kod nas nastupaju „pedagozi” zagrebačke učiteljske škole: Pejnović-Basariček & cons. – pitomca i odgoja. Faktično pako njime ga se pretvara u neke vrste leksikona univerzalnoga zvanja, što nije ni samomu sebi niti ikome drugome od ma i najmanje koristi. Svjema nam je, naime, i odveć dobro poznato, da nam t. zv. školsko znanje služi samo za ispite, koji nam omogućuju, da se uspne na stepenicu ljestava, kojom se kod nas dolazi do – kruha. Za potrebe pako praktičnoga života pribavljamo si znanja i sposobnosti posebnim, vanškolskim trudom.

Zato su Kerschensteineru alfa i omega zakoni, po kojima se zbiva razvitak života prirode uopće, a u ovome osobito razvoj života čovjekova, t. j. zakoni, po kojima se harmonijski razvija tjelesna i duševna narav čovječjega bića. U okviru tih općenitosti

razlikuju se pojedini ljudski individui međusobno specijalnom svojom darovitošću, a u toj su – kako svojim istraživanjima dokazuje Kerschensteiner – kod samo pedesetero djece jednoga školskoga razreda „razlike, veće nego li su razlike oblika među crvkom, što gmiže u prahu i orlom, koji se ziblje u zračnim visinama, među smeđom algom u sjevernome moru i cvatućom orhidejom tropske prašume.”

O svemu tomu poučava nas najbolje psihologija uopće, a naročito njezina – za nas školnike najvažnija – grana, t. zv. psihologija djeteta. Zato mi je, pobudom dra. Kerschensteinera, kad sam se poslije ovoga putovanja vratio kući, bilo najprečom potrebom, da uz najvrednija djela iz psihologije uopće (Jodl: *Lehrbuch der Psychologie*; Rehmke: *Lehrbuch der allgemeinen Psychologie*; Ebbinghaus: *Grundzüge der Psychologie* i Höfding: *Psychologie in Umrissen*) proučim literaturu o psihologiji djeteta (Sully-Stimpfl: *Untersuchungen über die Kindheit*; Tracy: *Psychologie der Kindheit*; Preyer: *Die Seele des Kindes*; Compayré: *die Entwicklung der Kinderseele*; Sigmund: *Kind und Welt*; Hartmann: *Die Analyse des kindlichen Gedankenkreises als die naturgem. Grundlage des ersten Schulunterrichtes*; Key E.: *Das Jahrhundert des Kindes*; Baldwin: *Die Entwicklung des Geistes beim Kinde und bei der Rasse*; Ziehen Th.: *Die Geisteskrankheit des Kindesalters mit besonderer Berücksichtigung des schulpflichtigen Alters*, i *Die Ideenassoziation des Kindes*; Ament; *Die Entwicklung v. Prechen und Denken b. Kinde*; Hellwig: *Die vier Temperamente bei Kindern, ihre Ausserung und Behandlung*; Erdmann: *Die Psychologie des Kindes und der Schule*; Oppenheim: *Entwicklung des Kindes, Vererbung u. Umwelt*; Gross: *das Seelenleben des Kindes*, Lvinstein: *Kinderzeichnungen bis zum 14. Lebensjahr*; Hall: *Ausgewählte Beiträge zur Kinderpsychologie und Pädagogik*; Stimpfl: *der Wert der Kinderpsychologie für den Lehrer*; Nausester: *Das Kind und die Form der Sprache*), pak najvažnija djela iz t. zv. liječničke (zdravoslovne) pedagogije (Strümpell: *Die pädagogische Pathologie oder Lehre von den Fehlern der Kinder*; Demoor: *Die anormalen Kinder und ihre erziehl. Behandlung in Schule und Haus*; Trüper: *Die Anfänge der abnormen Erscheinungen im kindlichen Seelenleben*; Koch: *Die psychopathischen Minderwertigkeiten*, i *Das Nervenleiden in gesunden und kranken Tagen*; Ziehen Th.: *Die Geisteskrankheit des Kindesalters*; Gutzmann: *Das Stottern und seine gründliche Beseitigung*, *Übungsbuch i. Anschluss an „Stottern u. s. gründliche Beseitigung”*, i *Über die Verhütung und Heilung der wichtigsten Sprachstörungen*; Heller: *Grundriss der Heilpädagogik*; Forel: *Die sexuelle Frage*).

Uz to sam i dalje pratio specijalnu literaturu o nastavnim osnovama, pak sam proučio knjigu: Dr. R. Seyfert: *Zum Lehrplane*. Verl. von A. Kahn, Leipzig; pak više rasprava o tome u raznim njemačkim školskim časopisima, od kojih spominjem naročito one „*Neue Bahnen*”.

Da se uvjerim, kako se principi pedagoške znanosti izvode u praksi münchenskih učevnih zavoda, uputio me je školski nadzornik g. Schmidt, sporazumno sa drom Kerschensteinerom, što da si u njihovu školstvu pogledam, uvaživši, da su mi za to mogla biti na raspolaganje samo dva dana.

Jutrom prvoga dana pošao sam u školu na Haimhausen-strasse. To je jedna od najmodernije uređenih školskih zgrada u gradu Münchenu. U Ljubljani su stijene školske zgrade kod sv. Ane izvana „ukrašene” raznim napisima. Sa vanštine pako stijenâ ove münchenske škole čita se plastičkim slikama umjetnički prikazane krasne prizore iz običnoga dječijega života, pak najkrasnije momente iz dječici najmilijih priča i pripovijesti, kao što su: ona o „Ivici i Marici”, o „Crvenkapici” i sl. – Grad München troši za gradnju i namještaj škole dvostruko kao Hamburg. Tome se nije ni najmanje čuditi: U Münchenu bo [*sic!*] je šefom školstva učenjak-stručnjak najodličnijih sposobnosti, dr. Kerschensteiner; a u školskoj upravi Hamburga jošte uvijek imade važnu riječ školski savjetnik dr. Stuhlmann, od glave do pete najsuhoparniji birokrata. Škola je pako živi organizam i može da buja samo ako ju prodahnjuje život svojom toplotom i svjetlošću; a kako da nekome nešta dade onaj, tko toga sâm nema? – Direktor ove škole pokazao mi je školsku zgradu iznutra, njezino uređenje, namještaj, zbirke učila, kupaonicu i dr. Zatim me je odveo u školske radionice. Tu sam sproveo cijeli ovaj dan motreći, kako gg. Grossmann i Berger praktično obučavaju mušku mladež viših razreda u ručnome radu, jedan drvom, a drugi kovinama. Oni su u ovoj stvari stručnjaci prvoga reda, a i grad od svoje strane čini sve u najvećoj mjeri, da se ručni rad u školama grada Münchena što bolje upotrijebi u uzgojne svrhe. I münchenske su uredbe u ovome sada zaista među najnaprednijima, što sam ih uopće igdje našao. – Pred večer ovoga dana odvela su me ova gospoda u školu na Elisabethenplatzu. Tu su radionice za praktičnu obuku u ručnome radu (drvom i kovinama) mladeži produžnih škola. Uz te su radionice i veoma bogate tehnološke zbirke nabavljene troškom od 32.000 maraka; jer u münchenskom se školstvu provodi princip zornosti obuke tako krasno, kako to nijesam našao gotovo nigdje drugdje. Tu sam prisustvovao teorijskomu tumačenju i praktičnome radu gg. Bergera i Grossmanna münchenskim učiteljima, koji se na posebnome tečaju kod njih pripravljaју za obučavanje u produžnim školama. (Dr. Kerschensteiner: *Die gewerbliche obligatorische Fortbildungsschule*. Verlag C. Gerber, München). – Poslije predavanja u tečaju večerala smo sva trojica u jednoj pivani. Tu smo uz izvršni „Münchener” večer sprovedli u najugodnijem razgovoru i zabavi.

Sjutradan sam u školi u Wilhelmstrasse pogledao t. zv. „živa učila za zornost obuke”. Životinje, koje u obukovne svrhe djeca ne mogu da žive motre direktno u prirodi, ili koje se ne može žive donijeti u školu, dakle osobito životinje nižih vrsta, goje se po mogućnosti u akvarijima i terarijima. (Bade E.: *S. Süßwasser-Aquarium*; Bade E.: *Praxis d. Aquarienk.*; Lutz K. G. S.: *Süßwasser-Aquarium*; Schmitz W.: *D. Aquarienliebhaber*; Lachmann H.: *D. Terrarium*). – Uz to se mladež izdašno služi motrenjem

i radom u školskome vrtu, koji je vrlo dobro uređen specijalno za obuku i uzgajanje djece. Ostalo, što još treba, popunjuje se na školskim šetnjama, koje se mnogo preduzimlju u bližoj i daljoj okolini grada. (Kraepelin K.: *Naturstudien im Garten*; Schmidt H.: *Schülerbeobachtungen im Schulgarten*; Kraepelin H.: *Naturstudien im Wald und Flur*). – Prema svemu tomu dakle oni već daleko za leđima imadu perijodu razvoja pedagogije, u kojoj se je školsku mladež o životu prirode obučavalo učiteljevom riječju i riječima školskih udžbenika u školskoj sobi, a obuku se „zornom” činilo slikama i modelima. To pako, što je u Münchenu, a i drugdje, gdje je napredak, kao posve lošo već zabačeno i boljim zamijenjeno, kod nas u Hrvatskoj – žalibože – još uvijek svetim pismom proglašuju „pedagozi” kalibra Pejnović-Basaričekova; jer i po najnovijim odredbama njihove pedagogije kod nas i za stvarnu obuku, dakle i za prirodne nauke, „čitanka važi kao učevna knjiga”.

Baš kad mi se je nabolje razmahalo pero, kojim pišem ove putne uspomene, moradoh ga evo ovdje odložiti na desetak do četrnaest dana; jer mi se je bilo prihvatiti – službenog pera. Polovicom siječnja o. g. (1906.), naime, pritisnula me ljuta influenza na postelju i jedva sam se je za mjesec dana riješio. Kako se „dobar glas čuje – daleko, – a zao još – dalje”, tako su i moji „prijatelji”(!), koji se za mene veoma skrbno brinu, namah čuli za tu moju nepriliku. Uplašise se, da zbilja ne podlegnem teretima strapaca od mojega već sedamgodišnjega službovanja na školi trnjanskoj. Budući da me oni uza svu svoju golemu požrtvovnost spram mene ne mogu mojih „patnja” da riješe, odlučio se jedan od njih, da mi barem ublaži moju boljeticu, i pobrinuo mi se je za jednu – radosnu (!) vijest. Ali mora da je već u našem uzduhu neka plagijatorska zaraza; jer i ovaj moj „prijatelj” nije mogao, a da ne plagira gosp. Pejnovića, koji je prije godinu dana kao „Pedagog” časopisa „Hrvatstva” naivno dječje risanje duhovito nazvao „cajhnanjem jopaca”, pak je i on, dakako: posve prema svojem karakteru – anonimno, prikazao, da ja, koji u školi radim strogo po propisanoj normalnoj nastavnoj osnovi; djecu „učim cajhnati jopce”. Razumije se, da sam imao „pune ruke posla”, dok sam se dolično odužio neznanome vitezu, koji se za mene ovako brine zacijelo samo iz čiste humanosti; jer ja sam ubogi hrvatski, a k tome još trnjanski školnik, pak i bez moćnih veza kod nas, te sigurno nije računao, da bih mu se ma kojim načinom mogao odužiti za njegovu dobrotu i trud. Ali ipak perjanice, što mu dadoh, ne će si zaista zadjeti za šesir!

*

Poslije ovoga maloga intermezza, koji najbolje karakteriše borbu mojega protivnika, neka mi je dozvoljeno, da se vrnem na stvar.

U časopisu „Gimnastici” opisao je prof. Bučar jedno od najidealnijih igrališta u hapsburškoj monarhiji, naime: Jordanov park u Krakovu. Požrtvovni poljski rodoljub

dr. Jordan uredio je golemi komad svojega zemljišta prema potrebama igrališta i ustupio ga je na uporabu svojemu narodu. Mi Hrvati, žalibože, jošte nijesmo u kulturi tako napredovali, da bismo mogli imati takova rodoljuba. – Ja sam u „Narodnim novinama” od 28. ili 29. srpnja 1899. prikazao kako trebaju biti uređena javna igrališta. To sam bio učinio i prije u svojoj knjizi „Gimnastičke igre”. Dne 26. ožujka pako 1896. čitao sam u glavnoj skupštini „Učiteljskoga društva za grad Zagreb i okolicu” raspravu o dječjim igrama. Ona je poslije objelodanjena u „Napretku”, a iz ovoga otisnuta u posebnu brošuricu pod imenom „Želiš li sreću narodu svome, a ti mu probudi interes za jačalačku igru”! Budući da je svako valjano uređeno igralište ujedno i najbolje šetalište, preporučio sam u toj raspravi, imajući na umu ondašnje naše prilike, da se u Zagrebu kao javna igrališta i šetališta uredi: Zapadni perivoj i Trg Franje Josipa, a poslije bi se tako moglo urediti Rokovo i Jurjevsko groblje, pak jedno igralište na Šalati. Uz to sam preporučio, da bi se u blizini grada Zagreba kao veliko vježbalište za zajedničke igre i javne produkcije uzela kakova ravna livada; jer je tratina (ledina) uopće najidealnije igralište, a i njeno uzdržavanje također najlakše i najjeftinije. Igrališta na Zapadnome perivoju i na Trgu Franje Josipa, preporučio sam, da se uredi tako, da se zimi mogu rabiti kao sklizališta. Za Franje Josipa trg rekao sam tada, da bi bilo ipak najbolje, kad bi ga se betoniralo i pretvorilo u umjetno jezerce. To se je posve lako bilo moglo izvesti troškom, kojim je ovaj trg parkiran i kojim ga se kroz koju godinu ukrašuje i uzdržava. Razumije se, da bi se u tome slučaju „Umjetnički paviljon”, koji je kasnije na ovaj trg postavljen, bilo trebalo smjestiti na temelj visoki barem kao što su ceste oko trga, i to nasred samoga trga. Ondje, gdje su sada istočne i zapadne stube trga, spojilo bi se paviljon i ceste mostovima, ispod kojih bi se moglo prolaziti na čamcima. Ovo bi tada bio pravi biser grada Zagreba, koji bi nam zaista mogli zavidati drugi, pa i najljepši gradovi. Ta pomislite samo: Stranac n. pr. iz Švicarske, Njemačke ili iz koje druge kulturne zemlje, u kojima iz svojih leksikona, ali našom krivnjom, o nama znadu samo to, da smo „malena mađarska provincija”, dolazi prvi puta u Zagreb, glavni grad te provincije (!), „unweit von der türkischen Grenze”. Oboružan je u srcu svojem i u duši svjema mogućim predrasudama o našoj „primitivnoj kulturi”. Niski zagrebački centralni kolodvor (koji, mimogred budi spomenuti, svojim neugodnim položajem posve sprječava promet i razvoj grada spram Save), sa željezničke strane tu mu vjeru samo utvrdi. Kada pako s izlaza kolodvora zaviri u grad, kako li ga prenerazi posve druga slika naše kulture i našega života! Na našoj „Alestri” natječu se svojim čamcima vješti veslači. Publika šetalištem naokolo vrvi i žamori kao pčele u košnici nagrađujući veselim klicanjem pobjednike veslače, a iskrenom sućuti bodreći za ovaj put poražene. U prikrajcima jezera tihano na čamcima plove roditelji sa svojom dječicom, koja se sretna zabavljaju, motreći, kako vesla i čamac sijeku vodu, kako se ona talasa i blješti na suncu predvečernjemu, kako se ribice veselo praćikaju i igraju, kako labudovi gizdavo plove, ukočivši svoj dugi otmeno svinuti vrat. Cestom juri električni tramvaj, automobili, bicikli, kočije. Iz restauracije u prizemlju „Umjetničkog Paviljona” odjekuje preumilna

glazba onom potresnom tamničarevom „jadikovkom” bosanskoga korabljara. Na terasi pred restauracijom krijepi se mlada dječja družina južinicom: mlijekom, sirom s vrhnjem, maslacem i sl. Vrata gornjega dijela paviljona širom su otvorena. Ljubopitni putnik iznenadi se i zavirivši ovamo: tu je veoma otmjena izložba hrvatske umjetničke kolonije, da on gotovo ne može vjerovati svojim očima, što evo vide; ili, ako je učenjak – recimo: povjesničar ili moderni pedagog – vidi iz Dresdena i Breslave k nama prenešenu izložbu naivnih dječjih risarija, koja je za njega tim vrednija, što je popunjena ovakovim risarijama iz hrvatskoga naroda. Izložbene su prostorije dupkom pune otmjene publike. Ona požudno sluša predavača, koji na izloženim risarijama tumači golemu vrijednost i važnost dječjih naivnih risarija za poučavanje djetinje duše, a time i za znanost, naročito za kulturnu historiju, narodoslovlje, prahistoriju i dr. Stranac – učenjak, premda ne razumije fonetskoga govora hrvatskoga, pak znade točno, o čemu se radi i to njemu samo povećava njegovo netom stečeno dobro mnijenje o našoj kulturi. Poslije predavanja zavrгла se o stvari interesantna debata. Profesor Basariček, dakako, po svome običaju: nije govorio; ali je poslao svoje prvake, da za njegovu pedagogiju golim rukama vade kestenje iz vatre:

„Bog neka uščuva Hrvatsku snobizma modernih kunstenthuzijasta”, kliknuo je – Lujo³⁵. Publika prasnu u smijeh.

To osokolilo Sigmunda³⁶, pa će dostojanstvom kapaciteta: „Ne pojmim, kako može biti zanešenjaka, koji daju, da djeca rišu i – čovjeka”!

„Ph, ph! Pak onda jošte takovi ‘hausiereri’ tim dječjim ‘japčarijama’ – cajhnanjem jopaca” – „hausiraju” i bane [*sic!*] se, da je to „umjetnost djece”, pak opsjenjuju, da se po tim „umjetninama” može i u dječju dušu zaviriti. Pod tom izlikom pokušao je i pedagoški neznalica Tomašić i kod nas zavesti roditelje, da mu svoju djecu povjere za t. zv. „Versuchskaninchene”³⁷.

Vele dapače, da imade i knjiga o tome, koje da su napisali posve ozbiljni učenjaci; ali ja vas uvjeravam, da

„otkada Bogu dneve ja kradem.
nijedne knjige takove ne znadem”...

omalovažajući zaključiti stihovima pokojnoga Ante Kovačića svoj pravorijek „Pedagog” časopisa „Hrvatstva” Milan³⁸.

„Dakako, dakako, ima i takovih knjiga: evo n. pr. Levinstein-Lamprechtova knjiga ‘Kinderzeichnungen’ ali – Lamprecht je profesor historije na univerzi leipziškoj i

35 Ljudevit Dvorniković.

36 Sigismund Čajkovac (?!).

37 Pokusne kuniće.

38 Milan Pejnović.

njegovo mnijenje nema biti mjerodavno nama ‘pedagozima’ (razumije se: hrvatskim)”, duhovito će Oskar³⁹.

„Dozvolite, molim, da i ja rekнем koju. Stranac sam, doduše, koji, žalibože, ne znam vašega krasnoga hrvatskoga jezika; ali jedan od gospode u ovoj izložbi protumačio mi je sve, što je ovdje do sada rečeno. Hrvati, kako vidim, i tako znadu njemački. Nadam se s toga, da mi ne ćete zamjeriti, što moram da se poslužim svojim materinskim jezikom, a vama veoma dobro poznatim njemačkim. Držim, da poslije izjave g. predgovornika ne će biti na odmet ni moja izjava; jer sam pedagoški stručnjak, koji se bavi ovom stvarju: ja sam, naime dr. G. Kerschensteiner, šef školstva grada Münchena”...

Gospoda „hrvatski pedagozi” s Basaričekom na čelu digoše se, da demonstrativno ostave dvoranu, samo da ne moradu iz usta ovako odlična pedagoga čuti porazne odsude svoje „pedagogije”.

„Stanite”! zakrči im put ne doduše njihov pristaša, ali ipak protivnik ove stvari, dr. Turić. „Može ova stvar u Münchenu biti dobra, ali za nas ona nema smisla, kao što sam jednom već javno rekao, da je umjetničko odgajanje potrebno u Hamburgu, no za nas da ono ne valja”...

„Dakako: krumpir je dobar u Americi, ali u Engleskoj ne valja; jer su Englezi jeli njegovu cimtu mjesto gomolja”, našali se netko iz publike, koja sva prasne u grohotan smijeh.

Ovaj smijeh općinstva uzeli su i naši „pedagozi”, koji inače već „iz principa” ne dopuštaju, da se u njihov zanat upliću oni, koji „prodaju papar, cimet i dr.” – ipak kao „glas naroda, glas sina božjega”. Uvidješe ipak, da su njihove izjave bile još posljednji trzaji života utopljenikovâ, koji su se prihvaćali za slamke.

I poklopiše se kao pofurene koprive. Zatim je u jednoj povjerljivoj sjednici zaključena „akcija” za buduće: „Napredak” će po običaju šutiti o ovoj pobjedi moderne pedagogije i blamaži stare. Mjesto toga donijeti će: „učiteljstvu hrvatskome dolazi propast od samoga njega, jer dopušta, da je njegovim članom Tomašić, koji tvrdi, da nije dostatan samo rad učiteljstva među školskim zidinama, nego treba tako raditi, da za svoj rad predobijemo simpatije svega naroda”. Lako će se naći, tko će prikazati na mjerodavnome mjestu, da su naši protivnici i protiv visoke vlade; jer da u hrvatskome učiteljstvu bezrazložno uzvitlavaju prašinu. Mi smo pako vrlo lojalni, jer tu prašinu stišavamo. Protivnicima se mora onemogućiti svaki njihov rad. Kad nam već dozlogrede priznanja iz tuđine Tomašićevu radu, zahtijevati će žitelji njegova školskoga područja, da ga se makne s njegove škole, jer „djecu ući cajhnati samo jopce, mesto da puce poučava u vrtlarstvu, a dečke, kako se cepe vočke”. Svrha opravda sredstva. – Kad se poštovana konferencija razišla, zaključiše jošte dvojica od njih, od kojih je jedan drugoga pratio uz brijeg kući, da „gore” treba prikazati, kako je od svega hrvatskoga

³⁹ Oskar Dürr (?!).

učiteljstva jedini Pejnović sposoban, da na učiteljskoj školi kao predavač pedagogije zamijeni Basaričeka.

„Trabunjanje”! reći će koji čitalac na sve ovo.

„Nije, nego satira na naše prilike”, odvrnut će mu domišljata čitateljica.

A ja? Prepuštam, neka misli, tko šta hoće, pak tvrdim prema poznatoj narodnoj riječi, da je „u svakoj šali pola istine”. I evo, što je ovdje istine:

Prvo: Ja samo poslao svima našim novinama spomenutu svoju brošuricu, u kojoj je bilo istaknuto, kako bi trebalo u Zagrebu urediti ona javna igrališta, a ako se to ne bi učinilo i na Trgu Franje Josipa, neka se ovaj trg ne bi parkiralo, jer „ljepotom svojom ne će natkriliti shodnijih od njega šetališta: Akademičkoga trga i Zrinjevca, već neka bi ga se pretvorilo u jezerce”. Žalibože: nijesu se ni jedne novine na to osvrnule, a kada sam neke na to upozorio, rečeno mi je da sam radije trebao za njih o tome napisati. Gospoda dakle, kojima su oni redci bili namijenjeni, nijesu za njih ni doznala. I držim da je samo tako dobra stvar propala. A to je šteta: sa Trgom Franje Josipa, naime, kako je sada uređen, imademo veoma, veoma slabu imitaciju partije jednoga parka pariškoga. Da je pako pretvoren u jezerce, imali bismo, kako već rekoh, svoju „Alsteru”, ili možda jošte nešto, ako i manjega, ali ljepšega, nego li je vidik od kolodvora u Luzernu na jezero Vierwaldstädtsko. Tako bi naš Zagreb imao krasotu, koja bi već na prvi mah očarala svakoga stranca tako, da bi pod dojmovima te ljepote morao i najkritičniji stranac oprostiti sve druge pogriješke, što su učinjene kod gradnje našega grada, n. pr.: Kod nas je pravljeno „alles mit Lineal und Zirkel und nach dem rechten Winkel”: Uslijed toga i nemamo krivulju niti onih intimnih zakutaka, koje oku n. pr. u Nürnbergu baš toliko gode. Sve su kuće jednako visoke, a gotovo i duge. Svi su prozori u jednoj visini i skoro jednoga oblika. Dosta je vidjeti jednu kuću na trgu Franje Josipa, pak poznaš malo ne cijeli t. zv. „moderni” Zagreb. Na prostoru, omeđenu kućama jednoga građevnoga bloka, nemamo jošte ni jednoga javnoga perivoja. Radi toga kod nas sirotinja stanuje u vlažnim stanovima podzemlja ili na tavanu, mjesto do ulice, a srednji stalež u stanovima spram bučnih ulica. Na najkrasnijim pako i najmirnijim mjestima imademo prostorije za t. zv. „kuhinjske vile”, pa stubišta, zahode, i sl. Uslijed toga kvaruju i stanodavci, jer ni najvještiji arhitekt ne može ovako da pravo iscrpi prostor, nuždan za kuću. Kod nas samo imućniji stanuju u vilama. U našem su gradu sve starinske uspomene već gotovo posvema uništene. Time na pr., što su srušene one kuće kod jugoistočne kule stolne crkve, izbrisan je posvema karakter Kaptola, kao starinskoga trga. Trgovi su se negda upravo odlikovali svojom zatvorenošću. U staro su, naime, vrijeme javne skupštine obavljali na trgovima pod otvorenim nebom. Radi toga su trgovi morali imati ulaze s raznih strana, ali tijesne, da se što bolje istakne značaj trga. Vrlo krasna uspomena na takav trg bio je i naš Kaptol, dok ga nije nakazilo posvemašnje nepoznavanje vrijednosti starine i pomanjkanje dužnoga pijeteta spram nje. Time ipak nije pomoženo prometu,

pod kojom je to izlikom i učinjeno, jer će promet i onako morati ići razitom cestom kraj novoga korita Medveščakova, a ne strmom Bakačevom ulicom i uskom Novom vesi.

Kuće na takovim trgovima imale su u prizemlju hodnike, kao ono nadbiskupov dvor u prizemlju spram stolne crkve. Stijene tih hodnika bile su ukrašene slikama najboljih slikara i kipovima najboljih kipara. Te kipove nijesu tada namiještali na mjesta, otvorena sa sviju strana kao što je na pr. naš Kačić, Jelačić, Sv. Juraj, bl. djev. Marija na Kaptolu, koji svi, jer nemaju zaleđa, gube na krasoti svojih utisaka. Ovo se osobito opaža kod našega najkrasnijega spomenika, Sv. Jurja, ako ga gledamo n. pr. sa strane od zgrade laboratorija. I svaki spomen na bivše utvrde kaptola te gornjega grada uništen je gotovo posvema. A ipak, kako li nam je dužnost bila da ušćujemo barem na pr. t. zv. Kaptolska vrata, pak ostala, kao što se u Münchenu na pr. baš na najprometnijim mjestima, recimo pred centralnim kolodvorom, poput svetinje čuva t. zv. „Torbogen”. Da nam je razvit osjećaj za umjetničke ljepote kao na pr. u Nürnbergu ili u Münchenu, mi bismo na mjesto onoga sa svoje ukočenosti odvratnoga kandelabra na Jelačićevom trgu, iz kojega curi voda, imali zdenac sa grupom, koja bi simbolički predočavala narodno vjerovanje, kako onaj, tko se je napio vode iz Manduševca, ne može da se okani Zagreba. U takovim prilikama, siguran sam, da naše javne zgrade ne bi nalikovale na novu centralnu poštu sa onim puževim ticalima. Tada bismo u Zagrebu imali barem jednu školu, kao što sam ja to našao gotovo u svakome mjestu gdje sam bio u tuđini, kamo bismo mogli dovesti stranca da mu s ponosom pokažemo zgradu, njezino u svakom pogledu moderno uređenje i namještaj, zbirke i učila i dr., a i uzoran unutrašnji uzgojno-obrazovni rad u toj školi. Iz te bi škole sve to dobro djelovalo na ostale škole grada Zagreba, a iz njih i na sve druge škole naše domovine. Ili možda tko naivno misli, da nam je sada takovom uzornom školom vježbaonica uz kr. učiteljsku školu? Ja pako držim da je sada sve to kod nas baš onako, kako je to jednom zgodom rekao dr. Kršnjavi, naime, da su škole u Zagrebu, kao bečke i berlinske. Svakomu pako, tko sadanje školstvo pozna, posve je jasno, da austrijsko, pak ni bečko školstvo, nije baš jako uzorno, a berlinsko školstvo da je štaviše, relativno uzeto, vrlo natražno spram školstva u nekim drugim njemačkim državama, na pr. u Saskoj. Pod dojmom dakle, najboljih utisaka od onoga, što bi stranac prvo vidio u Zagrebu, ne bi poslije mogao da osjeti svih onih ovdje istaknutih, a i mnogih jošte drugih navedenih pogriješaka u gradnji našega grada. Možda tada ne bi ni one najnovije reklamne kuće u Zagrebu svojom napirlitanošću učinile na njega dojam žabe, koja se nadimala, dok se nije raspukla.

Drugo, što sam htio reći, jest to, da će i kod nas posve sigurno moderna pedagogija savladati staru, pa makar se pristaše ove poslužili ne znam kakovim jošte sredstvima, da umjetnim disanjem i hranjenjem svojoj ljubimici barem jošte na koju sekundu produže za daljnji opstanak već sasvim nesposobni joj život. U uvodu svoje knjige „Fejezetek a gyermekrajzok lélektanából (Iz psihologije dječjih risarija), Irtá Magy László, tanítókepzőintézeti igazgató Budapest, 1905.”, što mi je nedavno poslao sam autor, piše

on: „Naravno: i kod nas su se sukobili novi pedagozi sa starima. Borba je među nama vrlo jaka, ali kako će se ona svršiti, već ne može biti dvojbeno”. – „Tako je po cijelome naobraženome svijetu. Tako će morati biti i kod nas”. Dakako, da je i ovo – akoprem u najplemenitijem smislu ove riječi – revolucija, pak da će i ona, kao i svaka druga revolucija, morati imati i žrtava svojih; jer se i tu bori na život i smrt. Ali to je borba velike ideje i ja se borim protiv stvari, a ne proti osobi g. Basaričeka, kako je to jednom pokušao da kod suda dokaže njegov odvjetnik na temelju pisma vjeroučitelja g. Ferde Hefflera. U svojoj zadaći za veliku stvar ja nastojim, što god samo većma mogu, da se borim odvažno, ali svagda otvoreno i poštenim sredstvima; dočim je, žalibože, borbu mojih protivnika protiv mene, držim ipak: bez znanja i privole gospode, koju ovdje prikazujem kao protivnike svoje stvari, netko okaljao denunciravši me anonimno, da „učim decu samo jopce cajhnati”. Na čast mu bilo! – Padnem li radi naših osebjunih prilika u ovoj borbi za napredak naše prosvjete i uzgoja ja žrtvom, ne marim; nosit ću svoj križ s uvjerenjem, da trpim za veliku i dobru stvar, koja će, pa makar na mojim ruševinama, ipak kod nas pobijediti.

Cijelu ovu svoju ekskurziju, počam od onoga, što sam u uvodu ovoga odjelka rekao, načinih samo sjećajući se, kako grad München imade više veoma krasnih javnih igrališta. Ja sam pogledao igre na igralištima: Schyrenplatz, Theresienwiese i Oberwiesenfeld. U Görlitzu je pako gimnastička igra tako udomaćena, da gotovo svaka kuća, pa makar mjesto vrta, ima svoje igralište; a uz to su tamo i dva krasna javna igrališta. Na ovima se poslije dnevnoga rada i najveća tamošnja gospoda: veleindustrijalci, profesori, sudci, i dr. igraju n. p. prasička tako oduševljeno, kao da o njihovoj pobjedi ovisi spas čovječanstva. Motreći pako zanos u igranju školske mladeži na javnim igralištima u tuđini, mogao sam posve da shvatim, kako je ono sijedi Welington, pohodivši jednom školsko igralište u Etonu, oduševljen morao kliknuti: „If was here, that Waterloo was won” (Odavle je osvojen Waterloo)! – Zato ne mogu, a da i ovom zgodom našim mjerodavnim faktorima najtoplije ne preporučim, da svakako uvaže predstavku prof. dra Bučara, što ju je u prilog uređenja javnih igrališta u Zagrebu na gradsko poglavarstvo podnijela gimnastička sekcija „Hrv. društva za unapređenje uzgoja”. Ne dao Bog, da sve, što se u ovu svrhu kod nas preduzimplje, ostane i nadalje samo glasom onoga, koji je vapio u pustinji. To bi zaista bilo ne samo žalosno, već i štetno, da se više nikako ne bi dalo oprostiti. Prema onome pako, što sam nedavno čitao u novinama o uređenju „Zapadnoga perivoja”, nadam se samo najboljem, pak se tome i od svega srca radujem.

*

Upoznavši sve ovo, što sam evo izložio o školstvu grada Münchena, uvjerio sam se, da je u njihovim očima nastavna osnova nešta drugoga, negoli za što ju, kako već spomenuh, drže kod nas. Tamo ona nije samo mrtva građa, pobrana iz leksikona o raznim „znanjima” i „vještinama”, kojom se u pojedinim školskim godištima ima

nakljukati dječju pamet, da se tako djecu, bića puna života, oboruža onim, „što je potrebno za kasniji život”. Nastavna je osnova tamo okosnica školskoga organizma, počam od čuvališta i zabavišta, pak postepeno kroz osnovne, produžne opće i stručne, srednje i više škole. U tome sklopu svaka, pa i na oko najnezatnija žilica mora da buja najplemenitijim sokovima prirodnoga, ljudskim prstima nepatvorenoga života. Oni znadu, da je osnovna škola zavod, u kojem se članove najširih slojeva naroda ima kolikogod je to samo najvećma moguće razviti kao individualnosti čovjeka od krvi i mesa, kakvim ih je narav dala. Individualna se osobnost pako, ne uobličuje izvana, nego se ona razvija sama za sebe, slobodno, spontano, vlastitom snagom, a uzgoj za to samo daje pobude. Tako uzgajajući gojenca za čovjeka, osnovna ga škola najbolje sprema baš za život. Taj će se čovjek, naime, kasnije znati najbolje snaći u svakoj prilici ili neprilici života. Onaj, koji to umije u svagdanjem svojem običnom životu, ne će propasti niti ako ga koji nemio udes iznebuha baci – kao što je n. pr. Robinzona – makar na koji otok izvan svega svijeta. Onaj pako, koji je silom okolnosti prinužden, da svoj uzgoj i naobrazbu crpi iz škole intelektualističke, kakvom evo Hrvatsku i u najnovije doba usrećuje, „zaista napredna” pedagogija gg. Pejnović-Basaričeka, čuti će već u pučkoj školi o svemu i svačemu, za što ova gospoda, premda nijesu kadra niti naslućivati budućega života gojenca, drže, da je ovima za budući život potrebno „znati”. No sve ono znanje, što ga ta gospoda traže za djecu hrvatske pučke škole, nije nikako moguće niti dječjoj duši valjanom načinom podati, jer bi u tu svrhu svaka škola trebala gotovo cijele muzeje skupocjenih učila; niti je onoga svega dječja duša kadra u sebe primiti u dobi, kada joj se ono ima podati; a konačno: nemaju učitelji vremena, da svu onu građu učenicima makar samo podadu, a kamo li da ju učvrste i djecu u njoj ispituju. Držim, da s toga ima posve pravo jedan profesor, koji mi je rekao, da bi mirne duše na maturi dao gimnazijalcu odliku, kada bi mu valjano znao sve ono, što se po novoj normalnoj nastavnoj osnovi kod nas traži od djece u pučkoj školi.

„Ali”, vele gg. Pejnović-Basariček, „ne ovisi o nastavnoj osnovi kolikoća i kakoća onoga, što će naša djeca imati učiti, nego ćemo o tome odlučiti mi, kao sastavljači učevnih knjiga, naročito čitanaka, pak naputaka za učitelje o pojedinim nastavnim predmetima; a mi ćemo dokazati, da se sve ovo, što naša nastavna osnova određuje, dade naučiti vrlo lako i ukratko.”

Na to ja odvracam: Valjana pedagogija traži, da se najprije ispita i dobro upozna duševnu sadržinu, što ju djeca od kuće donesu u školu. Zatim se to sve u djetinjoj duši razbistri i sredi. Na tu građu ima škola da apercipira potrebnu novu građu. Uvažimo li sada raznolikost duševne sadržine pojedine djece, koja su prije škole živila u posve različnim prilikama; pobrojimo li sve nove pojmove, što ih se imade podati djeci u školi iz pojedinih nastavnih predmeta; uzmemo li u obzir učila, što bi ih se trebalo za razvoj tih pojmova u dječjoj duši, pak vrijeme, što ga se prema novoj nastavnoj osnovi u tu svrhu može da upotrijebi; – uvjerit će se svatko posve jednostavnim računom, da nema

vremena, nužna za razvoj i učvršćenje pak za praktičnu uporabu svih propisanih pojmova; nadalje: da ni jedna škola u našoj domovini ne će moći dobiti sva učila, potrebna za razvoj svih nastavnom osnovom propisanih pojmova. Posljedica toga biti će, da će se u našim školama i nadalje misliti, da se pojmovi u dječjoj duši razvijaju riječima. Ma koliko se to činilo paradoksalno, tvrdim ipak, da je sva sreća, što će iz pameti naše dječice jedno takvim pustim verbalizmom stečeno „znanje” istiskivati drugo, da ga na koncu ne će preostati ništa. Budući pako da se je sve školsko vrijeme moralo izgubiti ovakvim utamanim šopanjem intelekta, morat će se u školi zanemariti razvoj svih ostalih i duševnih i tjelesnih sposobnosti naše dječice. Uslijed toga biti će pomladak u našim školama obrazovan, kao što su obično seljaci u okolici velikih gradova: mnogo vide, malo razumiju, primaju samo zlo, pak zato i dolazi do katastrofa n. pr. ala Borčec.

Protiv toga ne bi mogle pomoći niti najjezgrovitije čitanke i naputci. No budući da i ove kod nas sastavljaju isti oni „Nimmersatti” u t. zv. „didaktičkome materijalizmu”, što je školi pravom rak-ranom, koji su načinili i ovu nezasitnu nastavnu osnovu, može se već naprijed skoro sigurno znati: kakve će nam biti nove čitanke i naputci. Po primjerima pak, što ih o tome objelodanjuje „Napredak”, mogu dapače već sada ustvrditi, da ćemo djecu – ako to sve bude kojom nesrećom ipak propisano, u što ja ne vjerujem – morati mučiti dapače i budalaštinama, kao što su n. pr. ove: Najprije neka učitelj napiše na školskoj tabli od prilike ovakav tekst: Marko je pripovjedio ovo: Markov otac vrativši se sa susjedom Martinom iz lova, reče susjedu Janku: „Jankov brat Martin nije dobar lovac. Martinov zec ostade u šumi živ i zdrav. No možebiti da je tomu kriva strina Kata, jer je Katin mačak jutros protrčao ispred nas”: („Napredak”, 1906., str. 71), pak: „Kako ne bismo voljeli iskru u mraku i bijeli cvijet povrh snijega” (zar ne, vrlo duhovita prisposoba: sjajna iskra u crnome mraku i bijeli cvijet povrh bijeloga snijega!) i drugo slično mirisavo cvijeće iz umnih bostana Pejnović-Basaričekovih.

A čemu sve to silno ešofiranje stare pedagogije za pusto „Znanje”, za koje moderna pedagogija sasvim pravo veli, da je „todter Wissensbalast”? Evo jedan markantan primjer: Školski nadzornik došao inspicirati jednu gimnaziju. U ovoj je fiziku predavao jedan stariji profesor, vrlo uvaženi i iskusan stručnjak, i jedan mladi suplenta. K ovome u razred poveo je inspektor i onoga profesora. Na pitanje suplentovo o magli odgovorio je učenik, da je ona zrakom napunjeni vodeni hlap, što se uhvatio oko mrvice prašine. Takvim odgovorom iznenađeni, s posmjehom se pogledaše gg. nadzornik i profesor. Poslije pođoše njih trojica u gostionu na ručak. Suplent zamoli gospodu, neka mu kažu, čemu su se onda nasmijala?

„Vašoj prašini u magli.”

„Pa ipak je tako!”

„A koji je taj moderni i uvaženi autor, što bilježi tu mudrost?”

„Stanujem u susjedstvu. Dozvolite, da vam donesem to djelo!”

Prišavši poslije k stolu, nadje g. profesor kod svoga tanjura u papir umotanu knjigu. Zgrabi je požudno. Ona se sama otvori na mjestu, gdje je prije bila silom raskrenuta. Tu g. profesor opazi plavom olovkom podcrtanu rečenicu, koja govori o prašini u magli, i ne vjeruje svojim očima ... iz knjige na – – hrvatskome jeziku. Snebiva se. On, ugledni stručnjak, pa nije do sada znao za to djelo. Profesor ga istom sada pogleda. Tableau! Bila je to sadanja: Čitanka za III. razred hrvatskih nižih pučkih škola.

Kada je dakle bez spomenutoga znanja o prašini u magli mogao biti, pa i kod nas, g. profesor uglednim stručnjakom, a onaj drugi gospodin dapače i zemaljskim školskim nadzornikom za srednje škole, kako da bez toga „znanja” ne bi mogla biti naša nježna dječica u III. razredu pučke škole? – Da mi se ne prigovori, da izmišljam ovako drastične primjere, izjavljujem, da mi je ovu zgodu saopćio g. Ferdo Heffler, vjeroučitelj u zagrebačkoj kr. učiteljskoj školi i vježbaonici.

Ali kad bi nježne duše naše dječice i mogle upiti sva znanja, što naši „pedagozi” od njih traže, to bi se ipak dječici dalo od pravoga znanja iz dotičnih nauka tek mrvica mrvica, odabrane ne prema faktičnim zahtjevima naravi i osobnosti dječice, već prema samovoljnim umovanjem odraslih skovanim principima, koji su, kako je dokazano pokusima u tu svrhu, posve različni od onih prvih. Zato te nesuvisle droptnice znanja ni ne udovoljuju u životu svrsi, za koju ih se djeci baš i podaje, naime: da budu od koristi djeci u budućem joj životu.

Da me se hotice ili nehotice krivo ne shvati, kao da je moderna „Kunstpädagogija” protiv znanja, naglašujem, da je ona naprotiv baš na njega; jer je upravo iz znanstvenih razloga protivnica zloporabama, što ih pod plaštem znanosti čini grješnica – stara pedagogija. Uz to ona sama, naime: moderna „Kunstpädagogija”, temelji sav svoj rad baš na najnovijim rezultatima znanosti, a navlastito naravoslovnih.

Ja međutim držim, da naša bijedna i izmučena Hrvatska ima ljudi s vrlo velikom umnom inteligencijom možda i više, negoli bi ih i trebala, ali da je sva tragika njezinoga udesa upravo s toga, što većina njih uz svoj um nema i potrebnu kulturu srca. Pravo je rekao pokojni Sundečić: „Zalud pamet, ako nemaš srca”! Tako je pako krivnja t. zv. „Erkenntnisschule”, kakvom našu pučku školu čini pedagogija gg. Pejnović-Basaričeka. Takve su i naše srednje škole. A bi li one i mogle biti bolje, kada dijete n. pr. u II. razr. liceja mora da nabuba iz knjige 1-2-lista o – lipi, mjesto da potrebno znanje o njoj čita vlastitim motrenjem sa nje same; ili n. p. u III. razredu da bifla kemiju, u kojoj je djeci gotovo svaka druga ili treća riječ bez sadržaja, pojma; i mn. dr. sl. Pa kada mladež iz srednjih škola dođe na naše sveučilište, gdje neka gg. beru plaću samo za svoje profesorske „Ehrentittel-e”, jer na univerzi faktično ne predaju, imadu „slušači” naše „almae mater”, dosta vremena, da diljem Hrvatske – iskorjenjuju analfabetizam, daju koncerte, bave se politikom i svim dr. sl. samo ne – naukom. Da li je onda kakvo čudo, kad ova mladež, koja je kroz sve svoje škole naobrazivana i uzgajana, kako evo spomenuh, dobivši kao naša inteligencija činovničko kormilo našega naroda u svoje

ruke, postaje za svoj narod zaista „mrtvim kapitalom”. Usljed toga bi se u našem javnom životu zbilja Diogenovom lampom po bijelome danu trebalo tražiti bregove, kojih ne može da prijede – zlatom natovareni osao; rodoljube, koji ne će – poput Ezava – za zdjelu leće da prodadu baštinu svojih otaca i djedova; značaj-kremenjake, koji ne pogiblju već i na prve udarce željeznoga gospodara glavu k zemlji, hvatajući za kiselu travu, kao što ono „Pokorno kljuse” neprežaljenoga nam Ante Kovačića. Značajeva, značajeva treba svijetu uopće, pak i nama Hrvatima, i to baš sada možda većma negoli ikada do sada. Značaj je pako stvar volje. Stoga je kultiviranje ove glavnom stvarju moderne uzgojne škole, što ju kod nas zastupam ja s prijateljima suprot stare učevne škole, kojoj su kod nas glavni predstavnici gg. Pejnović-Basariček & comp. Da je uzgojna škola ona, kojoj pripada budućnost, svjedoče riječi: „Auf das Zeitalter der Phantasie folgte das der Erkenntnis und in unseren Tagen das des Willens, das unter Verwertung der früher Errungenen die Erkenntnisschule in eine Erziehungsschule umwaldet” (šef školstva grada Dresdena, školski savjetnik prof. dr. Lyon, u svojem „Zeitschrift für den deutschen Unterricht”, svez. 11 od 1903.).

Uz spomenuto o školstvu grada Münchena nijesam ni ovaj puta mogao propustiti, a da ne pohodim izložbu učila i školskog pokušstva, Blumenstrasse, br. 28. Stari podvornik, koji mi je ovu izložbu pokazao 1902., poznao me je namah. Sada je od veselja, što me opet u izložbi vidi, najavio moj dolazak kustosu muzeja. Ovaj je najvećom susretljivošću namah došao u izložbu, pak mi je u proučavanju bio vrlo na ruku.

*

Posljednji dan – nedjelju – sproveo sam u umjetničkim zbirkama: u staroj i u novoj Pinakotheki, u Glypotherki, pak u Schack-ovoj galeriji slika. U staroj su Pinakotheki 1433 uzorno razvrstane umjetničke slike. Zastupana je najviše sjeverna umjetnost: nizozemska i stara njemačka. Nova Pinakotheka jest zbirka isključivo novijih djela, osobito škole münchenske iz prve polovice vijeka osamnaestoga. U prizemlju je i zbirka slika na porculanu. Jedna od slika, što me je u novoj Pinakotheci najvećma potresla, jest ona pod brojem 140 Henria Coroinne-a „Der Dauphin wird von seiner Mutter, der Königin Marie Antoinette, getrennt”. Ona predočuje prizor u sobi. Čovjek sprijeda zakoračio je lijevom nogom. Prignut je naprijed. Ljevicom drži zapečaćeno pismo. Na ovo pokazuje kažiprstom desnice. Usne je stisnuo. Gleda oštro. Pred njima Marija Antonijeta. Naprijed je prignuta. Lijeva joj ruka malo spuštена naprijed. Desnicu je pružila prema čovjeku. Zdvojno gleda spram neba. Kraj nje druga ženska uplašena zuri preda se. Pred čovjekom kleči zdvojno rukama lamajući kći Marije Antonijete. Za Antonijetom na stolcu šalica i vrč. Dalje je postelja. Za ovom je stol. Na njemu je raspelo, pred ovim čaša s posvećenom vodom. Za čovjekom sin Marije Antonijete. Hoće k materi, ali ga drži žena onoga muškarca. Dijete je prevalilo stolac. Za ovima su oružani ljudi, koji su došli po Dauphina. Pred njima je u otvorenoj škrinjici rublje i odjeća

Dauphinove. – Glyptotheka je bogata i sjajna zbirka starinskih kipova pretežno klasične vrijednosti. – U Schack-ovoj galeriji slika nanizana su djela novijih majstora i izvrsne kopije znamenitih venecijanskih i španjolskih majstora. Tu je interesantnu galeriju njezin utemeljitelj grof Adolf Friedrich v. Schack oporučno ostavio njemačkome caru. Time je za München nastala pogibija, da će se tu dragocjenu zbirku prenijeti u Berlin. No car ju je brzojavno ostavio u Münchenu, dapače je za nju od Schackovih baštinka kupio i prostorije, u kojima jej zbirka smještena.

Razgledavajući te zbirke, nijesam ovaj dan dospio ni na ručak. Iz njih sam pred večer krenuo u hotel po svoje stvari, pak ravno na kolodvor na brzovlak, koji me je odveo u

SALZBURG.

U našoj je šijačiji riječ, da griješi stranac, koji bi bio u metropoli šijačije, Požegi, a ne bi pogledao Jankovac. Čini mi se, da slična vjerovanja o svojim prilikama imadu i u mnogim mjestima drugdje. U Nürnbergu, n. pr. mora stranac da kupi za uspomenu koji t. zv. „nürnbergski lijevak“; a osobito djeci, koja polaze škole. To je, mislim, i najžalosnija odsuda pedagogije stare učevne škole, u kojoj se drži, da je dijete u uzgojno-obrazovnome radu, što i bure, u koje se potrebna sadržina ulijeva izvana. Tome mnijenju nasuprot za modernu je uzgojnu školu proces uzgajanja obrazovnom obukom onakav, kao kad biljka usiše hranu iz zemlje i zraka, pak svjetlo, toplotu i vlagu, u svrhu, da ih asimilira, da one postanu biti nje same. Čovjek je, naime, živo biće. Uzgoj pako ovih sastoji se u razvijanju njihove vlastite snage iznutra prema vani; dočim se anorganska bića, n. pr. rude, povećavaju prirastom izvana. – U Bernu će stranac kupiti za spomen ma koju od onih silnih stvarca sa „medjedom“, od kojega, kažu, potječe utemeljenje i ime ovoga grada. U Münchenu bi zgriješio tuđinac, koji ne bi potrošio koju čašu ili jošte bolje: vrč domaćega piva.

I maleni je Salzburg, koji se je na obje obale Salzache stisnuo među Kapuzinerbergom i Mönchsbergom, poput Berna u Švicarskoj tako rekuć cijeli jedan veliki hotel za strance. Alexander v. Humboldt reče, da je Salzburg uz Lisabon, Napulj i Carigrad grad najljepšega položaja na zemlji. U njemu je vrlo puno, što je vrijedno vidjeti. No ja sam već prošle godine vidio, što je najvažnije: Kuću, u kojoj se je rodio Mozart. U njoj je Mozartov muzej i Mozartov arkiv. Na Residenz-Platzu je dvorski zdenac, jedan od najljepših zdenaca u njemačkim zemljama, što ga je od mramora svršio Antonio Dario 1680. U tornju zgrade, u kojoj je vlada, pošta i brzovlak, jest t. zv. Glockenspiel. Tu posebnim strojem tjerana zvona otkucavaju 24 melodije, među njima 6 najljepših od Mozarta. Baš tako, kako ih zvona otkucavaju, objelodanjene su te melodije za glasovir i za citru pod naslovom „Erinnerung an das Glockenspiel in Salzburg“. Stolna je crkva najveća i najsavršenija građevina renesanse na njemačkome tlu po uzoru crkve sv. Petra u Rimu. U franjevačkom samostanu slušao sam sviranje P. Germana na

Pansymphoniconu, što ga je načinio pokojni P. Petar Singer. Dakako, da sam zavirio i u Haydn-ovu sobicu. Električnom uspinjačom uspeo sam se na Mönchsberg, da se sa njega naužijem zaista rijetkih krasota. Morao sam pogledati i u spilju od sige. Na desnoj obali rijeke pogledao sam kuću, u kojoj je Mozart stanovao. U duši mi se obnovila uspomena: U pustoj, od svih napuštenoj sobici mrtav leži veliki majstor: Mozart. Oko uzglavlja mu plamsaju voštanice. Iz vana prodire u sobu suton zimske večeri. U to dođoše radnici, da zakuju pokrov na lijesu. I ovdje, gdje je inače šumilo burno more melodija, vladala je sada grobna tišina, kakva je običajna i uz druge mrtvace. Pa i sam slavuj tamo u krletci na stijeni zaboravio je svoju zvonku pjesmu, kano da je osjećao svu grozotu smrti. Mozart, svojom upravo djetinskom dobrotom, pružio mu je ovdje negda zaista od srca rado i svježi napitak i slađana zrnca. A sada, gle; ta je ruka ukočena. Gluho je ono uho, što ga je slavuljeva pjesma tako često obradovala. A kada je on na svome glazbalu sanjario, ti si, slavulju, doprhnuo na njegovo rame i pjevao si iz njegovih nota. To kano da je bilo u skladu i nije se moglo znati, tko od vas dvojice koga natkriljuje? Gle, na glazbilu su još i sada otvorene note. To je Mozartova „labuđa pjesma”, posvećena milim pokojnicima. Dva su duga dana već i dvije noći, što tuguješ. O, pjevaj samo! Mrtvoga i onako ne ćeš više probuditi iz dubokoga mu sna. I u to uđoše ona dva crna čovjeka, pak uz običajno molenje zabiše mrtvačku škrinju. Zatim zgasiše svijeće, uprtiše lijes i okrenuše se, da ga odnesu. U taj tren se začu u sobi prekrasno pjevanje. Bili su to zvuci, kakvi za proljetnih noći odzvanjaju šumom. Jošte samo duboki uzdah čeznuća i nastala grobni muk; ali crni grobari zastadoše kano ukopani, poput sablasti. Kada ih je napokon minuo prvi strah, pođoše iz tamne sobe. Noseći lijes k raci, jedan će drugome:

„Ipak je istina, da dokle svijeće gore uz mrtvaca, da se dotle ne može duša da odijeli iz svojega stana, tijela pokojnikova. Kraj uzglavlja njegova sjedi ona dotle nijemo posred sjajnih svijeća i ponavlja si u pameti jošte jednom sve radosti i boli života.”

„A jesi li čuo, kadno smo ugasili svijeće, kako je odletila pjevajući?”

„Još me i sada od toga srsi prolaze.”

Drugo jutro našli su slavulja mrtva u kavezu.

Sa Kapuzinerberga naslađivao sam se zaista prekrasnim vidicima na grad i divnu mu okolicu. U lijepom parku jest Mozartova kućica iz Beča, u kojoj je Mozart 1791. svršio svoju „Čarobnu frulu”.

Spomenuo sam sve ovo, jer mi je na srcu jedna važna stvar, što bih ju rada da kažem. Opazio sam naime, gotovo u svim mjestima, gdje sam bio, kako se svima mogućim načinima trse, da u sebe privuku što više stranaca. U tu svrhu, znadu, da stranac za novac, što ga tu ostavlja, i za trud svojega putovanja želi i za sebe što većih protuusluga. Zato nastoje, da u ovo ime po mogućnosti što bolje iscrpe prirodne krasote položaja mjesta; da boravak u svakome gradu bude strancu što zanimljiviji i ugodniji;

da mu se u njemu može pokazati što veće obilje najraznovrsnijih kulturnih znamenitosti i ljepota: monumentalnih građevina, spomenika i zdenaca, umjetničkih zbirki, perivoja, industrijskih obrtnih i trgovačkih preduzeća, učevnih i inih prosvjetnih zavoda; da stranac u mjestu ima za što jeftiniji novac sve potrebne udobnosti stanovanja, hrane i druge podvorbe, te komunikacija; da mu je posve olakoćeno, da se čim izdašnije može naužiti i ljepota i znamenitosti kako bliže tako dalje okolice mjesta; ukratko: da se stranac u što kraće vrijeme i čim manjim troškom pak naporom može što više naužiti raznoličnih ovome mjestu osebnih prirodnih i kulturnih znamenitosti i krasota, tako da mu boravak u tome mjestu bude i od koristi, a i ostane mu najugodnijom uspomenom.

A kako je u tome pogledu kod nas? Duša me boli, kad samo i pomislim na to. O pogriješkama u gradnji našega Zagreba već sam rekao najpotrebnije. Prašina i blato naših cesta zaista ne će privući stranca; a pogotovo ne krasotica, ako baš ne moraju doći u ovaj grad, za kojega ceste reče neki strani umjetnik, koji je gostovao u našem kazalištu, čini mi se – Zacconi, onu za nas gorku šalu; da u njemu bolju stazu ima kopito tramvajske kobile, negoli nježna nožica krasotice. Strancu, koji k nama dođe iz iole većega mjesta tuđine, nemamo gotovo šta da pokažemo: Naša industrija, obrt i trgovina – s malim iznimkama – jošte su jako primitivni. Na poljima znanosti gotovo ni nemamo trudenika. Pučke i srednje škole nijesu na ništa većem nivou od onih u pretežnoj većini drugih mjesta naše domovine; a za savremenim naprednim školstvom obrazovanih naroda daleko su veoma. Sveučilište naše sigurno ne će ovamo namamiti nikoga, kome to nije baš krajna potreba. Umjetnost i umjetničke zbirke ne pridižu se onako, kako bi trebalo. I na ovo malo, što imamo vrijedna, nema tko da upozori stranca: hotelieri, restaurateri, sobarice, konobari, vratari, služnici, tramvajski kondukteri, stražari i dr., koji su putnicima u tuđini prvi na ruku u ovakovim prilikama, nemaju kod nas o svemu ovomu našem gotovo ni pojma. A koliko li će ih od naše inteligencije strancu znati i htjeti pokazati ono, što u drugim mjestima, npr. u Nürnbergu, čine već i mala djeca, recimo: kako i kada je postao grad Zagreb, kako se je razvijao, koje su najvažnije zgode i uspomene iz njegove prošlosti (utvrde; vrata na ovima, n. pr. kamenita, Dverce, i dr.; loterščak; kraljevski dvori; instalacija Jelačića-bana; srpanjske žrtve; krunisanje Gubca; popov turen; stolna crkva i riznica joj, njezine utvrde, utvrde i vrata Kaptola; krvavi most i Medveščak; Manduševac; spomenici: Jelačić, Sv. Gjuragj, Kačić, Preradović, pak ono na Zrinjvcu; perivoji i šetališta; Zrinjevac, Akademički trg, trg Franje Josipa, Strossmajerovo i Vrazovo šetalište; groblja; Mirogoj, Rokovo, Jurjevsko; muzeje, galeriju slika, kazalište, učevne zavode i ine prosvjetne zavode i društva, crkve, banske dvore, sabornicu, zemaljsku vladu, magistrat, nadbiskupske dvore, sveučilište i botanički vrt, Tuškanac, Zelengaj, Smrok, Maksimir, i mn. dr. Našim crvenim i zelenim škatuljicama, što ih odmjerenim tempom samo vrlo oskudnom linijom vuče ono umoreno konjče, a koje se kod nas nazivlje „tramvajem”, veoma ćemo se slabo moći pomoći u ovakvim zgodama. Što ćemo strancu pokazati na posve zanemarenoj periferiji našega grada, koje su u drugim gradovima obično veoma lijepe, jer su to najnoviji

dijelovi grada? Hoćemo li smjeti strancu pokazati našu „regulaciju” Save? Kako ćemo ga odvesti u bližu i daljnju okolinu Zagreba, što ćemo mu tamo pokazati, kakvu će okrepu moći dobiti u onim krčmicama gotovo iz nomadskih vremena? – Kada prestane kazališna sezona, kakvu mu zabavu možemo dati u večer? Kakav se život vidi na našim ulicama, n. pr. blagdanom pred večer, u kavanama, u gostijonama? Da li je kod nas n. pr. dresdenska ili leipziška otmenost u ponašanju, činima, govoru; bečka uslužnost, obzirnost i ljubeživa brižljivost spram stranca? Zacijelo: ne! Kod nas su nesretno političarenje, kavanarsko shvaćanje života i osobnosti malovaroških gnijezdašća rastvorili gotovo posvema ona zaista neocjeniva dobra, kojima narav inače veoma obilato nadaruje naš hrvatski narod. Spomenut ću samo nekoliko od mnogobrojnih primjera. „Zašto je kod vas u Zagrebu onako vulkanično tlo, da imate neprestane demonstracije, nemire i dr.?” pitalo me se je vrlo mnogo u tuđini na mojim putovanjima. „Zašto je kod vas tako veliki autokratizam, koji ne pušta slobodna maha pa i u razvoju čisto kulturnih preduzeća?” pitali su učitelji bečki, česki i slovenski, kada su bili u Zagrebu; a slično mi se je pisalo i iz Bugarske, kada sam im prošle godine morao javiti, da ne ćemo moći imati izložbe risarija, za koju mi je i njihov ministar prosvjete, dr. Šišmanov, najavio veoma uglednu zbirku, a i krasne izložke obreklo više raznih učevnih zavoda iz naše domovine, pak iz Bosne, Dalmacije, Štajerske i Kranjske. „Zašto uvijek baš Tomašić putuje u tuđinu?” pitalo se je jednoga mojega poglavara, premda se je dobro znalo, da sam svagda putovao na svoje troškove, pak da bi se jednako na ruku bilo i svakome drugome kod nas, tko bi htio ovako učiniti.

Držim, da sam istaknuo već i previše, ali ipak jošte ne svega, što kod nas nije dobra. Učinio sam sve to, kao i sve drugo, što u ovim „Uspomenama” iznosim loša o našim prilikama, samo s najplemenitijom namjerom, kao i liječnik, koji konstatuje diagnozu pogubne bolesti, ne da bolesniku naškodi, već da ga ozdravi i spasi mu život. Molim s toga, da se moje izjave drugačije niti ne prime! Ja sam to učinio samo zato, jer sam tvrdo uvjeren, da je baš za nas same najveća šteta od toga, što kod nas nitko nema petlje, da nas upozori na naše pogreške otvoreno i bez sustezanja. No da li će se i na meni obistinuti ona narodna: „Tko istinu gudi, guda lom ga biju po prstima”! Ne bi bilo ni čudo: tà i Istina vječna, božanski naš Spasitelj, zato što je došla među ljude, da ih spasi, morala je od ruke tih istih ljudi u znak zahvalnosti primiti – smrt na križu! A što li istom nijesu kadri „ljudi” radi istine učiniti običnome čovjeku smrtniku!

No mene sve to ne smeta: ja vršim dužnost svoju, pa dogodilo mi se, što mu drago; pa kad sam već iznesao negativnu stranu ovoga pitanja, prikazat ću sada, barem u najkraćim crtama, i ono, što je po mojem mnijenju najvažnije na njegovoj pozitivnoj strani, da mi se ne mogne opravdano reći, da su „Kunstpädagozi” zaista rušegradi, koji samo ruše, a ne znadu, što bi boljega postavili na mjesto onoga, što su srušili.

Evo dakle, što držim, da bi u ovoj stvari bilo najpotrebnije: Neka se osnuje društvo, koje će učiniti sve što treba, da što više stranaca bude dolazilo u Hrvatsku,

a naročito u Zagreb. To društvo neka faktično i radi, a ne da samo vegetira na papiru poput većine naših društava ili – žalibože – kao poznati odbor za aprovizaciju grada Zagreba. Neka nastoji, da se što prije uklone pogriješke kod nas, za koje sam istaknuo, da sprječavaju dolazak stranaca k nama. Neka se pobrine, da se boljom željezničkom tarifalnom politikom pospiješi dolazak stranaca i privoz živeža k nama. Neka se trsi za reklamu u vanjskome svijetu, kojom bi se što više stranaca navrnulo k nama. Glavno je pako, da se učini, da svaki stranac, koji jedamput dođe k nama, postane za naš grad živom reklamom. Trebalo bi na hrvatskome, njemačkome i barem jošte na francuskome jeziku objelodaniti jeftin ali valjan ilustrovani vodič po Zagrebu i okolici njegovoj. Grad bi trebao sa svim najvažnijim u okolici mu spojiti električnim tramvajem, gradskim željeznicama (Zahnradbahn), uspinjačama, parobrodima i dr. Te bi sveze imale s izlaskom do: Sv. Ivana Zelina, Velike Gorice, Siska, Topuskoga, Petrinje, Plitvičkih jezera, Karlovca, Samobora i Ruda, Podsusjeda i zagorja (kupališta i rudnici), na Sljeme i Zagrebačku goru, koja bi imala da lječilištima, hotelima i restauracijama, ljetnikovcima i sl. postane našim Semmeringom. Bez valjanih komunikacijskih sveza sa okolicom, ostat će Zagreb i onda, kada dobije električni tramvaj, što je i danas: gomila kuća bez svakoga života, jer činovništvo u njima ne može radi velike skupoće, koja iz dana u dan sve većma raste, da otvori ni oči, a kamoli srca i usta na veselje.

*

Sada sam u Salzburgu pohodio direktora građanske škole. On mi je pokazao svoj zavod i protumačio mi je, što sam trebao o školstvu u gradu i u Salzburškoj.

Poslije toga pohodio sam jednoga od prvih risarskih stručnjaka, što ih ima Austrija. To je g. školski savjetnik prof. Herm. Lukas, stručni inspektor risanja u srednjim zavodima austrijskih pokrajina, u kojima se obučava njemački, a to su: Gornja i dolnja Austrija, Sazburška, Tirolska sa Vorarlbergom, Koruška, Štajerska i Kranjska. Gospodin se je savjetnik vrlo zanimalo i za najmanje sitnice mojega putovanja, jer je i sam mnogo putovao. Zato sam i imao više pozdrava za njega od najuglednijih ličnosti sa raznih strana. Morao sam mu posve potanko saopćiti i sav svoj drugi dotadašnji rad, pa kako je došlo do mojega putovanja, te što i kako namjeravam raditi dalje? U posljednju svrhu poslužio mi je i on mnogim biser-zrncem bogatoga svojega znanja i iskustva.

Gospodin mi je Lukas potvrdio izjavu g. Hasslingera iz Karlsruha o postupku pruskih vlasti spram stranaca, koji tamo dođu, da upoznadu školstvo. Čuvši, naime, kako sam prošao u Berlinu, nasmijao se je i rekao mi je:

„Možemo si, dakle, pružiti ruke; jer se je tako dogodilo i meni. Ja sam, naime, od austrijskoga ministarstva prosvjete bio službeno izaslan, da u najvažnijim gradovima Njemačke upoznam slobodno risanje prema modernoj metodi umjetničkoga smjera. U Dresdenu i u Leipzigu nijesam za to, kao ni vi, nigdje trebao nikakove dozvole.

U školama Berlina otpuše me, neka donesem dozvolu njihova ministarstva prosvjete. Ovo me je ministarstvo otpravilo tamošnjemu austrijskomu konzulu, a on potvrdi potpis bečkoga ministarstva prosvjete. S tom potvrdom vratih se pruskomu ministarstvu prosvjete. No to jošte nije bilo dosta. Sada me posla ovo, da mi prusko ministarstvo izvanjskih posala ovjerovi potpis austrijskoga konzula. Kad sam se i s time vratio pruskomu ministarstvu prosvjete, dobio sam napokon poslije naporne trodnevne trke potrebnu mi legitimaciju. S ovom u ruci istom nijesam imao šta da vidim u njihovim školama. Prusko je školstvo, naime, pa i berlinsko, relativno najlošije u Njemačkoj. Kako su se u potonje vrijeme ne samo njemačke državice, već dapače i pojedini gradovi, stali natjecati, tko će koga natkriliti boljim školstvom, dolazili su mnogo i njihovi stručni izaslanici, a i stručnjaci stranih država, u Berlin. Tu su našli tako slabe školske prilike, da su ih morali podvrći najoštrijoj kritici. To je razlog, zašto sada pruska ne da tako lako zaviriti strancu u svoje karte. One pako zemlje i gradovi, koji imadu šta pokazati, vidili ste, da vrlo rado to i pokazuju”.

Tako g. savjetnik Lukas; no ja sam i u školama grada Berlina našao za sebe mnogo poučna i vrijedna. Spominjem samo Brennert-Kaselitzovu metodu računске obuke i učila za nju (računice, računске ploče te rukovođ), što su službeno uvedeni i kod nas, kako sam to izvijestio u „Dnevnome Listu” od 28. XII. 1905.; pak našu novu normalnu nastavnu osnovu za pučke škole, koja je izrađena pretežno po „Grundlehrplanu” za općinske škole berlinske. – Da sam znao, što sada znadem, bio bih u Salzburgu pohodio i Fr. Kultsrunka, stručnoga učitelja risanja na c. kr. učiteljskoj školi u Salzburgu, iz koje su djela „Entwurf eines Lehrplanes für Zeichnen an der österr. Volksschule” risarije onako majstorski primljene u naš „Naputak za slobodno crtanje”. No za ovo iskustvo, dakako, mogao sam se obogatiti istom poslije, naime, kada je objelodanjen naš službeni „Naputak”.

Na rastanku obrekao mi je g. Lukas, da će me pohoditi, kada dođe inspicirati u Štajersku i Kranjsku. Prošle godine zaista je održao svoju riječ. U pratnji profesora risanja sa gimnazije celjske, kojega je doveo sa sobom, te profesora risanja u zagrebačkoj zemaljskoj obrtnoj školi, žalibože sada već pokojnoga Vuksana, pohodio je i moju školu. Razgledali su risarije moje djece; a navlastito kolekciju risarija, što sam ju bio spremio za dresdensku izložbu „Društva njemačkih učitelja risanja”, na kojoj se je kolekciji najbolje mogao vidjeti moj učevni put i metoda. Po želji profesora Vuksana proveli smo ovoga odličnoga stručnjaka k nastavnom odjelnom predstojniku Levinu pl. Chavraku. Gosp. se je Lukas od srca veselio, čuvši, kako predstojnik želi u skroz naprednome duhu preustrojiti naše školstvo. No nas sva trojica smo se ipak najvećma obradovali, kada nam je predstojnik priopćio, da će u našoj novoj nastavnoj osnovi za pučke škole, što se je baš onda spremala, biti primljena i moderna metoda risanja, kolikogod to bude u našim prilikama najviše moguće; svakome pako, tko bude kadar raditi i bolje, negoli to bude nastavna osnova tražila, da će to biti posve slobodno, naročito

da se mene, koji radim bolje, ne će vezati na rad po toj osnovi. – Zatim smo pohodili zemaljske školske nadzornike, pa gradskoga načelnika dra. Amruša, koji je umjetničkoj sekciji „Hrv. društva za unapređenje uzgoja” bio onako živo na ruku, kada je priredila uspješnu izložbu risarija „Umjetnost u životu djeteta”, o kojoj su samo najpovoljniji glasovi bili doprli i do Salzburga.

Gosp. Lukas i onaj profesor iz Celja bili su svime, što su u Zagrebu vidjeli i doživjeli, tako ushićeni, da su obećali, da će prvom dobrom zgodom opet doći k nama.

*

Iz Salzburga ponijela je me željeznica romantičnim Salzkammergutom preko Ischla i Brucka u

GRAZ.

Ovamo sam stigao na večer. Opazivši vratar hotela „Kaiserkrone”, u kojem sam odsjeo, na prijavnici, što sam mu je ispunio, da sam iz Zagreba, upozorio me je, da pođem večerati k onome stolu u drugoj sobi, jer da su tamo gospoda Hrvati. Pomislite samo, kako mi je bilo, kad sam se poslije skoro dva mjeseca, premda još u tuđini, našao ipak u društvu svojih zemljaka!

Sjutradan sam htio još da pogledam tamošnji školski muzej; no nijesam mogao nikoga naći, tko bi me u njega pustio. Uz to sam bio od dosadašnjega svoga putovanja već i posve klonuo. Zato sam prvim zgodnim vlakom krenuo u naš bijeli Zagreb, gdje sam još iste večeri sretno prispio u naručaj svoje obitelji.

Prijatelj moj i drug g. Vjekoslav Košćević stao je smišljati, kako bismo kod nas ostvarili što više korisnih ideja, što sam ih donio iz naprednoga svijeta. Ne zadovoljismo se samo time, da radimo u svojim školama. Htjedismo s početka osnovati prijateljski klub, koji bi ove ideje širio. Odlučismo se ipak za društvo. Prema našoj namjeri ono će: Priređivati razne svečanosti i zabave za djecu; unapređivati školske šetnje i putovanja, pohađanje umjetničkih zbirki, muzeja i izložbi; priređivati izložbe; ustrajati ferijalne kolonije; upriličivati zamjenu djece kroz praznike; uređivati igrališta i rukovoditi igre; nastojati oko uređenja kupališta i lječilišta za školsku djecu; brinuti se za uređenje ferijalnih zabavišta za školsku mladež; pobijati alkoholizam i pušenje duhana, te uživanje uopće omamnih i razdražnih sredstava kod mladeži; skrbit će se za zaštitu djece na ulici od nesreća i od surovih i sablažnjivih ljudi; nastojati oko proučavanja duše djetinje i duše našega naroda u svrhu, da se razvije narodna pedagogija; proučavati životne i socijalne prilike i potrebe našega naroda oko milieua, u kom živi mladež, da se prema prilikama nađu i sredstva uzgoja; ustrajati ferijalne tečajeve za uzgajatelje;

prigledati stanove djece; upućivati, kako da se grade što bolje škole; upozorivati na valjana učila; proučavati hranjenje djece; podupirati širenje ručnoga rada u svagdanjim i produžnim školama, a po mogućnosti i u drugima; skrbiti će se, da se djeca duševnim i tjelesnim radom ne iscrpljuju; upozoravat će, da zainteresuje publiku za nastavne osnove, školske knjige, metode obuke; nastojat će, da pobudi interes književnikâ za omladinsku književnost; trsit će se za najpodesnije uređenje potrebnih internata prema prilikama našega društva; upriličivat će dogovore s roditeljima, s majstorima šegrta, i t. d.; ono će, uopće nastojati, da kod uzgoja sudjeluje ljudsko društvo sa svjema staležima i uredbama.

Za svaki od ovdje navedenih radova složit će se od prijatelja dotične stvari odbor (sekcija). Ovi se mogu ustrojiti i izvan Zagreba u svakome mjestu. Tako će se otvoriti prilika, da može raditi svatko, tkogod samo hoće da koristi dobroj stvari.

Tako je postalo jedno od najpotrebnijih kod nas društava: „*Hrvatsko društvo za unapređenje uzgoja*”. Ono je pričelo raditi još prije, nego li su mu pravila bila potvrđena: Priredilo je već u prvoj godini svoga opstanka dvije glazbeno-deklamatorne zabave za mladež pučkih škola u gradu Zagrebu, poznatu velebnu izložbu risarija „Umjetnost u životu djeteta”, isposlovalo je besplatnu kazališnu predstavu za mladež pučkih škola u Zagrebu, upriličilo je ferijalnu koloniju za dvadesetoro potrebne školske djece, a na poziv vladin izreklo je svoje mišljenje o nacrtu normalne nastavne osnove za hrvatske pučke škole.

Taj naš intenzivni rad nije se sviđao hrvatskim pedagogima staroga kova. S toga nam se je poznati „pedagog” u „Hrvatstvu” narugao, što smo svoje društvo morali osnovati sastancima i u gostijoni; jer nama nije, kao što je njima, „Hrv. učiteljski dom” namr'o pokojni Ivan Filipović, kojega su, da se dočepaju baštine iza njega, i sami pomogli srušiti. Isti taj delija narugao se je kasnije na usta izvjestitelja u anketi, koja je raspravljala o nacrtu već spomenute normalne nastavne osnove, što se je naše društvo, u kome da su oni, što prodaju papar, cimet i sl., usudilo, da na naročiti za to poziv vladin, bez njegove prethodne dozvole izrekne svoje mišljenje o rečenome nacrtu.

Ti tako temeljiti napadaji na ovo zaslužno društvo, a valjda i druga rovarenja protiv njega ovakove vrste, kano da su na stanovitome mjestu postigla žuđeni efekat: mi nijesmo mogli prirediti već napomenutu drugu izložbu risarija, niti nam je pošlo za rukom isposlovati drugu besplatnu kazališnu predstavu za mladež.

U tim prilikama pustili smo radove te vrste do boljih vremena; pak radimo onako, kako najbolje možemo: „Otpustio sam”, pisa mi u tuđinu prijatelj Koščević, „služavku, pak moja supruga sa majkom i djecom rade u kući sve sami, samo da si umanjimo kućne izdatke. Time ću namirivati troškove za izdavanje časopisa ‘Preporoda’, u kojem ću propagirati naše ideje.”

Od toga trena, u kojem sam se uvjerio, da je i Košćević kadar poput mene pa i najveće žrtve doprinijeti za dobru, prosvjeti našega naroda korisnu stvar, nas dvojica smo postali jedno u natjecanju, koji će [od] nas više učiniti za dobru stvar. Tako idealizma i požrtvovnosti za ono, o čemu su uvjereni, da je dobro i korisno našem narodu, žali-bože, nijesam kadar konstatirati u radu protivnikâ naše stvari, premda taj rad poznam sasvim dobro.

Četvrto putovanje: U Budimpeštu 1904.

Kad sam se ovako i s velikim trudom, a za žep hrvatskoga pučkoga učitelja zaista i s pregledom materijalnim žrtvama naputovao dalekim svijetom, sabirajući što je u školstvu tuđine dobra, dopade mi ruku „Archiv für Lehrerbildung, Organ für die Bestrebungen der deutschen und weltpädagogischen Kultur” (svez. 19, 20, 21, 1904. Objelodanjuje: Tüvinger-Verlagsanstalt, W. – Jena. Cijena četverogodišnje Mk. 1.5. Godimice 24 sveske). Tu sam našao izvještaj o budimpeštanskom komunalnom pučkom školstvu. Pročitavši taj izvještaj, opazio sam, da sam, putujući dalekom tuđinom u svrhu, da nađem, što je valjanoga u tamošnjem školstvu, tražio kruha nad pogačom; jer da sam većinu onih naprednih stvari mogao naći već i u Budimpešti. Zakanih se s toga, da upoznam i školske prilike grada Budimpešte. Obratih se na šefa komunalnoga školstva budimpeštanskoga dra. Stjepana Bárczy-a zamolbom, da mi u tome budu na ruku. Početkom listopada otputih se u Budimpeštu. Zamjenik dra. Bárczy-a g. Béla Ágota i protumačio mi je i pokazao mi je sve, što mi je bilo potrebno.

„Budimpešta”, reče mi on, „kao glavni i prijestolni grad Ugarske, ne zadovoljuje se samo time, da, obzirom na školstvo, udovolji onome, što traži školski zakon, već u pogledu podizanja i uređenja škola i pristojnoga dotiranja učiteljstva stvara upravo veliko. Vrhovni državni nadzor nad školstvom Budimpešte vrši u ime ministarstva prosvjete kr. školsko nadzorništvo. Središnja uprava budimpeštanskoga komunalnoga pučkoga školstva pripada magistratu. To vrši njegova VII. sekcija. Sadanji šef te sekcije, magistratski savjetnik dr. Stjepan Bárczy, razvio je vanrednu djelatnost kojom je zasvjedočio, da posjeduje ne samo nužnu sposobnost, već i volju pak odlučnosti, da ostvari svoje plemenite namjere. U tu je svrhu ponajprije valjano uredio komunalnu središnju školsku upravu, dobivši u nju potrebni broj vrsnih stručnjaka liječničkih, pravničkih i tehničkih. Radi stručnoga nadzora škola u pogledu pedagoško-didaktičkome otposlano je deset najvrsnijih ravnatelja osnovnih škola, koji su se iskazali studijama pojedinih struka, da se u svojoj struci u tuđini usavrše. Vrativši se kući, izvijestili su oni u službenim konferencama učiteljstvo budimpeštansko o modernim tekovinama svoje struke, za koje su se okoristili svojim studijama, i to principijelno i stvarno, a zatim su podastrli konkretne prijedloge, obzirom na prilike i potrebe budimpeštanske. Ova predavanja i rasprave o njima stenografirali su. Na temelju tih

elaborata izradili su odbori stručnjaka, koji se za koju stvar najvećma interesiraju, provizorne nastavne osnove s potrebnim instrukcijama za pojedine nastavne predmete. Zajedničke konferencije svih tih odbora dovele su sve te dijelove osnove u skladnu cjelinu. Ta je provizorna nastavna osnova štampana i razaslana školama, da ju učiteljstvo prokuša, pak nakon toga da vlasti podnese svoje obrazloženo mnijenje o stvari. Da učiteljstvo, koje je većinom osposobljeno u duhu stare škole, uzmogne raditi prema modernim zahtjevima, upriličila je komunalna centralna školska uprava o gradskome trošku produžne tečajeve, kojima je učiteljstvu pružena prilika, da proširi svoju opću i stručnu naobrazbu u pojedinim nastavnim predmetima osnovne svagdanje i produžne škole. U svrhu, da svoje učiteljstvo ponuka, neka se blagodatima, što mu ih naobrazbi ovi tečajevi pružaju, faktično i okoristi, uvela je školska oblast unapređenje u berivima za učiteljstvo, koje te tečajeve svršši. Risanju, gimnastici, pjevanju i ručnome radu kako za muškarce tako i za ženske posvećena je vanredna pomnja. Oni učitelji, koji se u spomenutim tečajevima stručno naobrazbiše za poučavanje u tim predmetima, dobiše osim spomenute povišice beriva jošte i tu pogodnost, da obučavaju svaki samo svoj predmet. Uz su riješeni razredništva, a na tjedan su dužni obučavati mjesto 26 samo 20 sati. Svaki dobrovoljno primljeni prekobrojni sat nagrađuje im se godišnje po 80 K. Ona deseterica pedagoških stručnjaka riješena su na svojim zavodima ravnateljskih agenda, pak su u svojstvu stručnih izvjestitelja, svaki za svoju struku, dodijeljeni komunalnoj centralnoj školskoj oblasti. Uz g. Bélu Ágotai-a, koji je od njih imenovan školskim nadzornikom pak je i zamjenikom šefa školskoga dra. Bárczy-a, vrše oni i stručni nadzor u komunalnim osnovnim školama. Na spomenuti način osposobljeno učiteljstvo prokušavalo je, kako već spomenuh provizornu nastavnu osnovu, koja je postala na način, kako sam to izložio, od godine 1904. Prema time stečenu iskustvu ima se osnova konačno redigirati i tada će se podnijeti ministarstvu, da ju za Budimpeštu definitivno odredi. – Ovako se mora kuburiti, osposobljujući u produžnim tečajevima sadašnje učiteljstvo, da mogne raditi prema novoj nastavnoj osnovi, koja traži rad po najnovijim zahtjevima moderne pedagogije obrazovanoga svijeta. U nas se je sa strane, s koje se je tome smjelo baš najmanje nadati, te zahtjeve moderne pedagogije, motreći ih s visokoga stajališta pedagogije Basaričekove, nazvalo „efermnima”. Za tu izjavu, što ju je izrekao vrlo odličan pravnik, krivim one „pedagoge”, koji su mu ju metnuli u usta. – U svrhu pako valjane spremne novoga učiteljskoga naraštaja sprema se Budimpešta na osnutak vlastite učiteljske škole; jer zemaljske i druge učiteljske škole ne podaju onu spremu, koja je sada nužna učiteljstvu budimpeštanskome.

Tako se eto školstvo preustrojava u Budimpešti. Sličnim se načinom postupa i drugdje u obrazovanome svijetu. A kod nas? Bolje da šutim: stvar je i tako već dobro poznata. No moja krivnja nije. Ja sam, naime, jošte na vrijeme na potrebnome mjestu usmeno upozoravao, kako se u ovome pogledu drugdje radi. Nije pomoglo. Prihvatilo se nazore našij prijatelja stare pedagogije i škole učevne: Basariček-Pejnovića. Oni našu školu sada „reformišu”. Zato i jest sve ovako, jer „re-forma” znači: povratak

na prvašnju, staru, formu, baš kao i „re-akcija” što znači: povratak na staru akciju, suprotnu novoj. Moderna pako uzgojna škola „Kunstpädagoga”, što ju kod nas zastupam ja s prijateljima, premda mnogi njezinih pobornika nazivlju svoje nastojanje „reformom”, ipak se ne reformiše, jer je ovaj rad „preporod” (renesansa) škole, uzgoja i obrazovanja, a po tome i kulture narodne odnosno čovječanske, a ne – reforma!

*

Jedan gospodin ugledna položaja u našem školstvu kazivao mi je više puta, da su naše hrvatske šegrtske škole vrlo dobro uređene. To je dokazivao prikazujuć mi, kakvu je lošu obuku u risanju našao on u jednoj magjarskoj šegrtskoj školi. No mene je iza onoga, što sam upoznao o t. zv. obrtnim produžnicama u mnogim gradovima Njemačke, ipak malo zazešlo oko srca, kada sam iz Opatije primio pismo g. Agotai-a, kojim mi javlja, da se vraća iz Njemačke, kamo je bio izaslan, da prouči uređenje produžnica, pak da će mi taj i taj dan uzvratiti pohod Zagrebu, i moli me, neka mu budem na ruku, da tom zgodom vidi rad u kojoj školi, pak stručno risanje u kojoj od naših šegrtskih škola. Dozvolom naše oblasti to mu je bilo i omogućeno. I vidio je: kolike silesije raznih zanata moraju naši učitelji n. pr. III. razreda građevne skupine istodopce obučavati u stručnome risanju, pa ipak uzimati građu iz svakoga zanata. Vidio je, kako učenici stručno rišu, pa i razne prereze, spojeve i dr. te predmete od drva, kovine i sl., npr. srebrom okovani štap, zlatni lanac, i t. d., ali sve bez samih predmeta, već lih s predložaka ili prema skici učiteljevoj.

„Jedina je jošte sreća”, reče mi, „što za to risanje imate barem stručno obrazovane učitelje iz obrtne škole; ali ni oni svojom spremom ne mogu ipak nadomjestiti kvara, što proistječe za stvar iz prilika, u kojima eto ne mogu da rade valjanim načinom, naime: po naravi. – Mi smo svoje poljodjelske produžnice za dječake, pak škole za obuku djevojčica u kućanstvu već uredili najmodernije: u njima se naime sve uči posve praktično – radom, dočim su teorijske pouke u njima stegnute samo na najnužnije. Tako ćemo sada po uzoru Münchena, Leipziga i drugih naprednih gradova, ali sa osobitim obzirom na naše specijalne prilike i potrebe, preustrojiti i obuku u našim obrtnim i trgovačkim produžnicama. To je povjereno meni, da kod nas provedem.”

Bilježim ovo sa željom, da i naše mjerodavne faktore na stvar upozorim.

*

Među inima pohodio sam inspektora risanja budimpeštanskih komunalnih škola, g. prof. Colomana Gyögyi-a. Nijesam imao vremena, da mi u školama pokaže, kako se kod njih riše prema modernoj metodi umjetničkoga smjera. Zato obreče, da će mi namah poslati kolekciju risarija, po kojoj ću moći vjerno upoznati njihov rad. Primivši tu kolekciju, uvjerio sam se, da bih zgriješio, kad ne bih i šire naše krugove, a naročito

pozvane za to faktore, upozorio na taj vrlo vrsni rad. Odlučih s toga, da te risarije javno izložim. Ali baš u to vrijeme zamijerilo se u novinama dramaturgu našega kazališta, prof. dru. Andriću, što je želio, da se u našem kazalištu prikaže nekoliko magjarskih pučkih komada, kao što se i u Pešti imalo prikazati koji hrvatski komad. Da ne dam barem prividnoga povoda, da se „prijatelji” stvari, što je zastupam, i moji, također moradu u javnosti prikazati tankočutnim braniteljima po meni ugroženoga hrvatstva, zamolio sam najvrsnije učitelje risanja, s kojima sam se upoznao u tuđini na svojim putovanjima, neka mi i oni pošalju svoje kolekcije risarija, koje će predočavati njihov učevni put i metodu. Toj se zamolbi najvećom pripravnnošću odazvaše: prof. Jul. Mihalik zbirkom risarija iz zavoda za uzgoj gluhonijeme djece u Kapošvaru; E. Bayr, direktor djevojačke pučke škole u Beču, kolekcijom svoje škole; bečki građanski učitelj Karlo Janoschek, kolekcijom risarija svoje građanske škole i drugom iz produžne škole, u kojoj se djevojčice uče šivati oprave; učitelj Ivan Šega, kolekcijom risarija pučke škole u Donjem Logatcu (Kranjska); ravnatelj moravskog muzeja za umjetnost i obrt dr. Jul. Leisching kolekcijom risarija pučkih i građanskih škola grada Brna; učitelj risarija XVI, kotarske škole dresdenske Otto Sparmann risarijama svoje škole; ravnatelj djevojačke selektanske škole u Hamburgu, Eimsbüttel, Hohe Weide, 10, J. Lieberg i učitelj risanja na toj školi Voss, kolekcijom risarija svojega zavoda; Oswald Pfenigwerth, učitelj risanja na učiteljskom seminaru i s njime spojenoj vježbaonici u Dresden-Friedrichstadtu; Karlo Elsner, učitelj risanja na kr. učitelj. seminaru i vježbaonici u Dresden-Plaoenu; G. Stiehler, učitelj risanja na učiteljskom seminaru i vježbaonici u Frankenburgu u Saskoj, pak učitelj risanja na šestorazrednoj realci i s njome spojenoj osnovnoj školi Chr. Schwartz u Hamburgu, kolekcijama risarija svojih zavoda. – Uz to je leipziška knjižara B. G. Teubner izložila svojom nakladom objelodanjene umjetničke kamenopise, što rabe za umjetnički ukras školskih prostorija i umjetničko obrazovanje. Uvažena firma A. Müller-Fröbelhaus Dresden – Wien izložila je veoma krasnu zbirku učila za modernu obuku u risanju, pak je svoje izložke mojim zagovorom poslije darovala našem „Hrvatskomu školskomu muzeju”. Domaća papirnica A. Kassoeitz-Cvijić izložila je materijal, kojim se riše po modernoj metodi. Također domaća optičarska firma J. Deberto izložila je aparate za fotografiranje i risanje. Ja sam izložio najvrednija književna djela o umjetničkom obrazovanju uopće, a naročito o risanju po modernoj metodi umjetničkoga smjera. – Gradsko je poglavarstvo za izložbu ustupilo najotmenije prostorije, što su nam u Zagrebu u ovakve svrhe na raspoloženje, naime one u umjetn. paviljonu; dalo je izložbu grijati; podijelilo je Koščeviću i meni za vrijeme izložbe dopust, da budemo u izložbi čuvari i tumači, dalo je 3 zabavišne učiteljice za blagajnice i 2 školska podvornika za posluhu u izložbi. – Uređenje i brigu za izložbu preuzela je umjetnička sekcija tada novo ustrojenoga „Hrvatskoga društva za unapređenje uzgoja”. Otvorio ju je gradski načelnik, dr. Milan Amruš u pratnji kr. školskoga nadzornika za grad Zagreb, g. P. Maričića, 12. siječnja 1905. Izložbu je pohodio predstojnik kr. zem. vlade, odjela za bogoštovlje i nastavu, Levin pl. Chavrak, praćen zemaljskim školskim nadzornikom

A. Cuvajem. Tim povodom pozvala je kr. zemaljska vlada posebnu anketu stručnjaka, da joj o izložbi podnese obrazloženo svoje mnijenje i konkretne prijedloge o stvari obzirom na naše prilike. Izložbu su posjetili gotovo svi učevni zavodi u gradu Zagrebu. Naši gotovo svi umjetnici i učitelji risanja izjaviše se o njoj najpovoljnije u posebnoj pismenoj izjavi, upravljenoj na društvo. Pohodilo ju je vrlo mnogo uzgajatelja: roditelja i učitelja, hrvatskih, pak iz Bosne i susjednih slovenskih zemalja, među potonjima ugledni stručnjaci iz Ljubljane Suher i Krulec, pa učiteljsko društvo za grad Celje i okolice. Od domaćih stručnjaka spomenuti mi je jošte dra. I. Kršnjavi-a, a od stranih inšpektora risanja u budimpeštanskim komunalnim školama, prof. Colom. Györgyi-a. Izložbu su kako stručni krugovi, tako ostali posjetitelji, pa i naše vrlo novinstvo primili i pozdravili s najvećim simpatijama, upravo oduševljeno. Profesor Györgyi bio je njome tako uznešen, da sam mu – po njegovoj želji – bio po mogućnosti na ruku, neka bi izložitelji dopustili, da se izložba od nas prenese u Budimpeštu. To nam je većinom uspjelo. Györgyi je dobivene izložke popunio izloščima nekih drugih inozemnih učevnih zavoda. Iz Hrvatske je izložio moj prijatelj Košćević i ja. Tako je nastala njegova velika izložba risarija, što ju je u Budimpešti mjeseca junija 1905. upriličio povodom već spomenutih produženih stručnih tečajeva za učiteljstvo, a naročito povodom tečaja, u kojemu se je po nalogu ministarstva nastave učitelje risanja na učiteljskim školama u Ugarskoj uputilo u modernu metodu risanja umjetničkoga smjera. – Na direktora zagrebačke učiteljske škole K. Maticu obratio se je brzojavnim upitom o našoj izložbi ravnatelj budimpeštanske učiteljske škole Ladislav Nagy. Gosp. Matica je zaželio, da odgovorim Nagy-u. Namah zatim poslao mi je ovaj izvještaj o radu „Budimpeštanskog odbora za proučavanje djece”, u kojemu sudjeluju najbolji suvremeni magjarski pedagozi, psiholozi, liječnici i drugi prijatelji znanosti o narodnom podmlatku. Po želji njegovoj, kano poslovnoga potpredsjednika ovoga veoma korisnoga društva, rado će s tim društvom u saobraćaj stupiti sekcija za proučavanje djece, koja će se, kada nastupe za to povoljne prilike, osnovati u našem „Hrv. društvu za unapređenje uzgoja”. – Ove zime poslao mi je g. Nagy važno svoje djelo „Fejezetek a gyermekrajzok lélektanából” (Iz psihologije dječijega risanja). Djelo se znanstveno bavi onim, što je naš „pedagog” g. Pejnović u svoje vrijeme onako lakoumno nazvao „cajhnanjem jopaca”. Tako znade magjarski, ja ga već sada upozorujem na tu vrijednu knjigu, koju ću, čim dospijem, našim interesovanim krugovima opširnije prikazati.

To je eto geneza i historija naše dobro poznate izložbe risanja „*Umjetnost u životu djeteta*”. Da li je ona i kod nas bila od kakvoga zamašaja, nije moja, da o tome ovdje raspravljam; ali ipak moram spomenuti jošte jedno.

Dok je tako pod dojmom ove naše izložbe sve samo prijateljski bilo raspoloženo spram risanja po novoj modernoj metodi umjetničkoga smjera, pokazala se je, žalibože, i jedna simptomatična pojava. Učitelj vježbaonice uz kr. učiteljsku školu zagrebačku, g. Milan Pejnović, napisao je u „Hrvatstvu” među ostalim i to, da su učitelji risanja

„hausiereri”, izložba „hauziranje”, a slobodno dječje risanje da su, naprosto, „cajhnanje jopaca”. On, dakako, nije potpisao toga i sličnoga svega mirisavoga cvijeća, već je jurišao iza zaklona, u kojem se je ćutio najsigurnijim, naime: iza leđa časnoga pseudonima „Pedagoga”. Ja nijesam mogao dopustiti, da ne reagiram protiv toga, što je g. Pejnović na hrvatske pedagoge i hrvatski narod svalio ovakav odium u očima kulturnih naroda, kojih su reprezentanti i njihov rad kod nas onako nedostojno u kal povučeni. Skinuo sam s toga javnosti krinku sa čestitoga obraza „Pedagoga”. Odgovarajući mi na to, priznao se je g. Pejnović u javnosti piscem onoga, što je napisao u „Hrvatstvo” pod imenom „Pedagoga”.

Upitan sam već mnogo puta s raznih strana: šta je razlogom, da je g. Pejnović, koji je neosporivo jedan od najinteligentnijih članova mlađe hrvatske učiteljske generacije, ovako zabrazdio u stvari, koju savremena pedagogija obrazovanoga svijeta cijeni veoma visoko? Većina onih, koji su me to pitali, držali su, da on to čini pod neodoljivom sugestijom g. Basaričeka. Rekli su mi da je šteta, što se ovako sposoban čovjek ešofira za stvar, koje, pa niti kod nas, više ničim nije moguće spasiti. Žalili su, što on uzaludno troši svoju dragocjenu snagu, eksponirajući se protiv onoga, što bi mu imalo biti najsvetijim. Uslijed toga svega, rekoše, da će on proći kao i onaj jelen, koji je poginuo zato, jer je brstio trsovo lišće, što je njemu bilo prije život spasilo. – No evo, što ja držim da je na stvari: Koščević je spomenuo u jednoj ocjeni edicija „Hrv. pedagog. književnoga zbora” i o jednoj stvari, o kojoj se u našoj javnosti već dosta govorilo, naime: da je g. Basariček svojim „Rukovođem za početnu stvarnu obuku” plagirao „Zornu obuku” pokojnoga Milana Kobalia. Tim povodom zatražio je V. Popović u sjednici „Zborova” odbora, neka odbor odabere od svojih članova povjerenstvo koje će ispitati: kako je s tom stvarju, pak oprati ovu ljagu koja se u javnosti češće nabacuje na „Zbor”, koji je objelodanio obje spomenute knjige. Na to je izjavio Basariček, da to nije potrebno, jer on za ovu uvredu od njezina pisca više ne traži satisfakcije, buduć da je ta stvar prije 2-3 godine, kada je prviputa iznešena u javnost, bila pred sudom ...

Popović: „A rezultat te sudbene istrage”?

Basariček: „Moj mi ga advokat nije priopćio”.

Popović: „No, onda je ‘Zbor’, kojega ste vi članom, ipak dužan barem rad sebe, da tu stvar izvede na čistac”.

„S razloga, što bi se time, kad bi odbor dao ispitivati ovu stvar, u neku ruku priznala i mogućnost, da je zbilja štagod istinita u tvrdnji o plagijatu, o kojoj je odbor osvjedočen, da je posve netemeljita”, zaključio je odbor da se povjerava članovima: Kirinu, Klobučaru, Pejnoviću i Popoviću, neka u ime „Zborovo” za dotični dnevnik slože posve kratku izjavu, a za „Napredak” temeljito obrazložen ustuk na ovu kritiku. Odbor je usvojio prijedlog člana Martinovića, da se ta izjava i ustuk predlože plenumu „Zborovu” prije nego li se u ime „Zborovo” objelodane. Međutim to je oboje štampano,

a da nije, po zaključku prema prijedlogu Martinovićevu, prije predloženo „Zborovu” odboru.

Ja sam u sjednici „Zborovoj” poslije toga protestirao, što je povredom zaključka „Zborova” odbora u ime „Zborovo” u „Napretku” onako „furtim” objelodanjen onaj ustuk. Time da smo osramoćeni ponovno, i to sada sami od sebe; jer da je udovoljeno zaključku, pak da je onaj ustuk prije pročitao „Zborovu” odboru, zacijelo, da u njemu ne bi bili ostali mnogi oni nedostojni izrazi, kojima upravo vrvi.

Na to su na mene navalili Basariček i sastavljač onoga ustuka Pejnović, neka ili opozovem, ili dokažem, što sam rekao o tome, kako je onaj ustuk napisan. – Odvratio sam, da kod svoje tvrdnje ostajem i da si na ovaj njihov poziv pridržajem pravo dokaza za narednu sjednicu, kada ću donijeti onaj u „Napretku” štampani ustuk.

Prigovorilo mi se je, da sam protiv „Zbora”; jer da ne dopuštam, da se „neopravdani” itd. „napadaji” i mn. dr. na „najzaslužnije članove” i na sam „Zbor”, odbiju, dočim valjda odobravam pa i najnedostojnije pisanje protivnika. – Odgovorio sam, da za način, kakvim tko piše o „Zboru” i o njegovim članovima, ne odgovaramo mi, već on sam; no budući da je pisanje vjerna fotografija duševne kulture onoga, tko je pisao, da „Zbor”, koji predstavlja elitu hrvatskoga pučkoga učiteljstva, nikako ne smije zapasti u pogrješku, koje se ipak mogu razumjeti kod pojedinca, kao čovjeka, koji zato sam nosi i svu odgovornost, – pak se u svojim polemikama, makar u njima imao i ne znam kako pravo, služiti stilom, formom, tonom i izrazima prostaštva, napadaja i osobnih uvreda, kao što je zlo učinjeno u slučaju sa ustukom.

„Opozovite ili dokažite”! viknulo mi se, „inače vrijeđate ‘Zbor’ i sve nas”.

„Dokazat ću, kako rekoh, u narednoj sjednici. Tada ćete vidjeti, da je ‘Zborovu’ čast i ugled povrijedio onaj, tko je protiv našega zaključka prokriomčario u javnost onaj ‘Zbora’ nedostojan ustuk”.

„A čime je on ‘Zbora’ nedostojan”?

„Jer je napisan revolverski, pak je onaj, tko ga je priopćio u ‘Napredak’ prometnuto time u svoj osobni revolverblatt”.

Dakako, da se je sada i pogotovo vikalo, protestiralo, itd. No najljepše je pri svemu tomu ipak ovo: Netko od gospode spomenu u tom kreševu, da Martinović nije niti predložio, a kamo li da je odbor zaključio, da se ustuk, što je povjereno da ga gospoda sastave u ime „Zbora”, prije nego li se objelodani, ima predložiti „Zborovu” plenumu. Pak zbilja: u sjedničkome zapisniku, za koji tajnik Kirin u sjednici samo bilježi, a piše ga se i ovjerovljuje naknadno, o tome nema ni spomena. Tražio sam, neka se taj zapisnik s toga ne ovjerovi, već neka se konstatuje: da li je Martinović u posljednjoj sjednici ono predložio i mi usvojili, i ako jest, da se prema tome zapisnik popravi, pa istom tada ovjerovi. Na moje najveće začuđenje izjaviše gospoda redomice, da se ne sjećaju, da je

Martinović ono predložio a mi primili. Pozvah g. Martinovića, neka se izjavi: da li se on jošte „sjeća”, da je tako, kako velim. On je odgovorio:

„Sjećam se. Predložio sam i odbor je primio; no kada je sada učinjeno ovako, ja pristajem uz ovo, i odobravam sa drugom gospodom, što nije učinjeno onako kako smo bili onda rekli.”

„Odobravali li vi sada ovo ili ono, meni je svejedno; ali buduć da ste konstatovali, da smo onda usvojili onakav vaš prijedlog, tražim, da to mora biti unešeno u zapisnik, koji je hotimice ili nehotice falzificiran, pa ga ovakova ne smijemo ovjeroviti.”

Time sam, dakako, ponovno sve „uvrijedio”. Uslijed toga bilo je i opet na mene graje do mile volje; no zapisnik ovjerovljen – bez popravka!

U narednoj sam sjednici pokušao, da nastupim dokaz istine, što sam u prošastoj sjednici obrekao, kada je to od mene bilo traženo. Ali čuda i belaja. Sada mi toga očajnom borbom ne da, šta mislite: tko? Nitko drugi, već onaj, koga baš time imam da stavim na optuženičku klupu – sam glavom sastavljač onoga ustuka g. Pejnović, koji me je u posljednjoj sjednici na to baš naročito izazvao. Uza nj, dakako, pristaju i sada jednodušno i sva druga gospoda u odboru. Šta više, u zapisnik je na prijedlog Pejnovićev uvršten protest, odborov – protiv mene!

Ja sam već rekao gospodi, da ću sve to objelodaniti u javnosti. Sada im evo činim uslugu time, što im priušćujem radost, da me isključe iz svoje sredine, budući da se, iznoseći na javu, što je „trula u državi Danskoj”, ja a ne oni ogrješujem radeći protiv interesa „Zbora”, pak se uslijed toga po društvenim pravilima imam izbaciti iz društva, kao što se u sličnim zgodama baš u tome nalazi spas društva i u mnogim drugim našim društvima. Dakle, gospodo, samo van samnom; jer ja ne ću, poput Košćevića i Gruslinga, sam svoje volje iz „Zbora”.

Ne jamčim, doduše, da bih mogao na plamen položiti desnicu, da sam u ovome svome pričanju nepromijenjeno pribilježio baš svaku riječ i pojedine potankosti; jer je od tada prošlo već mnogo toga preko moje glave, ali ispovijedam, da sam svagda spreman zasnjeočiti makar i prisegom kod suda, da je glavni sadržaj ovoga mojega izvještaja posve istinit. Priopćujem pako to sve sada poglavito, da se vidi:

Prvo, da imam opravdana razloga držati, da je g. Pejnović valjda ponajviše iz osobne kaprice spram mene protiv mnogih ideja napredne pedagogije i to zato, što uza njih kod nas pristajem ja sa svojim prijateljima. Ja imam za to vjerovanje tim više razloga, što mi je poznato iz vremena, dok sam se jošte družio s njime, da smo se nas dvojica posve dobro slagala u mišljenju o vrijednosti nekih nazora stare i nove pedagogije. Na moje pitanje jednom iz toga vremena: kako je to, da je g. Pejnović uza sve to, što pozna i odobrava nazore moderne pedagogije, o kojima smo govorili, ipak pristasa Basaričekov, koji je kod nas najokorjeliji branitelj stare pedagogije, što većinom spada već u ropotarnicu, – odgovorio mi je on, da ga njegova ondašnja mizerna beriva

sile, da se dobro pazi s Basaričekom, koji mu daje zaslužbe kod „Napretka”, edicija „Zborovih”, a osobito kod pedagozijske enciklopedije. Bez toga da on apsolutno ne bi mogao na svome mjestu obstati. Istinitost ove svoje izjave već sam jednom imao zgodu potvrditi prisegom na sudu. Ja i iz vlastitoga iskustva vrlo dobro znadem svu mizeriju, što proistječe iz kukavnoga materijalnoga stanja hrvatskoga pučkoga učiteljstva. Zato sam mogao cijeniti kod g. Pejnovića, što trpi, lavirajući i zatomljujući samoga sebe. Želio sam samo, da što prije dođe u povoljnije materijalne prilike; jer sam čvrsto držao, da će tada biti on prvi, koji će sa sebe zbaciti plijesan i prašinu stare pedagogije Basaričekove, i time mnogo koristiti hrvatskoj školi i narodu. U tome sam se mišljenju prevario. Pejnović je, hvala Bogu, zaista dospio u bolje materijalne prilike; no u važnome radu na polju našega pučkoga školstva, što mu je baš sada povjeren, pokazuje se on svime jošte mnogo većim Basaričekomcem od samoga svojega uzora. Obogaćen tim iskustvom, hvalim ja Bogu, što Pejnović u pedagogiji nije na strani onih, uz koje sam i ja; premda iskreno žalim, što će radom u sadanjemu svojem položaju momentalno naškoditi napretku dobre stvari kod nas.

Drugo, što sam htio osobito naglasiti, jest moje subjektivno tvrdo uvjerenje, da posve krivo imadu oni, koji bacaju krilatice, da je „škola kao i djevojka tim vrednija, što se o njoj u javnosti manje govori”, a pogotovo onu, da t. zv. „prljavo rublje” treba što većma skrivati od javnosti, – tvrdeći, da se time koristi dobroj stvari. Ja držim, da se je i o školi, kao i o svakoj drugoj javnoj instituciji, upravo dužno narodu, koji za njih ulaže tolike žrtve, bez obzira na ikoga točiti samo – posve čisto vino. Škola je sama po sebi vrlo uzvišena uredba, pak je i ona, poput svakoga velikana, i sa svjema svojim eventualnim pogriješkama i momentalnim zabludama korisnija i narodima i čovječanstvu, negoli što su ne znam kakvim svojim tobožnjim vrlinama štokakvi pigmejci i mediokriteti. Zato mislim, da nije sramota, ako se u javnosti iznose i pogriješke naše škole, jer je i ona, kao i škole svega drugoga svijeta, samo ljudsko djelo, a poznato je, da pod suncem nema savršenoga ljudskoga djela; nego dapače, da je svakoga pravoga rodoljuba upravo sveta dužnost, da što izdašnije, a gdje treba i javnim kritikama (ali samo ne podlim anonimnim denunciranjem nepoćudnih osoba), iznose pa i pogreške javnih institucija, dakle i školstva, u svrhu, da se pogriješke odstrane i dotične institucije poprave i unaprijede. Otkrije li se pako gdje i t. zv. „prljavo rublje”, svatko će najbolje znati sam prema dotičnome slučaju, kojima mu se je sredstvima poslužiti, da valjanoj stvari najvećma koristi. Ne može pako biti dvojbe, da i u takvim prilikama često puta može pomoći jedino ona velesila, što ju ima samo – javna štampa. Držim, da je u takvim iznimnim slučajevima bezuvjetno nužno latiti se i toga sredstva, jer je „za ljutu ranu samo ljuta trava”: i liječnik bo, da spasi život, rabi u potrebi i nož i vatru, dapače i otrov, ne mareći što bolesnik pri tome trpi i najteže boli. Dakako, da je čovječanska dužnost i pri operacijama, što budu bezuvjetno nužne, po mogućnosti čim većma prizidati i spasavati i same one najvećma pale grješnike; a ne strovaljivat ih jošte dublje u ponor i time ih posvema uništavati; jer bi se time čovječanstvu otimalo biće, kojega

mu je korist potrebna. Nema pako toga, tko ne bi mogao biti i koristan. To je jedan od mnogih inih razloga, zašto su toliki, pa i najvažniji kapaciteti, protiv smrtne kazne i najvećih zločinaca. – Moje je dakle tvrdo uvjerenje, da i najoštrija, dapače i zlobna kritika bolesti u javnim institucijama, dosljedno i u školstvu, dobroj stvari koristi većma, negoli sve licemjerno zabašurivanje pogriješaka iz štokakvih obzira, a naročito iz onih što se utječu pod krinku pseudo-sramežljivosti, a faktični im je izvor u bojaznima radi raznog t. zv. „prljavog rublja”. Imajmo vazda na umu, da čistu obrazu malo vode treba, pak se tada ne bojmo nikoga do li Boga; jer čista je savjest najmekša postelja.

Peto putovanje: U Budimpeštu 1905.

Svršetkom lipnja otputio sam se sa prijateljem Koščevićem, da pogledamo Györgyi-evu izložbu risarija i da tom zgodom po mogućnosti upoznamo i druge najvrednije moderne uredbe u komunalnome školstvu budimpeštanskome. O tome našem putovanju izvijestio je Koščević u „Dnevnome Listu”. U sarajevskom pako „školskom vjesniku” izašao je opširan moj stručni izvještaj o komunalnome školstvu budimpeštanskome. Zato ću ovdje spomenuti jošte samo najvažnije.

God. 1904. imala je budimpeštanska općina 195 škola, u kojima je 1966 učiteljskih osoba u 1633 razreda obučavalo 88.336 školske djece. Od ukupnih redovitih izdataka gradske općine, koji su za 1904. ustanovljeni sa 37,153.679 K, određeno je za nastavne svrhe preko 8,000.000 K. Od toga se najveći dio troši za nastavničko osoblje. Temeljna je plaća učiteljstva osnovnih škola 1.200 K, stanarina je 400 K. One se poslije tri službovne godine povise na 1.600 K i 480 K, poslije daljnje četiri godine službe na 2.200 K i 660 K. Od tada počam dobiva učiteljstvo petogodišnje povišice po 220 K i to doklegod tko službuje. Poslije 40-godišnjega službovanja može učitelj u mir s potpunom plaćom, što ju je uživao u posljednjoj godini službovanja. Učiteljice imadu ista beriva kao i učitelji. – A kako je s učiteljskim plaćama hrvatskoga učiteljstva? God. 1880. normirana je u bivšoj Krajini najviša plaća učiteljima osnovnih škola od 500 for. uz 6 petogodišnjih doplataka po 10% od plaće; a u provincijalu po školskome zakonu iz g. 1874. najveća plaća 700 for. sa 5 doplataka po 10% od plaće i 30 godina službovanja. Sadanji školski zakon iz god. 1888. unifikovao je te stare zakone tako, da danas učitelj ima jedinstvenu plaću od 400 for. sa 7 doplataka po 50 for. i 40 god. službovanja. Ni glavni grad Zagreb nema posebnoga statusa, kao što ga u tuđini imadu ne samo glavni, već i gotovo svi drugi veći gradovi. – Početna plaća građanskih učitelja (učiteljica) budimpeštanskih jest 2.400 K i stanarina, a rastu kao i one učiteljstva osnovnih škola. Daljnji su troškovi za stvarne izdatke, pak za gradnje i uređenje novih modernih školskih zgrada. Za razne pokušaje pa i u najvećemu stilu, kojima se želi doći do uvjerenja: što je u kojemu pogledu za njih najbolje, ne žacaju se oni niti najvećih izdataka. Učitelje se vrlo mnogo šalje radi studija u tuđinu. Nove se napredne

ideje pa i s najvećim materijalnim žrtvama u njihovim školama praktično pokušavaju, kako u unutrašnjem školskomu uzgojno-obrazovnome radu, tako i pogledom na učila, potrebna za moderni rad, pak na gradnju, uređenje i namještaj školskih zgrada. – Mi se Hrvati u mnogočem povodimo za Mađarima. Preporučio bih, da se barem i grad Zagreb povede za Budimpeštom u prekrasnome nastojanju oko podizanja kulture svojega naroda unapređivanjem svojega školstva.

U sarajevskome „Hrvatskome Dnevniku” čitao sam nedavno, da je bosanska vlada dokinula uredbu, po kojoj je učitelje izašiljala na studije u tuđinu. Veli se tu, da se je to učinilo s razloga, jer se je uvjerilo, da od uloženi za to žrtava nema koristi. Pisac onoga tumači to time, jer da vlada nije birala ljude, koje je slala u tuđinu, sposobne i zaslužne svojim radom, već je time nagrađivala one inače najnesposobnije sretnike, koji su ma kojim načinom imali – najupliviije protektore. Uslijed toga da su od svega učiteljstva, što ga je bosanska vlada poslala u tuđinu, samo dvojica, koja su se tom blagodati fakično i okoristila.

Spominjem to ovdje s razloga, jer mi je poradi napretka školstva našega naroda veoma žao, što je u Bosnoj dokinuta ona posve dobra uredba. Radije se je bilo trebalo ukloniti istaknute a možda i druge uzroke, zbog kojih ona nije mogla donijeti korist, što bi ju inače morala donositi i koja nam je nužna kao gladnu korica kruha. S toga od srca pozdravljam najnoviju uredbu kod nas, prema kojoj će hrvatska vlada ove godine 18 naših školskih stručnjaka poslati u tuđinu, da tamo upoznaju napredne školske uredbe. Kamoli puste sreće, da je i kod nas bilo to, kao što je učinjeno n. p. u Budimpešti, učinjeno već prije, negoli se je počelo sa sadanjim preustrojavanjem naše pučke nastave. Uvjerem sam, da bi tada ovo preustrojstvo i kod nas bilo posve drugčije. Ali, bude li naša vlada u izboru onih, koje će u tuđinu poslati, sretnije ruke od svoje kolegice u Bosni, biti će ova uredba i sada ipak veoma korisna i blagotvorna. Rad toga se nadam, da će ju se, uz eventualne popravke u formi, koje će se izvesti prema iskustvu, zacijelo zadržati i za dalje. Uz to, dapače, da će se ovu uredbu i proširiti i to time, što bi se najvrsnije stručnjake iz staleža hrvatskoga pučkoga učiteljstva postupice dalo naobraziti na univerzama u tuđini. Na taj bi se način, držim, najbolje dobilo prave stručnjake za učitelje na učiteljskim školama, županijske i zemaljske školske nadzornike, pak barem i za ravnatelje viših pučkih škola. – Nadam se, da će potrebu izašiljanja učiteljstva u tuđinu radi nauke uvidjeti svatko, tko pročita ove moje putne uspomene, pa makar se i ne slagao s mnogim stvarima i nazorima, što sam ih ovdje izložio. Držim, da će se o koristi takve uredbe naskoro imati zgodu uvjeriti i sama bosanska vlada, pak i poštovani neznani mi pisac one vijesti u „Hrvatskom Dnevniku”, koji kano da odobrava, što je bosanska vlada dokinula izašiljanje učitelja na nauke u tuđinu. To će biti, ako Bog dâ, kada se ovih dana sa svojih nauka iz Njemačke na svoje mjesto u Bosnu vrati vrli moj

prijatelj Milan Šafar. On, doduše, nije bio sretan da studira kao zemaljski stipendista, već se je naobrazio žuljevima svoga dobroga brata i požrtvovne obitelji ovoga. To je, držim, tim vrednije. Zato ja svoga vrlo ga prijatelja Milana u ime sretnoga skoroga mu povratka ovijem već sada najsrdajnije pozdravljam.

Jedno mi je samo žao povodom spomenute odluke hrvatske vlade, prema kojoj će ona naše učitelje slati na nauke u tuđinu. To je, što se tom blagodatni ne će moći okoristiti jedan gospodin, kojemu bi to kod nas zacijelo bilo najpotrebnije jer upravo on u pedagogiji naobrazuje naš novi učiteljski naraštaj. Mislim g. Milana Pejnovića. On je, naime, jednom javno napisao, da sam ja u nekolike tjedne prošao nekoliko gradova u tuđini, pak mislim, da sam time ne znam šta naučio. Kada dakle g. Pejnović tvrdi, da ja samo mislim, da sam šta mogao profitirati, putujući radi nauke do sada evo već pet puta u tuđinu i to svagda materijalnim žrtvama, otrgnutima od usta svoje obitelji, što mi, zacijelo, nije dopuštalo, a da u tuđini samo najkorisnije ne upotrebim i svaki trenutak i svaku zgodu, pa koji sam, napokon, i svojim dosadanjim radom već dovoljno zasvjedočio, da su moja putovanja u tuđinu, ako i ne za moju osobu, a ono za dobru stvar u Hrvatskoj korisna bar time, što sam kod nas upozorio, da osim Basaričekove pedagogije imade na svijetu i druge pedagogije; – e, onda po njegovu mnijenju ne vrijedi uopće putovati u tuđinu radi nauke. Tome dosljedno, nije g. Pejnović, kao karakteran čovjek (on, naime, učiteljskim pripravnicima tumači pedagogiju, u kojoj je i nauka o obrazovanju karaktera, a „dobar pastir, to što kaže inom, i sam svojim potvrđuje činom”), valjda ni tražio od vlade nijednoga putnoga stipendija. To je pako, kako rekoh, za nas vječna šteta i – govorim posve iskreno – moja golema žalost. Zato mislim, da bi trebalo pošto-poto Pejnovića otprovati na nauke u tuđinu. On bi, zaista, imao tamo najviše da nauči. Poznavajući pako Pejnovićevu dosljednost, držim pouzdano, da ne bi baš bilo ni tako teško sklonuti ga, neka ipak pođe u tuđinu. Namah, naime, iza kako je ono o meni bio napisao, otputovao je i sam s učiteljskim pripravnicima, zaista valjda ne zbog zabave nego radi nauke, i to, čujte: na tri dana! Premda dakle, po njegovu mišljenju, nije bilo korisno moje putovanje u tuđinu od nekoliko tjedana, ipak je, i opet po njegovu mišljenju, bila za nauku veoma korisna njegova ekskurzija s pripravnicima od nekoliko dana. No, kada već govorimo o koristi, g. Pejnović, kao što svuda, tako valjda i ovdje, ipak ima barem nešta pravo: ja sam za svoja putovanja i za mnoge skupe knjige potrošio svoje novce, koji su zaista kapital za školnika, a osobito hrvatskoga, a uz to sam žrtvovao tolike noći i uložio toliki trud, putujući tuđinom, a kasnije proučavajući literaturu i prokušavajući u svojoj školi nove ideje; o on je valjda bez svakoga barem znatnijega svoga troška putovao s pripravnicima 3 dana i time se usposobio za predavača na učiteljskoj školi, pak za glavnoga „reformatora” naše pučke nastave. Ili je te sposobnosti možda stekao, popravljajući Belović-Bernadzikowske prijevod iz francuskoga djeca Compayre-ova, a ne znajući francuski, nego po njemačkome Uferovu prijevodu ovoga djela. Ako napokon nije ni time, pa da čime je? „Erkläre mir...”

Ali, šalu na stranu, držim, da sam ipak upozorio na vratašca, kroz koja će i g. Pejnović poći u tuđinu radi nauke; a to je meni najbolja satisfakcija.

*

Tako, kako evo priopćih, o koristi mojih putovanja g. Pejnović. No na svu sreću ne sude o tome tako i drugi pametni ljudi. Gosp. Peters, naime, vrlo ugledni učitelj hamburški, piše mi u pismu od 15. siječnja 1904. među inim i ovo: „Mit welch reich Beute sind Sie wohl von Ihrem pädagogischem Ausfluge heimgekehrt. Alle, mit denen ich über Sie, über Ihren Idealismus, Ihre Energie und Zähigkeit und Ihre Opferfreudigkeit gesprochen, beneiden Sie deswegen. Hoffentlich wird Ihr edler Eifer durch das Entgegenkommen Ihrer Behörden und das Verständnis der Kollegen belohnt.”⁴⁰ Pa i zbilja: moje su mi oblasti, uvjerivši se, da svojim radom u školi postizavam dapače mnogo bolje uspjehe, negoli su propisani, bile dale potpunu slobodu za rad. To je bilo ono divno vrijeme cvjetanja mojega rada, kada se je u moju školu zaista moglo dovesti: Rusa Goworova, Bugara Palascheva, Mađara Agotai-a, Nijemca Lukasa, kada je moj rad u Dresdenu i u Budimpešti stjecao laskava priznanja najodličnijih tamošnjih stručnjaka, kada je ne samo naše već i strano učiteljstvo a i publika zalazila u inače dosta zapušteno trnje kraj Zagreba, da upozna, kako se radi u školama naobražene tuđine. Jest, ja sam sretan, što sam u svome životu imao i te krasne časove, za koje sam tvrdio uvjeren, da nijesu izgubljeni za moju majku Hrvatsku, koja mi je sve za Bogom.

Ali, tko iole pozna naše sitničave prilike, znat će također, da ih je bilo, koji su i u tu čašu meda mojega života najvećom svojom brižljivošću kapali i žuci, svojega jeda. Žalim što među tima i opet na prvome mjestu moram da ovjekovječim spomen plemenštini srca g. Milana Pejnovića. Za vrijeme, naime, naše izložbe risarija „Umjetnost u životu djeteta” napisao je netko, (a tko je to bio, ne znam, poštenja mi, jošte i danas), u „Agramer Tagblattu” veoma laskavo priznanje mojemu radu, pak je, među inim, kazao i to, da bi meni trebalo dati „Wirkungskreis”⁴¹, u kome bih i svoju spremu i dobru volju mogao za dobru stvar našega naroda i škole upotrijebiti bolje i korisnije, nego li mi je to moguće u sadanjim mojim prilikama. Ja sam se odmah u narednom broju „Tagblatta” iskreno zahvalio nepoznatome mi piscu za njegovo duboko mnijenje o meni, ali sam ijedno otklonio pomenuti zaključak, što ga je on iz onoga izveo u prilog mojoj osobi. No to sve nije moglo ušćuvati g. Pejnovića, a da mi se javno u novinama ne naruga, da radim samo iz pohlepe za boljim „Wirkungskreisom”. Ne radi g. Pejnovića, već radi drugih, koji me ne poznadu, pak bi ih on mogao smutiti svojim izjavama o meni, priopćujem jošte samo ovo: Za vrijeme, kad se je o mojemu radu i kod nas bilo baš

40 „S kakvim ste se bogatim plijenom sigurno vratili sa svoje pedagoške ekskurzije. Zavide Vam svi s kojima sam razgovarao o Vama, Vašem idealizmu, Vašoj energiji i upornosti i Vašoj požrtvovnosti. Nadajmo se da će Vaša plemenita revnost biti nagrađena ljubaznošću Vaših vlasti i razumijevanjem kolega.”

41 Područje, krug djelovanja.

najviše govorilo, pozvala me je k sebi jedna visoka i veoma uvažena ličnost našega javnoga života. Saslušavši potanko moje ideje, pak način, kojim sam do njih došao, te materijalne žrtve i trud, što sam ih u to ime uložio, upitala me je, da li mi je pravo, da za mene predobije druge svoje možne prijatelje, pak da mi svi zajednički isposluju u našem školstvu mjesto, za koje je ta ličnost držala, da mi punim pravom pripada. Na njezino najveće začuđenje, ja sam sada učinio isto, što i onda, povodom pisanja „Tagblattova”: zahvalio sam najtoplije za dobro mišljenje o meni i za još bolju volju. Njezinu plemenitu požrtvovnost spram mene da ću visoko cijeliti svega svojega života; ali mjesto, za koje mi je rečeno, da bi mi ga se isposlovalo, da ne bih nikako mogao primiti, jer bih uvijek držao, da sam ga dobio protekcijom. Tom pako da mi se ponudi i kraljevski krunu, ja bih otklonio.

„Pa zar vi zbilja ne bi ni poštene protekcije primili baš nikada?”

„Bih, ali samo u jednome slučaju”.

„A smije li se taj znati?”

„Ako bi se možda kojim vanrednim slučajem našao koji silnik, koji bi imao i moć, pa bi nastojao, da mi nedužnu zakrene vratom. U slučaju pako, da bih bio kriv, uvjeravam Vas, da ne bih tada podnipošto primio protekcije, pa: propao, ostao!”

Ich singe, wie der Vogel singt,
der in den Zweigen wohnt;
das Lied, das aus der Seele dringt,
ist Lohn, der reichlich lohnet.

Goethe („Der Sänger”, 1782.)